ख्वपदेया विहार बहीया जातः

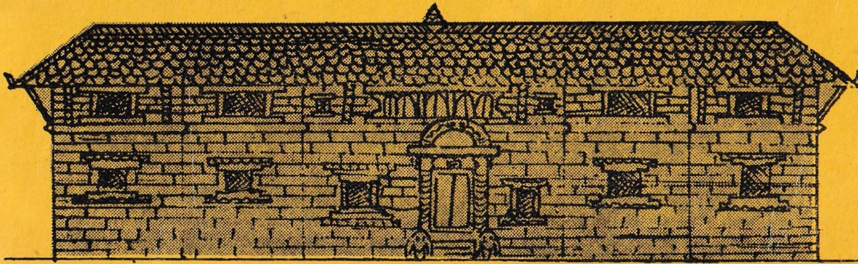

- सुरेशज्योति शाक्य

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

कुतः - पीगूरु

ख्वपदेया विहार बहीया जातः

(इतिहास)

च्वमि

सुरेशज्योति शाक्य

कुतः	पीगूगु
सफू	ख्वपदेया विहार बहीया जातः
बाखंमि	सुरेशज्योति शाक्य
ताः	ख्वपया बौद्ध इतिहास
पिकाक	कुतः पिकाक, तिबुक्छेँ-८, ख्वप
न्हापां	५०० (न्यासः)गू
ने.सं.	११२० थिंलागाः १० शनिवाः
वि.सं.	२०५६ पौष १७
ई.सं.	२००० जनवरी १
बु.सं.	२५४3 दँ (बुद्ध परिनिर्वाण सम्वत्)
लि.सं.	१४२४ (मानदेव २)
द्यबः	लिच्छविकालिन चाछाप व न्यासः दँ पुलांगु ताडपत्रया विहारया किपा
मू	८०/- (चय्) तका
कम्प्यूटर :	हिसि सेक्रेटरियल सर्भिसेज्, ख्वप ☎ - ६१०५८४

KHWAPADEYA VIHAR BAHEEYA JATAA

(The Buddist History of Khwapa)

NEPAL BHASHA - 2000

By SURESHJYOTI SHAKYA

Publisher - Kutaa Pikaka, Tibuckchhen-8, Bhaktapur, Nepal

थाकू : कोसेली छापाखाना, भ्रोछेँ, यैँ । ☎ - २४१९६६

लुपा:

सुरेशज्योति शाक्यया थ:गु मांभाय् नेपालभाषाय् तसकं नुग: क्वसा: । वय्‌कलं भिंदँ भिंन्यादँ न्ह्यव नेपालभाषाया मुँज्याय् चिनाखँ न्यंकभ्‌ङ । अन हे वय्‌क:यात ध्वदुइकागु ख: । उकिं सुरेशज्योति शाक्यया म्हसीका दकले न्हापां छम्ह नेपालभाषाया चिनाखँमि कथं बीमा:थें ता: ।

मनूतय् थ:थ:गु शौख दइ । वय्‌क:या शौख धयागु पुलांगु पुलांगु ज्वलं मुनेगु ख: । वय्‌क: छम्ह तसकं भिंम्ह पुलांपुलांगु ज्वलंया मुंमि (संग्रह कर्त्ता) ख: । थथे धायेत्यनागु हुनिं छायधा:सा वय्‌कलं गुलि नं ज्वलं मुनादिल बजेज्यायेत मखु, संरक्षण यायेत मुनादीगु ख: । वय्‌कलं मुनादीगु ज्वलं थम्हं जक छ्यला मदी मालधा:सां न्ह्याम्हसितं न्ह्याबलें उपलब्ध याना दी । दसुया लागिं 'पासूका'य् पिदंगु तमसुक ताडपत्रयात कायेफु । अथेहे कुत: पिकाकयात 'विक्रमकेशरी चरित्र' पूथा: प्याखं उपलब्ध यानादीगु खँयात नं लुमंकेमा: ।

ने.सं. ११११४ पाखें वय्‌कलं थम्हं मुनातयादीगु पुलां पुलांगु ध्यबाया 'लिच्छवीकालिन नेपाली मुद्राहरुको लक्षयण' नामं सफू पिथना दिल । बिया तुति बिं जक खनी धयाथें वय्‌कलं भ्री सर्वसाधारणतय्‌सं मस्यूगु खँ व सफुतिइ बांला कनादीगु दु ।

थौं ने.सं. ११२० अथे धयागु नीछगूगु सदिया लुखाखलुइ थ्यंका वय्‌क: आकाभ्‌कां ख्वपदेया विहार बहीनापं स्वापु दुगु ज्वाल्ल थीगु ज्वाला न्हायूकं ज्वना भ्रीगु ख्वा: क्यंवयाच्चन । थ्व ज्वाला न्हायूकं स्वयूबलय् ख्वपदेसय् बौद्ध परम्परा लिपिबद्ध रूपं १५०० दँ दयेधुंगु सीदइ । ख्वप देसय् ग्व:गु विहार बही दु ? ग्व:गु तने धुंकल ? आ: ग्व:गु ल्यंदनी ? विहार बहीया अवस्था गज्या:गु दु । छु छु ज्वलं दनी । छु छु धार्मिक व सांस्कृतिक ज्याइव:

जू आदि इत्यादि निसें पुलांपुलांगु ज्वलं माला गुगु विहार बही गुबले दयेकल थयागु जातः प्वलेगु ज्या यानादीगु दु । थ्व 'ख्वपदेया विहार बही छगू अध्ययन' बौद्ध धर्मया ख्यलय् तसकं मूवंगु सफू खः । थ्व सफूयात 'ख्वप देया विहार बहीया जातः' नां छुसां छुं पाइगु मखना ।

सुरेश्रज्योति शाक्यजुं तसकं कुतः तुकाः थुगु सफू च्वज्या यानादीगु दु । वयूकःया थ्व कुतःयात हने थयागु हे भ्रोसं सफू ब्वनाः मस्यू मथूगु खँ थुइका कायेगु खः ।

सुरेश्रज्योति शाक्य छु खः धकाः जिं थया च्वनेगु स्वयाः थ्व सफू अध्ययन यायेबलय् वयूकःयात अन हे थ्वदुइ । वयूकःया अन्वेषण, अनुसन्धान यायेगु ज्या तालाना वनाच्वनेमा नापं थज्याःगु अमूल्य सफू मेमेगु नं स्वयेखनेमा थयागु सुवाः बियाच्वना ।

(११२० थिंलागाः ३/१) - विमल ताम्राकार

नुगः खँ

ख्वप सुकूध्वाका बजारया मिखां न्ह्यःने हे भिंद्यो बही (सुवर्ण महाविहार) दु । थुगु बहीया नापंतुं पुलांगु धाँचाया प्रेमज्योति गुरुजुया ज्यासः नं दु । थ्व ज्यासः नेपाःमि कलाकारपिनिगु थःगुहे कला संग्रहालय थें तायेका । थुगु ज्यासलय् प्रेमज्योति गुरुजुया तधिम्ह काय् सुरेशज्योति शाक्यनं च्वनीगु खः । ज्यासःया लजगाःया नापनापं मुद्रा संकलन याना 'लिच्छवि कालिन नेपाली मुद्राहरूको लक्ष्यण' नांया बःचाधंगु सफू नं पिकायेधुंकल । थुगु सफूतिइ मुद्राया धातु, लिपि, चित्रणया विषय बांलाक उल्लेख यानातःगु दु । अथेहे हाकनं ख्वपदेया बौद्ध इतिहासं जाःगु 'ख्वपदेया विहार बही जातः' धाःगु सफू पिकागुलिं जि यक्व हे लय्ताया । थ्व सफूतिं नेपाःदेया विद्वानपिसं प्रकाश यायेमाःगु ज्या वय्कलं यानाब्यूगु खँ जितः ताः । नापनापं मेमेगुनं मौलिकतां जाःगु सफू हाकनं हाकनं च्वयेफयेमाः धकाः सुवाः बियाच्वना ।

- सत्यनारायण प्रजापति
(कायममुकायम नायक महान्यायधिवक्त्र)
ख्वप, सूर्यमढी

सुभाय् खँ

थुगु 'ख्वपदेया विहार बहीया जातः' सफू सौभाग्यवश ब्वनेदत । सुरेशज्योति शाक्यया अथक कुतलय् ख्वपदेया बहाः बहीया जातः ब्वने खन । थथे अध्ययन अनुसन्धान यायेगु अःपुगु ज्या मखु । थुम्ह च्वमि सुरेश ज्योति शाक्य ख्वपदेया मुद्रा व सफूया संग्रहकर्ता, छम्हया छम्ह जक अन्वेषण कर्ता खः । बइसलं ल्यायम्ह सां बुद्धि व तीक्ष्ण पारखीलय् तसकं अनुभवी खः । अनपाखे इलय् ब्यलय् अनमूल्य मुद्रा, रत्न आदि स्वया सिकाकाये नं । थ्वयक: उलि जक मखु लिपि ज्ञातानं खः । छम्ह अनुसन्धान कर्तायाके गुलि गुण दयेमाःगु खः उलि पूवंक गुण दु । थुज्वःम्ह च्वमिं च्वयाबिज्याःगु थुगु सफुतिं आः बौद्ध विहार अध्ययन याइपिंत तःधंगु मार्ग दर्शन याइ । नापं लिपायापिं अनुसन्धान कर्तापिंत ज्वःमदुगु लँपु जूगु दु । सफू छिगु ल्हातय् दु । ब्वना दुनुगलं अनुसरण याना अध्ययन यानादीत जिगु इनाप दु । जितः ख्वपदेया बौद्ध विहार म्हसीकेगु खःसा थ्व सफू मब्वंसे मगाः । वसपोलया जीवन सुखपूर्ण जुइमा । थुज्याःगु ज्या हानं हानं याये फयेमा सुभाय ।

- इन्द्रराज शाक्य
(नायः)
ख्वप बौद्ध सम्पदा संघ
इनाचो, इन्द्रवर्ण विहार
वडा नं.-६

जिगु खँ

श्री स्वयम्भू ज्योतिरूप उदये जूगु भेगु नेपाःदे कनकमुनी बुद्ध, शाक्यमुनी बुद्ध जन्म जूगु भेगु नेपाःदे प्रागऐतिहासिक इलंनिसें बुद्ध जन्मभूमि धका प्रसिद्ध जुयाच्वंगु खँ भेगु इतिहासं कना वयाच्वंगु दु ।

प्रागऐतिहासिक इलंनिसें बौद्ध धर्म, बौद्ध दर्शन, बौद्ध कलाया जीवित परम्परा न्ह्यानाच्वने फुगु धयागु हे विहार बहीया माध्यमं खः । विहार बही विना थौंतक बौद्ध, धर्म बौद्ध दर्शन, बौद्ध कला व संस्कृति ल्यनाच्वने थाकुइ । थुजाःगु आधार जूगुलिं लिच्छवि, थकुरी, मल्ल जुजुपिनिगु इलय् तकनं विहार बही निर्माण यायेगु निरन्तरता न्ह्यानाच्वंगु खः । भेगु विहार बही दुनेया छगू छगू कलाकृतिइ बौद्ध दर्शन, बौद्ध संस्कृति सुलाच्वंगु दु । थुजाःगु विहार बहीयागु महत्वया थुइके मफुगु कारण याना हे विहार बही नष्ट भ्रष्ट जुइका च्वनेमाःगु खः । मात्र विहार बही धयागु कर्मकाण्ड, पूजापाठ यायेगु थायूथें जक भेसं बिचाः यायेगु चलन दु ।

थुजाःगु खँयात महशुस याना स्वयेबलय् स्वनिगःया स्वंगू दे मध्ये ख्वपदेनं प्राचीन दे जुयानं लिच्छवि इलयूहे थुगु भूमि विहार निर्माण जुयेधुंकूगु इतिहास दयेकानं थौंकन्हय् स्वनिगःया यैं व यलया तुलनाय् ख्वपदेया विहार बही भतिचा बुलुसे च्वंगु खनेदु । इलयूहे भेसं थुकियागु कारण लुइका निवारण याये मफुतकिं भविष्य ख्वपदेया विहार बहीयागु इतिहास तनावनी । थुजाःगु खँयात हे महशुस याना भेगु ख्वपदेया विहार बहीयागु ऐतिहासिक परम्परा, गतिविधि, अवस्थाया विषय मेपिंतनं भतिचा जूसां थुइका बिये फइ ला धयागु मनंतुंसे थ्व चिकिचाधंगु सफू च्वयागु खः । खयेत ला जि उलि सः स्यूम्ह मखु, मात्र विद्वान वर्गपिनिगु सत्संगत याना, विद्वानपिसं रचना यानातःगु सफू अध्ययन याना, विहार बही दुने च्वंगु अभिलेख स्वयेगु बानिं अथेहे छगू जिगू विहार बहीनापं स्वापु दुगु अभिलेख थःगु संकलनय् लुयावःगु आधारं हे थ्व सफू च्वयेत उत्साहित याःगु खः । अथेहे ख्वपदेया विहार बही सम्बन्धी स्वदेशी, विदेशी विद्वानतयूसं सफू च्वया, पत्रपत्रिका प्रकाशनय् हःसां दुग्यंक

अध्ययन अनुसन्धान यानातःगु खनेमदु । अथे जूसां लिपा अध्ययन, अनुसन्धान याइपिनिगुया लागिं उलिहे तधंगु श्रोत तायेकेमाः । भीगु समाजया लागिं अध्ययन, अनुसन्धान यायेगु धयागु अःपुगु खँ मखु । उकिं थ्व सफूतिइ सम्पूर्ण खँ दुथ्याइ धयागु सम्भव मजू । मात्र न्हापायापिसं रचना यानातःगुलिं मचाः मगाःगु खँ जक तनागु खः ।

थुगु सफू कुतः पिकाक पाखें पिकाये खंगुलिं जि यक्व लयूताया । नापनापं ने.सं. ११९८ कौलाथ्वः १ आइतवाः कुन्हु दिवंगत जुया बिज्याःम्ह अतिकं मिले जूम्ह पाजु ज्ञानरत्न वज्राचार्यया पुण्य स्मृतिसं थुगु सफू पिकासें वसपोलयात सुखावती भुवनय् बास लायेमा धकानं कामना यानाच्वना ।

थुगु सफू पिकायेगुया लागि आर्थिक ग्वाहालि याःपिं किजा योगेन्द्र वज्राचार्य (ज्ञानरत्न वज्राचार्यया तधिम्ह काय्), पाजु स्वयम्भूरत्न वज्राचार्य (ज्ञानरत्न वज्राचार्यया किजा) जिमि मां ज्ञानलक्ष्मी वज्राचार्य (ज्ञानरत्न वज्राचार्यया तधिम्ह केहें) पिंत नं यक्वहे सुभाय् दु । वयूकपिंसं थथे आर्थिक ग्वाहालि मब्यूगु जूसा थुगु सफू पिथने थाकुइ । अथेहे थुगु सफू पिकायेगुया लागिं अमूल्य ई, समर्पण याना भ्याःभचाहे थाकु मचासें प्रुफ स्वया तामलाथाय् तालाका ब्यूम्ह कुतः पिकाकया विमल ताम्राकारजु व मदन श्रेष्ठ 'जूजं' यातनं यक्वहे सुभाय् दु । वयूकःपिसं च्यूताः मतःगु जूसा थुगु सफू थुलि धिसिलाइ मखु । अथेहे थुगु सफूतिइ थःथःगु नुगः खँ च्वयाबिया ह्ःपाः ब्यूपिं इतिहासकार सत्यनारायण प्रजापति, बौद्ध विद्वान इन्द्रराज शाक्य, पासा तिर्थराज वज्राचार्य, पासा धर्मरत्न शाक्य, तेजरत्न शाक्य, दाजु पद्मसुन्दर शाक्यपिंतनं यक्वहे सुभाय् दु । अथेहे लोटस रिसर्च सेण्टर, यलया गुरु भद्ररत्न वज्राचार्ययातनं सुभाय् दु । वसपोल पाखें हे अनुसन्धान यायेगु तालिम प्राप्त जूगु खः । दकले लिपा कम्प्यूटरया दक्वं ज्या याना ब्यूपिं जगतराम सुकमनि व श्रुतिना धन्छायात नं यक्व हे सुभाय् ।

(ने.सं. ११२० थिंलागाः २) — सुरेशज्योति शाक्य

लुमन्तिइ

दिवंगत ज्ञानरत्न वज्राचार्य

बुदिं : १९९२-२-१७ गते　　　　मृत्यु : २०५६-६-२३-१

जाहान	:	चन्द्रशोभा शाक्य
,,	:	विमला वज्राचार्य
काय्	:	योगेन्द्र वज्राचार्य
,,	:	राजेन्द्र वज्राचार्य
म्ह्याय्	:	निरमला वज्राचार्य
,,	:	मिलशोभा वज्राचार्य
,,	:	सुनिता वज्राचार्य
,,	:	रसमिला वज्राचार्य
छय्	:	योगेश वज्राचार्य
,,	:	श्रेया वज्राचार्य

धल:पौ

शीर्षक	पौ
क) विहार बहीया परम्परा	१
ख) विहार बहीया उद्देश्य व महत्व	६
ग) विहार बहीया दार्शनिक पक्ष	८
घ) ख्वपदे विहार बहीया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	१०
ङ) ख्वपदेया विहार बही	१६
१) मूल दीपंकर विहार (देवननी)	१६
मूल दीपंकर विहार (देवननी) या अभिलेख	१७
मूल दीपंकर विहारया बौद्ध सम्पदा	१९
२) प्रसन्नशील महाविहार (पशुपति महाविहार)	२०
प्रसन्नशील महाविहारया संघ परम्परा	२३
प्रसन्नशील महाविहारया संघपिनिगु धार्मिक, सांस्कृतिक ज्याज्व:	२४
प्रसन्नशील महाविहारया बौद्ध सम्पदा	२४
३) मंजुवर्ण महाविहार (वंबहा:)	२५
४) विश्व बहा: (बिखु बहा:)	२६
५) आदिपद्म महाविहार (तुंबहा:)	२६
आदिपद्म महाविहारया बौद्ध सम्पदा	३०
६) इन्द्रवर्ण महाविहार (इन्द्रवर्त महाविहार)	३०
इन्द्रवर्ण महाविहारया बौद्ध सम्पदा	३४
विहारया संघपिसं यायेमा:गु धार्मिक व सॉस्कृतिक ज्याज्व:	३४

७) धर्मउत्तर महाविहार (इनाबहा:) ३५
धर्मउत्तर महाविहारया बौद्ध सम्पदा ३७
८) खुसी विहार (शक्रवर्त विहार) ३७
९) चतुव्रम्ह महाविहार (बहालछैँ) ३८
चतुव्रम्ह महाविहारया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ४०
चतुव्रम्ह महाविहारया धार्मिक व सांस्कृतिक ज्याङ्वः ४१
चतुव्रम्ह महाविहारया बौद्ध सम्पदा ४२
१०) अखण्डशील महाविहार (अखः बहा:) ४३
११) लोकेश्वर विहार (जेतवर्ण महाविहार) ४४
१२) जेतवर्ण महाविहार (निवा बहा:) ४६
१३) जेष्ठवर्ण महाविहार (तचाकोने बहा:) ४७
१४–१) सुकूध्वाका बही (लुँवर्ण महाविहार) ४८
सुकुध्वाका बही (श्री रु द्वार वहाल) यायेमा:गु कर्मकाण्ड ५१
सुकुध्वाका बहीया बौद्ध सम्पदा ५२
१५–२) धर्मकीर्ति विहार (याँ बही ५३
१६–३) मंगल धर्मद्वीप विहार (झौर बही) ५४
झौर बहीया बौद्ध सम्पदा ५५
१७–४) जयकीर्ति विहार (थथु बही) ५६
बहिलिइ दुने यायेमा:गु धार्मिक व साँस्कृतिक ज्याङ्वः ५९
थथु बहीया बौद्ध सम्पदा ५९
१८–५) वौद्ध समंकृत विहार (कुथु बही) ६०

कुथु बहीया बौद्ध सम्पदा	६१
ख्वपदेया तनाच्वंगु अस्तित्व । मदयेधुंकूगु विहार बही थथे खः	६१
१९) उद्योत कारब्ये विहार	६१
२०) मण्डे विहार	६२
२१) कोथो विहार	६२
२२) याथूर विहार	६३
२३)) पेत वहाल	६३
२४–६) यालाछैं बही	६३
विहारया नामाकरण जुयाच्वंगु चुक थथे खः	६४
२५) खौमा बहाः	६४
२६) नासमना बहाः	६४
२७) सुवर्ण चैत्य विहार	६४
२८) धर्मधातु चैत्य विहार	६४
२९) ज्वाः बहाः	६४
३०) हासा बहाः	६४
मध्यपुर (थिमि) च्वंगु विहार	६४
लिच्छवि इलय्‌या चाछापय्‌ उल्लेख यानातःगु "ये धर्मा .... श्रमण" श्लोक	६५
ख्वपदे विहार बहीया अभिलेख	७०

ख्वपदेया

विहार बहीया जात:

(क) विहार बहीया परम्परा

बुद्ध धर्मया विकासया आधार स्तम्भ हे विहार बही खः। विहार बही विना बुद्ध धर्म सुचारुरुपं न्ह्याये थाकुइ । उकिं विहार बहीया निर्माणक्रम गुबलेलिसें न्ह्यात धयागु सिइकेगु आवश्यक जू। नेपाःगालय् स्वयम्भू ज्योतिरुप उदय जूसांलिसें थुगु भूमि अनेक बुद्ध बोधिसत्वपिं सिद्ध ज्ञानीजनपिं आवतजावत जुयाच्वंगु खः। वसपोलपिंसं संघ प्रतिस्था याना विहार, चैत्य निर्माण यानाथकूगु स्वयम्भू महापुराणय् उल्लेख जुयाच्वंगु दु।

अथेहे इतिहासयात पुइका स्वयेबलय् बुद्धया जीवन इलय्हे कपिलवस्तु कोलिय गणराज्यं शाक्य, कोलिय जातीत नेपाः गालय् दुहां वयेधुंकूगु खँ पुष्टि जूगु दु।

विद्वान धनवज्र वज्राचार्यया धापुकथं कपिलवस्तुइ विदुपया अत्याचारं बिस्यूंवःपिं शाक्यतय्त बसोबास याकेगुया लागिंहे किरांती जुजुपिंसं "गुंविहार" दयेकूगु जुयेमाः धका धाःगु दु। गुंविहार किरांती लोकभाषं वःगु खँग्वः खः। (जुजु अंशुवर्माया हाँडिगांया अभिलेखय्, गोपाल राज वंशावलीया २० पत्रय् गुंविहार उल्लेख जुयाच्वंगु दु।)

विद्वानतय्गु धापुकथं कोलियतय्गु निवासस्थान जूगुलिंहे लिच्छवि इलय् कान्तिपुरयाःगु नामाकरण दक्षिण कोलिग्राम जूगु खः। (बज्राचार्य लि.अं. १३८–३७५) "मूल सर्वांसिद्धवाद विनय वस्तु"इ भिक्षु आनन्दया टोली हिमवत खण्डय् (नेपाः गालय्) प्रवेश जूगु उल्लेख यानातःगु दु।

थुगु कारणं बुद्धया जीवन इलय्हे स्वनिगः दुने बुद्धधर्म न्यनेधुंकल धयागु निगू मत मदु।

अथेहे भारतवर्षया सम्रात अशोकया धर्मटोली भिक्षु मध्यमाया नेतृत्व

स्वनिगः दुने दुहां वःगु इतिहासय् उल्लेख जूगु दु। अथेहे अशोकया म्ह्यायम्चा चारुमतीं "चारुमती विहार" निर्माण याःगु धयागु इतिहासय् उल्लेख यानातःगु दु। अशोक जुजुया इलय् यक्वहे चैत्य निर्माण यात धयागु चलन दु। स्वनिगः दुनेया पुलांपुलांगु विहार, बही, चुक दुने चिचिग्वःगु तुइगु चैत्ययात अशोक चैत्य धायेगु चलन दु। अशोक चैत्ययागु शैलिं हे लिच्छविकालीन चैत्य विकास जूगु खः। लिच्छविकालीन चैत्य तक वया चैत्यलय् बुद्ध, वोधिसत्वपिनिगु मूर्ति कीगु चलन विकास जूगु खः। (ध्वाकावहालय् च्वंगु चैत्य, यें)

प्रागऐतिहासिक कालंलिसें स्वनिगः दुने बौद्ध धर्म, बौद्ध दर्शन, बौद्ध कलायागु प्रभावं विहार बही निर्माण यायेगु क्रम लिच्छवि इलय्हे यक्व विकास जूगु खनेदु। बौद्ध धर्म, बौद्ध दर्शन, बौद्ध कला चिरस्थाइ यायेगुया लागिं लिच्छवि जुजुपिसं, जनतातय्सं, आर्य संघपिसं बौद्ध कलाया नापनापं विहार, बही नं यक्वहे निर्माण याना तयाथकूगु लिच्छवि इलय्या ल्वहंपौ मौजुद जुयाच्वंगु दु। (वज्राचार्य लि.अ. – जोशी ने.प्रा.अ.)

लिच्छवि इलय् जुजुपिसं, जनतातय्सं, आर्य संघपिसं बौद्ध धर्म चिरस्थाइ यायेगुया लागिं विहार बही दयेका दत्तकीर्ति तयाथकूगु ल्वहंपौ थथे खः।

१) जुजु वृष देवनं स्वयम्भू विहारय् चैत्य दयेकूगु उल्लेख यानातःगु दु। (गो.रा.वं. २० पत्र)

२) जुजु धर्म देव (वि.सं. ५००) पाखें राजविहार दयेकूगु उल्लेख यानातःगु दु। (गो.रा.वं. २१ पत्र)

३) जुजु मान देव (वि.सं. ५२१) पाखें श्रीमानविहार निर्माण याःगु खः। (मानदेवया स्वयम्भू अभिलेख – गो.रा.वं २१ पत्र – हांडिगांया अंशुवर्माया ल्वहंपौ – यागबहाः नरेन्द्र देवया ल्वहंपौ)

४) जुजु शिव देवं (वि. ६४७) श्रीशिव देव विहार दयेकूगु खः (नरेन्द्र देव जुजुया यागबहालया ल्वहंपौ व पशुपति वज्रधरया ल्वहंपौ)

५) हांडीगांया ल्वहंपतिइ अंशुवर्मा जुजुं पुर्वजपिसं दयेकाथकूगु विहारयात आयस्ता

तयाथकूगु उल्लेख यानातःगु दु – (क) गुंविहार (ख) श्रीमानविहार (ग) श्रीराज विहार (घ) खर्जूरिका विहार (ङ) मध्यम विहार (च) सामान्य विहार (कच्चा विहार)। गो.रा.वं. कथं अंशुवर्मा राज विहार दयेकुगु उल्लेख यानातःगु दु। अंशुवर्माया गोकर्णय् लुयावःगु अभिलेखकथं सत्य ठहरे जूगु दु (राजवंशी रोलम्वा वर्ष १०) लिच्छविकालीन ल्वहंपौ व गोपालराज वंशावली तुलना यायेबलय् श्रीराज विहार निगू दुगु खनेदु। छगू राजविहार तेबहाः यें खः।

अथेहे लिच्छवि इलय्या स्वनिगः दुने च्वंगु थीथी ल्वहंपतिइ उल्लेख जुयाच्वंगु विहार थथे खः – अजिका विहार, अभयरुचि विहार, चतुर्भालटसन विहार, नन्दिसाला विहार, गन्धकुटी विहार, पुष्पवाटिका विहार। लिच्छवि इलय् विहार, बही निर्माण यायेगु प्रथा विकास जुयाच्वंगुया नापनापं विहार बही, चैत्य जीर्णोद्धार यायेगुया लागिं भिक्षुभिक्षुनी संघपिंत जिविकोपार्जन याकेगुया लागिं जुजुपिसं, उपासक उपासिकापिसं प्रशस्त दत्तकीर्ति तयाथकूगु लिच्छवि इलय्या ल्वहंपौ यक्वहे खनेदु।

चाबहीया ल्वहंपतिइ किन्नरी जातक कथायागु चित्रण किया चैत्य निर्माण यानातःगु दु। नापं संघपिंत भोजन याकेगुया लागिं बौद्ध उपासिकां गुथि तयाब्यूगु उल्लेख यानातःगु दु। (वज्राचार्य संख्या १) अथेहे ल.पु. चापात्वाःया ल्वहंपतिइ उपासिका मृगिनीं गन्धकुटी विहार मर्म्मत यायेगुया लागिं, चातुर्विंश महायान आर्य भिक्षुनी संघयात भोजन याकेगुया लागिं गुथि तयाब्यूगु उल्लेख यानातःगु दु। (वज्रा. लि.अ.) अथेहे मुसुं बहाःया ल्वहंपतिइ भिक्षुनी संघ उल्लेख जुयाच्वंगु दु। (वज्रा. १३५) बुद्धया जीवन इलय्लिसें दयेधुंकूगु भिक्षुनी संघ प्रथा लिच्छवि इलय् तकनं प्रचार जुयाच्वंगु दु धयागु लिच्छवि इलय्या थीथी ल्वहंपतिं क्यनाच्वंगु दु। नापनापं बौद्ध धर्मय् लिच्छवि इलय्नं उलिहे उपासिकापिनि श्रद्धा दु धयागुनं क्यनाच्वंगु दु। अथेहे साँखुया ल्वहंपतिइ लिच्छवि इलय् धार्मिक क्षेत्र निरीक्षण याइम्ह धार्मिक मन्त्री (अमात्य) तकनं दु धयागु क्यनाच्वंगु दु। ल्वहंपतिइ धार्मिक क्षेत्रयाम्ह मन्त्री महासांघिक भिक्षु संघं ल्यइगु खँ उल्लेख

यानातःगु दु । अथेहे पशुपति वज्रधरया नरेन्द्र देवयागु ल्वहंपौकथं हिति स्याहार सुसार यायेगु, मुद्दा मामिला स्वयेगु अधिकार तकनं बियातःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु । थुजाःगु ल्वहंपौया लिधँसाय् लिच्छवि इलय् बौद्ध धर्म बौद्ध सँस्कृति यक्वहे च्वन्ह्याः धयागु भीसं सिइकाकायेफु । लिच्छवि इलय्या अप्वः जुजुपिं थःत भागवत पशुपतिया भक्त धयाच्वंपिं जूसां बुद्धया धर्म प्रभावित जूगु खनेदु ।

लिच्छवि इलं थकुरी, मल्ल जुजुपिनिगु इलय् तक वयाः बौद्ध धर्मया केन्द्र हे स्वनिगः जुल । थुगुथासय् जुजुपिसं, आर्य संघपिसं गुलि विहार, बही निर्माणयात धयागु भीसं गणना तकनं यायेत थाकुइ । विशेषकथं इसाया ८ शताब्दी लिसें १२ शताब्दीया दुने भारतवर्षया पाल जुजुपिनिगु शासन इलय् वज्रयान बुद्धधर्मयागु यक्व हे प्रचार प्रसार जुयाच्वंगु खः । भारतवर्षया नालन्दा, विक्रमशीला महाविद्यालय वज्रयान याःगु हे उप्वः स्यनेकने याइगु जुयाच्वन । वज्रयान बुद्धधर्म प्रचार प्रसार यायेगुया लागिं ८४ सिद्धपिसं अन्तराष्ट्रियलय् थ्यंकनं प्रचारय् वनीगु चलन दु । उबले विशेषयाना चीन, तिब्बत नेपाःया लँपु जुयाहे वनीगु चलन दु । नालन्दा महाविद्यालयया प्रख्यात भिक्षु शान्तरक्षित (सन् ६५०–७२४), तन्त्रयानया आचार्य पद्मसम्भव (७१०–७७०), भिक्षु दिपंकर श्री ज्ञान (१०५३) आदि आचार्यपिं नेपाःदेया लँपु जुयाहे तिब्बतय् प्रस्थान जूगु खः । थुजाःगु कारणं स्वनिगः दुने विशेषकथं वज्रयान बुद्धधर्म प्रचार प्रसार जूगु खः । धायेमाल धाःसा यल देया उप्वःहे विहार बही ८ शताब्दी लिसें १२ शताब्दीया दुने निर्माण जूगु खः । गुबलय् भारत वर्षय् सन् १२०० पाखेयागु वख्तियार खिःलाजीया आक्रमणं भारत वर्षय् दुने बुद्धधर्म तहसनहस जुल । प्रख्यात नालन्दा, विक्रमशीला, जगडल, ओदन्तपुरी विश्वविद्यालय ध्वस्त जुल । आचार्यत आत्मासुरक्षा यायेगुया लागिं, धर्म सुरक्षा यायेगुया लागिं बौद्ध ग्रन्थ ज्वना नेपालयागु लँपुं तिब्बतय् वंगु खः । तिब्बतया गुम्बाय् भारतवर्षया बौद्ध ग्रन्थ गुलि दु धयागु खँ राहुल साँस्कृत्यायणया तिब्वतयात्राय् उल्लेख

यानातःगु दु। आचार्य कनकश्री, शाक्य श्रीभद्रपिं तिब्बतय् वनेत स्वनिगः दुने छुं दँतक च्वन धयागु उल्लेख यानातःगु दु। भारत वर्षय् बुद्ध धर्म तहस नहस जुयेधुंका वज्रयान बुद्ध धर्मया केन्द्र चीन, तिब्बत व नेपाल जूगु खः।

नेपाल सम्वत् सुरु जुयेधुंका निगू शताब्दी लिपा शंकर देव ३ (१९१), हर्षदेव (२१०), शिंहदेव (२१९), शिवदेव ३ (२४०) केन्द्रया शासन सुरक्षा जुयाच्वंगु खनेदु। आनन्ददेव, रुद्रदेवया संयुक्त शासनं लिपा केन्द्रया शासनय् गडबड जुइगु सुरु जुल। लिपा जुजुं केन्द्र दुने दाजुकिजाया संयुक्त शासन प्रथां राजकुलहे निगू जूवन। थुजाःगु आन्तरिक कलहं स्वदेशी विदेशी शक्तिया प्रभाव लात। उलिजक मखु देशय् गृहकलह, युद्ध, हत्या, राजनैतिक षड्यन्त्र, दैविक प्रकोपं धार्मिक क्षेत्रय्नं बांम्लागु असर लाःगु खनेदु। ने.सं. ४७० या मुस्लीम आक्रमणं स्वनिगः दुनेया धार्मिक क्षेत्रय् बांम्लागु प्रभाव लाःगु खः। (गो.रा.व.पत्र) देशय् थुजाःगु अशान्तिया कारणं हे जयस्थिति मल्ल (ने.सं. ४९५–५३०) उदय जूगु खः। जयस्थिति मल्लयागु शासन सुरु जुयेधुंकालिं बौद्ध, शैव धका स्वनिगःया जनतातय्त छुट्टे यानालिं बौद्धतय्तनं वं सृजना याःगु वर्णाश्रम धर्मया आधारितगु दन्तनीतिइ दुने लाकाबिल। थुजाःगु कारणं हे विहार, बही दुने कर्मकाण्ड पुजाविधिइ जक तक्यना सहिगु बुद्ध धर्म दर्शनया महत्व थुइकेगु भ्कं भ्कं तापानावंगु खः।

(ख) विहार बहीया उद्देश्य व महत्व

विहार बहीयागु उद्देश्य मात्र पुजापाठ, कर्मकाण्ड, रितिथिति जक चले यायेगुया लागिं दातातय्सं दयेकाथकूगु पक्कानं खइमखु। आर्य संघपिसं, दातातय्सं विहार बही निर्माण यानाथकूगुया मुख्य उद्देश्य बुद्ध, धर्म, संघयात भविष्य तकनं चिरस्थाइ यायेगु मनं तुसें बुद्धयागु सम्यक धर्म वहुजनयात शिक्षादीक्षा बियेगुया लागिं बौद्ध दर्शन, बौद्ध कला, बौद्ध संस्कृति भविष्यतक म्वाकातय्गुया मनं तुसें विद्यालययागु रुपय् दयेकाथकूगु खः। उलिजक मखु विहार, बहीयागु मुख्य उद्देश्य आदि, मध्य व अन्त्य तकनं कल्याण जुइगु बुद्धया परम शान्तगु धर्म थुइका कया थुगु जीवन कालय् हे सुखमय जीवन बिते याना निर्वाण फलया हेतु तक प्राप्त याना काये फयेमा धयागु उद्देश्य कया दातातय्सं विहार बही निर्माण यानाथकूगु खः।

१) सामान्य विहार – कच्चा विहारयात लिच्छवि इलय् सामान्य विहार धाइगु खः। त्रिरत्नया शरणय् वया चतुआर्यसत्य, आर्य अष्टांगिक मार्गया ज्ञान थुइका पंचशील, अष्टशील पालना याना उपासक उपासिकापिं च्वनीगु थाय्यात कच्चाबहाः धाइगु खः।

२) मध्यम विहार – लिच्छवि इलय् बहीयात मध्यम विहार धाइगु खः। गृहस्थी, उपासक, उपासिकापिं स्वयाःनं न्ह्यःने लायेधुंकूपिं ब्रम्हचर्य पालना याना च्वनीपिं आचार्य भिक्षुपिं च्वनीगु थाय्यात मध्यमविहार (बही) धाइ। बहिलिइ दुने बौद्ध साहित्य, बौद्ध कला, बौद्ध संस्कृति संग्रहित जुयाच्वनी।

३) महाविहार – थुगु विहारयात मूल विहार नं धाइ। थुगु विहारय् ग्रन्थ धुर जुयेधुकूपिं बुद्ध धर्मयागु विनय पालन याना विपश्यना ध्यान भावनाय् मग्न जुइधुंकूपिं ततःधंपिं उपसम्पदा प्राप्त जुइधुंकूपिं, आचार्यपिं, भिक्षुपिं च्वनीगु

थाय्यात महाविहार धका धाइ ।

थुजा:गु कथं बुद्ध धर्मया परम्परानिसें विद्यालयया रुपय् दयाच्वंगु विहार, बही जयस्थिति मल्ल जुजुया इलय्निसें विकृति वल। जयस्थिति मल्ल जुजु स्वया: न्ह्यव भ्रीगु स्वनिगः दुने बौद्ध, शैव धायेगु हे मदु। थन च्वंपिं जनतात सु बौद्ध सु शैव विभाजित मजू। गुबले जयस्थिति मल्ल जुजुं वर्णाश्रम धर्मय् दुने ला:गु दन्त नीति श्रृजना यायेधुंकालिं बौद्ध, धर्म व शैव धर्म धका विभाजित जुल। बौद्ध जातीतय्त नं वर्णाश्रम धर्मय् दुने लाका बिल। शाक्य भिक्षु, भिक्षुनीपिंत चिबर त्वका गृहस्थी तयाबिल। थुगु कारणं वज्राचार्य धाइपिं खाली कर्म काण्ड याइपिं पुरोहित थें जक जुल। विहार बही धयागु खाली शाक्य वज्राचार्यतय्गु कर्मकाण्ड यायेगु, पुजापाठ यायेगु चुडाकर्म यायेगु थाय् थें जक जुल। लिपा जुलिया बुद्ध, धर्म, दर्शन अध्ययन यायेत गुह्यरुपं प्रतीकया रुपय् थुइकेमाल। थौंतकनं वज्रयान बुद्ध धर्मय् अभिधर्म अध्ययन यायेत दीक्षा कायेमा: धयागु चलन दु। थुगु चलन श्रृजना जूगु उबलेया राजनैतिक, धार्मिक वातावरण बचे यायेगुया लागिं व:गु ख:।

(ग) विहार बहीया दार्शनिक पक्ष

पूर्वजपिंसं दयेकाथकूगु गुलिनं विहार बही बौद्ध दर्शनया आधारित कथंहे दयेकाथकूगु खः । विहार बही दुने गुलिनं कलाकृति समावेश यानातल छगू छगू कलाय् बौद्ध दर्शनया अर्थ सुलाच्वंगु दु । विहार, बही नितँजाः जुयाः चतुष्कोणया रुपय् चतुआर्यसत्यया अर्थ थुइकेया लागिं दयेकाथकूगु खः । विहार बही दुने प्यखेसं खुला जुयाच्वंगु दलाम खनेदइ । प्रत्येक दलामय् निगू निगू खुला जुयाच्वंगु च्यागू द्वार समावेश यानातःगु खनेदइ । थ्वहे आर्य अष्टांगिक मार्ग खः । अथेहे विहारया दथुइ निर्वाणया प्रतीक चिन्ह धर्मधातु मण्डल व चैत्य दयाच्वनी । मूल लँपुं स्वयेबलय् तप्यंक मूल गन्धकुटी दुने धर्मदेशना कनाच्वंम्ह शाक्यमुनी बुद्ध वा पद्मपाणी लोकेश्वर खनेदयाच्वनी । थुकियातहे विहारय् जूसा क्वाचपाल देवता व वहिलिइ जूसा गन्धुरी देवता धाइ । बहिलिइ गन्धुरी देवता चाःहुलेजिक दयेकातइ । विहारय् क्वाचपाल देवता चाःहुलेजिइमखु । विहार, बही दुने खुलागु थाय् जुयाच्वनी । न्हापाधर्म देशना याइबलय् चिकुलाबलय् जूसा विहारया दथुइ च्वनीगु व बर्षाबलय् जूसा फलय् दलामय् दुने च्वना धर्म देशना न्यनेछिंक दयेकातःगु खः । थुजाःगु प्रकारं ई व्यःयात पायूछि जुइकथं विहार, बही निर्माण यानातःगु खः । मूलद्वारं प्रवेश जुयेबलय् जवय् महांकाल द्यः ईया प्रतीकया रुपय् खडा जुयाच्वनी । खवय् गणेद्यःया मूर्ति गणनायकया रुपय् खडा जुयाच्वनी । थुपिंहे विहार, बहीया द्वारपालत खः । क्वाःपाःद्यःया च्वय् च्वंगु तल्लाय् आगम देवताया रुपय् विहारय् दुने जूसा चक्र सम्वर, बहिलिइ जूसा वज्रदेवी, वज्रवाराही, हेरुकया मूर्ति दयाच्वनी । थ्व मूर्तिहे प्रत्यूत समुत्पादया प्रतीक खः । थुगु आगमन, शान्तगु, हलचल मजुइगु क्वथाय् दुने च्वनाहे प्रत्यूतर समुत्पाद, विपश्यना ध्यानय् लिन जुइपिं श्रमणात च्वनीगु थाय्

खः। थुजाःगु बौद्ध दर्शनं पूर्ण याना दयेकाथकूगु विहार बहिलिइ च्व प्व मदयेक अःकथं ज्याखँ यायेग, विहार, बही दुने भ्वय् न्यायेकेगु थाय् थें जक जुयाच्वन।

थुजाःगु कारणंहे विहार, बहीया वातावरण स्यनावंगु खः। विहार, बहीया दसुया लागिं ख्वपदेसय् दुने निगूहे जक ल्यंदनी। बहीया रुपय् थथुबही, विहारया रुपय् चतुव्रम्ह विहार खः।

(घ) ख्वपदेया विहार बहीया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

स्वनिगःया स्वंगू दे मध्ये ख्वपदे नं छगू प्राचीन दे खः । ख्वपदेया सिमानां पूर्वय् नगरकोट, उत्तरय् चाँगु, पच्छिमय् मनोहरा खुसि व दक्षिणय् लुभुइ समिप खः । प्रागऐतिहासिक इलय्‌लिसें स्वनिगः दह जुया च्वंबलय् स्वयम्भू ज्योतिरुप दर्शनार्थ पूर्वया लँपु जुयावःम्ह मञ्जुश्री वोधिसत्व दकसिबे न्हापां हे ख्वपया पूर्वय् च्वंगु पर्वतय् बास यानाः थुगु थासय् च्वनाहे स्वयम्भू ज्योति दर्शन यात धयागु स्वयम्भू महापुराणय् उल्लेख यानातःगु दु । आदिकालय् स्वनिगः दहया रुपय् परिणत जुयाच्वंगु थीथी बौद्ध, हिन्दू ग्रन्थय् नं उल्लेख यानातःगु दु ।

वैज्ञानिक अनुसन्धानं आदिकालय् स्वनिगः दह जुयाच्वंगु खँयात नालाकाःगु दु । अथेहे ख्वपया ज्याथपिनिगु धापुकथं स्वनिगः दह जुया च्वंबलय् ख्वपदेया पूर्व भागय् च्वंगु भूमि च्वय् लाःगुलिं लखं त्वःमपू । उबलेहे थन बस्ती जुयेधुंकल धायेगु चलन दु ।

ख्वपदेया प्राचीन नामाकरण लिच्छवि इलय्‌या ल्वहंपतिइ खकम्प्रिङ ग्राम (मानदेव जुजुया), खृपुङ ग्राम (शिवदेव + अंशुवर्मा), खोपृङ (रत्न संघ), माखोपृङ (गोमधि / शिवेदव + अंशुवर्मा) धका उल्लेख यानातःगु दु । कान्तिपुरया प्राचीन नांदक्षिण कोलीग्राम, ललितपुरया प्राचीन नां यूपग्राम धकाः लिच्छवि इलय्‌या ल्वहंपतिइ उल्लेख यानातःगु दु । थुगु नामाकरणया लिधँसाय्‌नं ख्वपदे प्राचीन दे खः धयागु भीसं सिइकेफु । छाय्‌धाःसा उबलेया ललितपुर व कान्तिपुरया नामाकरण संस्कृत भाषां यानातःगु खः । स्वनिगः

दुने संस्कृत भाषायागु विकास जूगु लिच्छवि इलय्लिसें खः । स्वनिगलय् संस्कृत भाषा दुहां वये न्ह्यः थन थःगुहे मौलिक भाषा दु । थ्व भाषायात किराँती भाषा, असंस्कृत भाषा, प्राकृतभाषा, प्राचीन नेपालभाषा नं धाइगु चलन दु । थुगु कारणं ख्वपदेया लिच्छवि इलय्या नां नं स्थानीय मौलिक भाषां पिहां वःगु खः । गथेकि – गुँविहार, चाँगु, सिंगु आदि । किरोंत इलय् खृपुङ ग्राम लिच्छवि इलय् खोपृङ ग्राम, माखोपृङ द्रङ्ग, मध्य कालय् ख्वप, मल्ल इलय् भक्तापुरी महानगरी, शाहकालय् भातगाउँ नामाकरण जूगु खः । प्रागऐतिहासिक इलय्लिसें बौद्ध स्थानया रुपय् परिचय जुयाच्वंगु ल्हासापाकु ससुद्यःया नामं प्रख्यात जुयाच्वंगु थुगु थासय् लिच्छवि इलय् तकनं विहार दु धयागु खँ कनीगु अभिलेख आः धस्वनाच्वंगु दनी ।

थ्व अभिलेख ल्हासापाकु ससुद्यः वनेगु लँपुइ बागहिति धाःगु छगू हिति दु । थुगु हिति न्यायागु म्हुतुं लः पिहां वयाच्वंगु खः । थुगु हितिइ हे व अभिलेख कियातःगु दु। पूर्व लिच्छवि लिपिं कियातःगु चाँगुया गरुड स्तम्भलेखलिसें ज्वःलाःगु थुगु ल्वहंपौयात विद्वान धनवज्र वज्राचार्य मानदेव प्रथमया शासन इलय्यागु धका उल्लेख यानातःगु दु (लि.अ.) । थुगु ल्वहंपतिइ उल्लेख जुयाच्वंगु अभिलेख थथे खः "भिंगु उद्योत विहारय् हार थें बांलागु सफागु न्याया म्हुतुं पिहांवयाच्वंगु थ्व हिति शोभा अप्वःयाच्वंगु दु ।"

"ॐ उद्योत कारब्ये सततं मनोज्ञे, सुरालष्या ध्वनि स द्विहारे
हारेय धारे यमति प्रसन्ना, भष्स्य वक्रात्पतती विराजते"
(लुइकूम्ह पद्मसुन्दर-शाक्य / अनुवाद धनवज्र वज्राचार्य लि.का.अ.)

अथेहे ख्वप नगरया पूर्व च्याम्हसिंह व व्रम्हायणी पीठया दथुइ वाँचुहिति धाःगु थासय् नगरपालिकां हिति सफा याःबलय् लगभग २ फुट मयाक तपागु ह्याउँगु ल्वहंया ल्वहंपौ लुयावःगु खः । थौंकन्हय् थुगु ल्वहंपौ अनसंच्वंगु नगर पालिकाया भवनय् तयातःगु दु । थुगु ल्वहंपतिइ उल्लेख यानातःगु खँया भाव थथे खः । "सम्वत १४४ फाल्गुण शुक्ल दिवा तृतिया दिनय् शाक्यभिक्षु

सोमनाथं साराप्राणीयात हे अनुतर ज्ञानया कामना यासें चक्रवाटरिभिं आर्य (भार्य) भिक्षुणी संघयात पालनपोषण यायेत दत्तकीर्ति तयाथकूगु उल्लेख यानातःगु दु।" (लुइकूम्ह कृष्णगोपाल कुसी। कपी प्राप्त जूगु पद्मसुन्दर शाक्य 'पासूका वर्ष-२ अंक-११ प्रकाशन जूगु) ल्वहंपतिइ उत्तरकालीन लिच्छवि लिपि उल्लेख जुयाच्वंगु दु। सम्वत १४४ साल जुजु जयदेवया शासन काल खः। "ॐ संवत् १४४ फार्गुण शुक्ल दिवा त्रितीया यां / देयधर्मायं शाक्य भिक्षुण्या सोमनाथया / सर्वसत्वना अ मानुत्तर ज्ञाना वाप्तये / चक्रवाटरी भिं(ति ?) आर्य (भार्य?) भिक्षुणी सङ्घाय प्रतिपादित इति ॥" थ्व ल्वहंपौया लिधँसाय् थुगु लागाय् लिच्छवि इलय्हे भिक्षुनी संघ दयेधुंकूगु खँ प्रमाणित जूगु दु। अथेहे ख्वपदेशय् शाक्य भिक्षुपिनिगु बसोबास जूगु इतिहास १३०० वर्ष पुलांगु प्रमाणित याःगु दु। आःतक लुयावःगु बौद्ध धर्मसम्बन्धी उल्लेख जुयाच्वंगु थ्व निगू ल्वहंपौया लिधँसाय् ख्वपदेया बौद्ध धर्मया इतिहास १५०० तक पुलांगु प्रमाणित जूगु दु।

ख्वपदेया पुलांगु विहार मध्ये याथुर विहार नं छगू खः। च्वय् न्ह्यथनागु ल्वहंपौ याथुर विहारया क्वसं च्वंगु हितिगालय् लुयावःगुलिं थ्व ल्वहंपौ गनं याथुर विहार नापं सम्बन्धितगु ल्वहंपौ जकं खःला धयागु जिगु बिचाः खः।

थौंकन्हय् थुगु विहारयागु नामय् चिभाः स्वंगः, गणेद्यःया दुने महांकाल मूर्ति गुगू व पद्मपाणि लोकेश्वरयाःगु मूर्ति छगू जक ल्यंदनी। व नं वाहेक विहारयागु रुप छुं हे खनेमंत।

अथेहे छगू विहार मण्डे विहार खः। थुगु विहार तचपाल लागाय् च्वंगु विहार धाइ। थौंकन्हय् थुगु विहार नं नामनिशान मंत, मात्र भिसिंद्यःया हितिगालय् लिच्छविकालीन चैत्य निगः ल्यंदनी ल्वहंहितिया तारायागु मूर्ति ल्यंदनी। अथेहे दतात्री देगःया दक्षिण फलय् क्वाःपाःद्यःया आसन छगू जक ल्यंदनी। मण्डे विहार सम्बन्धी गोपाल राजवंशावलीया ६० पत्रय् उलेख यानातःगु थथे खः - "सं ५०१ जेष्ठ वदि १० अश्विनि सोमवार मण्डे बहारछेंया

कोचपाहृवदेव थंङा दिन ॥ ॥ यजमान अद्धिकारी अनेक चन्द भारो तेजराम मुलमीस।" वर्तमान तचपालयागु नामाकरण क्वचापाल (क्वाःपाःद्यः) क्वाच्चपाहृ अप्रभंश जुयावःगु थें खनेदु। अथेहे तुं बहाल नं पुलांगु खः। थुगु विहारय् दुने पुलांगु धायेल्वःगु बौद्ध ज्वलं छुं नं खनेमदुसां विहारं पिने लिच्छवि चैत्य दुगुलिं तुंबहाल नं पुलांगु खः धकाः पुष्टि यायेछिं। अथेहे पशुपति विहार, लोकेश्वर विहार, कुथू विहार, खुसीविहार खोपदे दुने च्वंगु खुगूं (६) बही आदि थ्व फुकंहे पुलांगु खः। थुलि मध्ये पशुपति विहार, लोकेश्वर विहार बही न्यागू (५) फ्रीगु न्ह्यःने खनेदनी। वनं वाहेक मेमेगु विहार, बहीया अस्तित्व तकनं खनेमंत। थुकियागु तःगूहे कारण दइ। अथेहे ख्वप जिल्लाया विभिन्न थासय् तोडफोड जुयाच्वंगु लिच्छविकालीन बुद्ध, वोधिसत्वपिनिगु मूर्ति चैत्य छरेजुया च्वंगु दु। चाँगु नारायण क्षेत्रय् (पूर्व, पश्चिम) च्वंगु छ्यँ मदुगु बुद्धमूर्ति, ब्यासी त्वालय्या तछ्यानातःगु बुद्धमूर्ति, तः पुखूया बुद्धमूर्ति, हनुमान घाटया पद्मपाणि लोकश्वर, चैत्य, गाःहितिया छगू चुकया चैत्य, तौमढीया चैत्य आदि थ्व फुकं ख्वपदेया प्राचीनगु बौद्ध सम्पदा खः। थुजाःगु ऐतिहासिक कलाकृतिया लिधँसाय् नं लिच्छवि, मध्यकालीन इलय् ख्वपदेय् बौद्ध धर्म विकास जुइधुंकूगु खनेदु। यें, यलया तुलनाय् विहार, बही, बौद्ध सम्पदा ख्वपदेय् म्हृव हे जक खनेदु। थुकिया यक्वहे कारण दु, छगू कारण थ्वनं खः कि लिच्छविकालं मध्यकाल सुरु जुयेधुंका आनन्ददेव जुजुं ने.सं. २६७ सालं ख्वपदेय् त्रिपुर दरवार दयेका र ाजधानी सारे ल्ह्यःगु खः। (गो.रा.वं २५ पत्र) आनन्ददेव जुजुया इलय्लिसें ख्वपदे राजधानी कायम जुल। जुजु आनन्देवया शासन इलय्हे भारतया काशीं शंकराचार्य नेपालय् वःगु खः। व नेपाःगालय् दुहां वःबलय् सेना सुधा ज्वनावःगु नापनापं आनन्ददेव जुजुयात शैवदीक्षा प्रदान याना बौद्ध विहारय् शैव धर्मया प्रभुत्व जमे याःगु उल्लेख यानातःगु दु। (म्यूजियमया अभिलेख) थुजाःगु कारणं जुजु आनन्द देवया शासन इलय्लिसें ख्वपया जुजुपिं शैव धर्मय् नुगः क्वसायेकूगु खनेदु।

आनन्ददेव जुजुया शासन काल धुंका हे केन्द्र शासन दुने राजनैतिक उथल पुथल सुरु जुल। थुकिया कारणं ख्वपदेया केन्द्र शासन दुने हे निगू यूथनिमम व त्रिपुर राजदरवार खडा जूगु गोपाल राजवंशावली उल्लेख यानात:गु दु। थुजा:गु बाम्लागु राजनैतिक गतिविधिं स्वदेशी विदेशी शक्तिया मिखा लात। ख्वपदे युद्ध, आतंकया मैदान थें जुल। थुजा:गु कारणं धार्मिक क्षेत्रय्‌नं यक्वहे प्रभाव ला:गु खनेदु।

सिम्रोनगढ ध्वस्त जुयेधुंका ने.सं. ४४६ जयरुद्र मल्लया शासन इलय्‌ दोलखाया लँ जुया हरसिंहदेवया परिवारं ख्वपदेसय्‌ तलेजु भवानी ह:गु खः। तलेजु भवानी स्थापना यायेधुंका जुजुपिनिम्ह इष्टदेवताया रुपय्‌ माने या:गु खः। थुगु कारणं ख्वपदेशय्‌ शक्ति साम्प्रदाय प्रचार प्रसार जूगु खः। नाप नापं तलेजुयात मेष वली बीमा:गुलिं ख्वपदेसय्‌ पशुबली बियेगु प्रथा उप्वः चले जूगु खः।

धार्मिक क्षेत्रय्‌ दकसिबे बाम्लागु असर ने.सं. ४७० या सुल्तान शमशुद्दिनया आक्रमणं ला:गु खः। जुजु जयाराजदेवया शासन इलय्‌ पूर्व दोलखायागु लँ जुया मुस्लिमत ख्वपदेसय्‌ प्रवेश जूगु खः। ख्वपदे तहस नहस (न्हयन्हु तक ख्वपदे मि छ्वयाच्वंगु गो.रा.वं. या ५२ पत्रय्‌ उल्लेख यानात:गु दु।) यायेधुंका नेपा:देया प्रख्यात देवी देवता, स्वयम्भू, पशुपति, विहार, बहीयागु धनसम्पति लुटे याना तोडफोड़ यानाथकूगु अभिलेखय्‌ नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु। (स्वयम्भूया अभिलेख, पिंब्राहालया अभिलेख)

थुजा:गु किसिमं स्वनिग: दुने मुस्लिम आक्रमणं भ्हीगु विहार, बही, मठ, मन्दिर, चैत्य, मूर्ति गुलि नाश जुल धयागु खँ लिच्छविकालीन, मध्यकालीन खण्डित जुयाच्वंगु, तोडफोड जुयाच्वंगु मूर्ति, चैत्यं नुवानाच्वंगु दु। स्वनिगलय्‌ जूगु गतिविधिया मूल्याङ्कन याना स्वतधा:सा आराध्यदेव पशुपति ने.सं. ४८० सालं व स्वयम्भू ४९२ सालं जक जीर्णोद्धार याये फतधा:सा संघपिसं दयेकाथकूगु विहार, बही जीर्णोद्धार यायेत यक्वहे मुश्किल जुल जुइ। थुजा:गु कारण

यानाहे ख्वपदेय् विहार, बही, बौद्ध सम्पदा म्ह्व जूगु जुयेमाः । ख्वपदेया विहार, बहीजक नाश जूगु मखु, विहार, बहीया गुलिनं ऐतिहासिक ज्वलं, ताडपत्र, थ्यासफू, तामापत्र, तमसुक पत्रनं नाश जुल जुइ । गुलिनं ल्यंदयाच्वंगु थुजाःगु ऐतिहासिक ज्वलं संघपिनिगु व्यक्तिगत सम्पति थें जुया क्यने थाकुचाल । थुजाःगु कारणं यानाहे ख्वपदेया पुलांगु विहार, बहीया इतिहास अलपत्र जूगु खः । दसुया लागिं पशुपति विहार, लोकेश्वर विहार, आदिपद्म विहार ।

जयस्थिति मल्ल जुजु जुयेधुंका बौद्ध मार्गीपिंत बाम्लागु असर लाःगु खें च्वय् उल्लेख यायेधुन । जयस्थिति मल्ल जुजु लिपायापिं ख्वप जुजुपिं तन्त्रयान शक्ति साम्प्रदाययापिं खनेदु । बौद्ध धर्मय् नुगः क्वसाःपिं खनेमदु । अथेहे ख्वपदेसया मल्ल जुजुपिनिगु इलय्‌लिसें हे विद्वान, ग्रन्थ धुरधापिं नामिनामिपिं शाक्य, वज्राचार्यत दुर्लभहे खनेदु । उलिजक मखु ख्वपदेय् बौद्ध धर्मालम्वीपिंत भतिचा हेलायागु दृष्टिकोणं स्वइगु खनेदु । थुजाःगु कारणं यानाहे ख्वपदेय् बौद्ध धर्म थुइके मफूगु जुयेमाः । राणातय्‌गु इलय्‌तक वया ख्वपदेया प्रत्येक विहारय् हे चुडाकर्मया विषयलय् वादविवाद जुयाच्वंगु न्यनेदु । थ्वहे राजनैतिक, धार्मिक कारण थुइके मफुगुलिं याना खः ।

ख्वपदेय् १५०० वर्ष पुलांगु बौद्ध इतिहास दया नं नीगू शताव्दीइ च्वनाच्वंपिं बौद्धमार्गी धाःपिसं सहिगु बुद्धधर्म सीके मफुगुलिं विहार, बहीयागु उद्देश्य छु धयागुसीके मफुगुलिं ख्वपदेया विहार, बही भताभुङ्ग लथालिंग जुयाच्वंगु खः । थुजाःगु कारणंहे ख्वपदेय् बुद्धधर्म विकास जुइत पयासुयाच्वंगु खः ।

गुबलेतक लिच्छवि इलय्, मध्यकालीन इलय् थें विहार, बही दुने बुद्ध धर्म, बौद्ध दर्शन, बौद्ध कलायागु अध्ययन, अध्यापन यायेगु थाय् जुइमखु, गुबलेतक भ्रीसं कर्मकाण्डयाता धर्म धका बिचाः यानाच्वनी उबलेतक भ्रीपिं बौद्ध धाये लाइक जुइमखुनी । धायेत्यनागु खें थ्व खकि कर्मकाण्डयागु अर्थनं थुइकेगु स्वयेमाः सहीगु आर्य संस्कृति धयागु छु धकाः थुइका स्वयेमाः अले जक ग्रहण यायेगु बांला । थ्व जिगु बिचाःजक खः ।

(ङ) ख्वपदेया विहार बही

(१) मूल दीपंकर विहार (देवननि) :

मूल दीपंकर विहार ख्वपदेया क्वाथंदौ त्वालय् अवस्थित विहार खः। दीपंकर विहारयात प्यखेसं मेमेगु विहारं चाकम्हुइकातःगु खनेदु। दीपंकर विहारया उत्तरदिशाय् धर्मकीर्ति विहार व बिखुविहार अवस्थित जुयाच्वंगु दु। अथेहे पश्चिम दिशाय् मञ्जुवर्ण महाविहार, दक्षिण दिशाय् प्रसन्नशील महाविहार अवस्थित जुयाच्वंगु दु। अथेहे पूर्वदिशाय् याथूर विहार व कोथोविहार दयेमाःगु खः। थौंकन्हय् थ्व निगुलिं विहार भ्हीगु न्ह्योने खनेमंत। विद्वानवृन्दजंनपिंसंजक नामाकरण छगू म्हस्यूनि। थ्व न्हय्गू विहार वडा नं ४ क्वाथंदौ त्वाःया विहार खः। ख्वपदेया वडा नं. ४ छगू इलाकाय्हे न्हय्गु विहार दु धयागु चानचुनया खँ मखु। संरक्षण मगाःगुया कारणं गुलिनं विहार बहीया अवस्था दयनीय जुइका च्वनेमालसा गुलिनं विहार बहीयागु नामनिशान तकनं मदयेका च्वनेमाःगु खः। ख्वपदेसय् थौंकन्हय् थजाःगु वातावरण श्रृजना जूगुया मुख्यगु कारण विहारया संघपिसं बुद्ध धर्म व बौद्ध संस्कृति छु खः धयागु थुइका कायेमफुगुलिं खः।

भ्हीसं थ्वं हे छुं मयाः, वं हे वास्ता मयाः धकाः कर्पित द्वपं बियाच्वनेगु जक बनी दु। यदि भ्हीसं नेपाःदेया बौद्ध इतिहास छकः पुइका स्वतधाःसा बांलाक हे थुइका कायेफइ। बुद्ध धर्म, बौद्ध संस्कृतियागु विकास याइपिं जनता व संघ जुयाच्वन। सत्ताधारी शासक वर्गतय्सं उलि च्यूताः मतः धयागु खँ बांलाक थुइका कायेफइ।

मूल दीपंकर विहारयागु द्यःछेँ स्वतँ दु। दक्वसिबय् च्वय् सुवर्ण पलि

सहित गजू चैत्य। विभिन्न मुद्राय् दनाच्वपिं द्यः चित्रण यानातःगु तुनासिँया मूर्ति छाय्पातःगु दु। अथेहे प्रत्येक तलापति तोरण सहित पंचध्यानी बुद्धपिनिगु सुवर्ण पाता, अष्टसिधापिनिगु सुवर्णपाता, चत्तुमहाराजापिनिगु सुवर्ण पाता सहित चित्रण यानाः द्यःछेँयात छाय्पातःगु दु। थुगु विहारया दक्षिण भागय् च्वंगु द्यःछेँ श्री कुमारी द्यः विराजमान जुइगु खः। थुगु छेँयात कुमारी छेँ धाइगु खः।

मूल दीपंकर विहार (देवननि) या अभिलेख

ख्वपदेया पुलांगु विहार मध्ये दीपंकर विहार नं छगू खः। दीपंकर विहार गुबलय् निर्माण जुल धयागु खँ बांलाक सीमदु। अथेहे थुगु विहारय् दीपंकर गुबलय् लिसें बिज्याकल धयागु खँ नं सीमदु। भिक्षु सम्यक ज्योति भन्तें च्वयाबिज्याकूगु "ख्वपदेया बहाःबहीया संक्षिप्त परिचय" धाःगु ग्रन्थय् मूल दीपंकर विहारया भंदारे ने.सं. ९८ सालया सिजःपौ लुयावःगु दु। थुगु सिजःपतिइ दीपकंर तथागतयात दत्तकीर्ति तयतःगु विषय उल्लेख यानातल धकाः वर्णन यानातःगु दु। थुगु सिजःपौ जिं छक नं स्वयेदःसा ज्यू धकाः अनयापिं संघ सदस्यतय्के यक्वहे न्यनेकने याना, संघया सदस्यपिसं उलि च्यूताः मतःगुया कारणं स्वयेगु सौभाग्य चुमलाःनि। अथे जूसां जिं खनागु दीपंकर विहारय् संग्रहित जुयाच्वंगु ल्वहंपौ, सिजःपौ, ताडपत्र तमसुकया लिधँसाय् जिं खंगु, थुगु, स्यूगु छुं खँ उल्लेख याये।

दीपंकर विहारया छगू तमसुक ने.सं. ५१२ सालया जुजु जयस्थिति मल्लया शासन इलय्या खः। थुगु तमसुक भुजिंमोल लिपिं च्वयातःगु खः। थथे उल्लेख यानातल – "भगवन शाक्यमुनी बुद्धयात वर्षप्रति पुजा यायेगुया लागिं

विशिनी दाश वंदे व क्षठूं वादिनीनं दत्त तयातःगु उल्लेख यानातःगु दु।" अथेहे ६६८ सालया तमसुकय् भाष्करदेव संस्कारित रुद्रवर्ण महाविहारया धर्मात्मा कसराज भारोनं दिशादिसंघ महाभोज्यया आयोजनाय् श्री श्री दीपंकर भट्टार कयात निमन्त्रणा पौ द्यःछाःगु खः। अथेंहे ६९४ सालया तमसुकय् पद्मकाष्टगिरि गुंविहारया दानपति धर्मात्मा जय कीर्तिराज क्वाथनायक भारोया भोजन दानया निमन्त्रणा पौ सहित श्री श्री दीपंकर तथागत सहित संघ पिंता द्यःछाःगु खः। थ्व स्वंगू तमसुक दीपंकरया भण्डारय् सुरक्षित दु। ने.सं. ७२४ सालया ताम्रपत्रय् उदयसिंह वंदे, वज्राचार्य महापाल, दिकुवंदे, जितसिंहवंदे, पालवंदे, पुस्कर सिंह वंदेपिसं दीपंकर बुद्धयात दत्त तयाथकूगु उल्लेख यानातःगु दु। (दीपंकर विहारय् संग्रहित) । ने.सं. ७२४ सालया ल्वहंपतिइ जुजु त्रैलोक्य मल्लया शासन इलय् वज्राचार्य महापाल, हाकु वंदे, वंधवकीत वंदे, जीरसिंह वंदे, पाल वंदे, भिम वंदे, पूरणसिंह वंदेपिंसं दीपंकर विहारयागु गृहद्वार, सिंहद्वार दयेकूगु उल्लेख यानातःगु दु। ने.सं. ७६९ या तमसुकय् श्री दीपंकर तथागतयात लाम्पु छाःगु उल्लेख यानातःगु दु। दातापिं हाकुभारो, किर्णसि भारो, गोपिराम भारो, वज्राचार्य महाबुद्ध, थालपा श्री मंजुपालजु सहित उल्लेख यानातःगु दु। (लेखकय् संग्रहित जुयाच्वंगु दु) । ने.सं. ७५० या जुजु जगज्योति मल्लया शासन इलय् श्री देव वंदे, रत्नराज वंदे, हाकु वंदेपिसं दीपंकर विहारय् वज्रधातु चैत्य निर्माण याःगु खः। (दीपंकर विहारया समीपय् च्वंगु ल्वहंपौ) । अथेहे दीपंकर विहारया द्यःछेँ च्वंगु त्वानसिँया अभिलेख ७७० दँ, अथेहे दीपंकर तथागतया द्यःछेँ च्वंगु सिँया तोरणय् ने.सं. ७७० उल्लेख यानातःगु दु। अथेहे ने.सं. ८३५ सालं दीपंकर विहारया मूलध्वाका च्वंम्ह सिंह स्थापना जूगु खः। अथेहे जयज्योति मल्लकालीन सुकूध्वाका बहीया ताडपत्रया पंचरक्षा पुस्तकय् दीपंकर विहारया थापाजुनं च्वयातःगु धकाः उल्लेख यानातःगु दु। अथेहे दीपंकर विहारया क्षेत्रय् लुयावःगु छगू ल्वहंपतिइ थथे उल्लेख यानातःगु दु – शुभ श्री ३ अजाजुदेव यात सयका टोलया गंगाराम भारों भतू

दयेक प्रतिस्था याङा दिन सम्वत ७६५ चैत्र कृष्णा नवमी वृहस्पतीवार धका उल्लेख यानात:गु दु। (थुगु ल्वहंपौ पुष्परत्न शाक्यपाखें लूगु ख:)। अथेहे ने.सं. ९९२ सालं दीपंकर विहारया दथुइ च्वंगु श्री वज्रधातु चैत्य, श्री दिव्य चैत्य, श्री साम्य चैत्य वज्रपद्म आसन स्थापना याना धका उल्लेख यानात:गु दु। (दीपंकर विहार दुनेच्वंगु ल्वहंपौ)। थुजा:गु प्रकारं दीपंकर विहारय् (देवननी) इलय् ब्यलय् दातातय्सं दत्तकीर्ति तयाथकूगु प्रमाण भ्रीगु न्ह्यःने स्वयेदनी। आ:तक गुलिनं खनेदयाच्वंगु अभिलेख मल्लकालीन इलय् निर्माण यानात:गु ख:। थ्व स्वया पुलां पुलांगु प्रमाण अप्व:याना ताडपत्र, भोजपत्र थ्यासफुतिइ उल्लेख जुइगु जूगुलिं थुजा:गु वस्तु सुरक्षित यानातये मफुगुलिं हन्ता: जुयावन। दसुया लागिं ने.सं. ४७० सालया मुस्लीम आक्रमणं समस्त ख्वपदे भष्म जूगु खँ गोपाल राज वंशावलीया ५२ पत्रय् बांलाक उल्लेख यानात:गु दु। ख्वपदे न्ह्यन्हुतक मिछ्वयाच्वंबलय् गुलि ऐतिहासिक सम्पदा नास जुलजुइ भ्रीसं कल्पना तकनं याये फइमखु। थुगु कारणं ख्वपदेया पुलांपुलांगु विहार, चैत्य, मठ, मन्दिरयागु इतिहास अलपत्र जूगु ख:। दीपंकर विहारं नं थ्वहे कारणं ऐतिहासिक सम्पदा तंका च्वनेमा:गु ख:। गुलिनं दयाच्वंगु ऐतिहासिक प्रमाण व्यक्तिगत जुयावन जुइ। गुलिनं दीपंकर बुद्धयागु पुलांपुलांगु तिसा, अभिलेख अंकित जुयाच्वंगु तिसा ज्याख्यले मजिल धका: न्ह्यगु मतू दयेकल धका: नं जिं न्यनागु दु। थुगु कारणं दीपंकर विहारय् जुजु जयस्थिति मल्लया शासनकाल स्वया: न्हापायागु प्रमाण खनेमदयावंगु ख:।

मूल दीपंकर विहारया बौद्ध सम्पदा –

१) मूल दीपंकर बुद्ध अभय मुद्रा

२) चीधिक:म्ह दीपंकर बुद्ध

३) महांकाल

४) मञ्जुश्री

५) गणेश

६) शिवपार्वतीया मूर्ति

७) नामसंगीति, आर्यतारा, प्रज्ञापारमिता

८) करुणामय

९) वज्रधातुचैत्य

१०) खम्वा चैत्य

११) श्रीदिव्य चैत्य

१२) साम्य चैत्य

१३) शिखरकुट चैत्य

१४) धर्मधातु मण्डल आदि ।

मूल दीपंकर विहार दुने वज्राचार्यपिनि जक वज्राविशेष काइगु चलन दु । मुल दीपंकर विहारय् आदिपद्म महाविहारया संघपिंसं दीपंकर तथागतयागु भण्डार स्वइगु खः । मेपिं प्रसन्नशील महाविहारया शाक्य भिक्षुपिं नं दुमथ्या: ।

(२) प्रसन्नशील महाविहार (पशुपति महाविहार)

ख्वपदेया प्राचीन विहार मध्ये प्रसन्नशील महाविहार छगू नं खः । थुगु विहारया पुलां पुलांगु अभिलेखय् पशुपति महाविहार धका उल्लेख यानात:गु दु । थुगु विहार क्वाथंदौ त्वा: वडा नं ४ या मूल दीपंकर विहार लिकसं च्वंगु

उत्तराभिमुख विहार खः ।

पशुपति विहार गुबले निर्माणयात धयागु खँ सिइकेत विहारयागु प्रागणय् गन हे निर्माण इलय्या ल्वहंपौ खनेमदु । आः खनेदुगु गुलिनं ल्वहंपौ विहारय् दुने धर्मकीर्ति तःगु दीपंकर तथागत नापं स्वापु दुगु जक खनेदु ।

ने.सं. ६५५ उल्लेख जुयाच्वंगु पंचरक्षा पुस्तकय् पशुपति विहार धकाः उल्लेख यानातःगु दु । अथेहे दीपंकर विहारया प्रागणय् च्वंगु ल्वहंपतिइ ने.सं. ७२४ जुजु त्रैलोक्य मल्लया शासन इलय् वज्राचार्य महापाल, हाकु वंदे, पाल वंदे, पूरणसिं वंदे आदिपिसं श्री ३ दीपंकरया गृहद्वार, सिंहद्वारया नापनापं पशुपति विहारय् तोरण तयाः सिंहद्वार नं निर्माण याःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु । अथेहे प्रसन्नशील महाविहारया पच्छिमाभिमुख आगंछेँया दलामय् च्वंगु ल्वहंपतिइ अष्टमी सेवा सम्पूर्ण याना हाकु देव, जीवराम, महापालपिं फुकं जानाः जुजु ७३४ इलय् श्री ३ आगमजुयात तोरण छाःगु उल्लेख यानातःगु दु । प्रसन्नशील महाविहार व दीपंकर तथागतनापं स्वापु दुगु मल्लकालीन अभिलेखय् पशुपति विहार हे उल्लेख यानातःगु दु । शाहकालीन अभिलेखय् जक प्रसन्नशील महाविहार धकाः उल्लेख यानातःगु खनेदु । प्रसन्नशील महाविहार चैत्य अभिलेख (ल्वहंपतिइ) दीपंकर विहारया प्रागणय् च्वंगु सम्वत् ९९२ सालया चैत्य स्थापना याःगु ल्वहंपतिइ प्रसन्नशील महाविहार धकाः उल्लेख यानातःगु खनेदु ।

पशुपति विहार व दीपंकरया थापाजुपिं नापं सम्वन्ध दुगु दक्कंसिबे पुलांगु प्रमाण सुकूध्वाखा बहीया ताडपत्रय् च्वयातःगु पंचरक्षा पुस्तकय् उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थुगु पंचरक्षा पुस्तकय् जुजु जयज्योति मल्ल देवया नां सहित श्री पशुपति विहारया वज्राचार्य पुरोहित धकाः उल्लेख यानातःगु दु । पुस्तकय् मिति अस्पष्ट खनेदुसां ज्योति मल्लया शासनकाल लगभग ५३०–५४० दुने खः ।

थुलि अभिलेख प्रसन्नशील महाविहार (पशुपति विहार) लिसें

सम्बन्धीतगु जुल। उलि मध्ये नं पशुपति विहार नापं सम्बन्ध दुगु दक्कसिबे महत्वपूर्णगु निर्माणकालया इतिहास खनेदुगु निगू तमसुकपत्र दीपंकरया भण्डारय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दु। थुकिया फोटोकपी श्री इन्द्रराज शाक्यजुपाखें प्राप्त जूगु खः। थुगु तमसुकपत्र पासुका ०५५-५ अंकय् नं प्रकाशन यायेधुन। अथेहे मूल दीपंकर विहार (देवननी) शिर्षक तया संध्या टाइम्स ०५६-७-६ य् नं पिकायेधुन।

छगू तमसुक पत्र ने.सं. ६६८ उल्लेख यानातःगु खः। थुगु तमसुक श्री भाष्कर देव संस्कारित श्री हिरण्य वर्ण महाविहारया दानपति धर्मात्मा कसराज भारो नं "दिशादि संघ महाभोज्य"या आयोजनाय् निमन्त्रणा पौया रुपय् ख्वपदेया श्री मत श्री श्री क्वाचपाल भट्टारकया समीप च्वंगु श्री भुवनाकर धर्म संस्कारित पशुपति विहारया संघपिंत व श्री ३ दीपंकर भट्टारक सहितयात ब्वनापौ बिउगु खः। अथेहे मेगू तमसुक सम्वत ६९४ जेष्ठ कृष्ण पक्षया दिनय् राजगत लोक धर्म संस्कारित श्री पद्मकाष्ट गिरिसं गुँ विहारया दानपति धर्मात्मा जय कीर्तिराज क्वाथ नायक भारोनं "दिशादि संघ सहभोज्य"या आयोजनाय् श्री भुवनाकर धर्म संस्कारित श्री धर्मकीर्ति महाविहार, पशुपति महाविहारया संघपिंत व श्री मत दीपंकर भट्टारक सहित सकल संघपिंत निमन्त्रणा पौ ब्यूगु खः।

थुगु निगू तमसुक पत्रया लिधँसाय् पशुपति महाविहार निर्माण याःम्ह श्री भुवनाकर खः धयागु प्रमाणित जुल। श्री भुवनाकरं धर्मकीर्ति महाविहार व पशुपति महाविहार निर्माणयात धयागु थ्व तमसुक पत्रय् बांलाक क्यनातःगु दु। आः वया श्री भुवनाकर धाःम्ह गुबले याम्ह धयागु सिइकेगु आवश्यक जू। वैश्य थकुरी जुजु शंकरदेवया शासन इलय् रचना जूगु धर्मपुत्रिका सम्वत १८९ अष्ट सहस्तिका सं १९८ वोधिचर्मावतार (बोधिचर्यावतार) सं. १९८ खः। उलि मध्य सम्वत १९८ उल्लेख जुयाच्वंगु वोधिचर्मावतारय् श्री भुवनाकरयागु नां उल्लेख यानातःगु दु। (हस्तलिखित ग्रन्थया संग्रह CPMDN पेज २२)

सम्वत १९८ सालं रचना जूगु ग्रन्थय् भुवनाकरया नां उल्लेख जूगुया आधारं पशुपति महाविहार नं उबलेहे निर्माण जुल जुइ धयागु भ्मीसं अनुमान यायेफु। थुकियात प्रमाणित यायेछिंगु थप ज्वलं लुयामवतले सतप्रतिशत थुबले हे निर्माण जूगु धका: धाये ज्यामछिंनी।

प्रसन्नशील महाविहारया संघ परम्परा

प्रसन्नशील महाविहारया संघपिं दीपंकर तथागत लिसें यक्वहे सम्बन्ध दुगु अभिलेखया छुं खँ उल्लेख यायेधुन। थ्व प्रथा आ:नं कायम जुयाच्वंगु दु। अथेहे मेगु विहार लिसेंनं उलिहे सम्बन्ध दु। प्रसन्नशील महाविहारय् आदिपद्म महाविहारया शाक्य भिक्षुपिं चुडाकर्म याये ज्यू। थुगु विहारया शाक्य भिक्षुपिंसं मूल दीपंकरविहारया भण्डार निरक्षण याइगु चलन दु। थुमित दीपंकरया धुकूमचानं धाइगु चलन दु। थुमि दिगुद्य: चन्द्रमालोहन ख:।

अथेहे बेखालया शाक्य भिक्षुपिंनं प्रसन्नशील महाविहारय् हे चुडाकर्म याइगु ख:। थुमि आगंछेँ अलग हे दु। अथेहे कुमारीयागु रेखदेख याइपिं शाक्य भिक्षुपिं नं थुगुहे विहारय् चुडाकर्म याइगु ख:। थुमि दिगुद्य: योगाम्वर ख:। अथेहे मूल दीपंकर विहारया थापाजु (वज्राचार्य) पिंनं थुगु विहारय् हे चुडाकर्म याइगु ख:। थुमि आगमछेँ अलगहे दु। वज्राचार्यपिनि चुडाकर्म याइबलय् दीपंकर बिज्याके मा:गु चलन दु। आचार्य लुइगु जक मूल दीपंकर विहारया द्य:छेँ ख:। थुमि दिगुद्य: वज्रवाराही ख:।

ख्वपदेया शाक्य व वज्राचार्य निगूहे संघपिं चुडाकर्म याये ज्यूगु थ्वहे छगू विहारया प्रमाण ख:। थुगु विहारय् शाक्य भिक्षु व वज्रचार्यपिनिगु आगमछेँ अलग अलग जूसां क्वा:पा:द्य: पद्मपाणी लोकेश्वर छम्हहे ख:।

थुजा:गु प्रकारं प्रसन्नशील महाविहारय्, पशुपति विहारय् संघ परम्परा न्हनावयाच्वंगु खः ।

प्रसन्नशील महाविहारया संघपिनिगु धार्मिक व साँस्कृतिक ज्याझ्व:

१) विहारय् नित्यपुजा जुयाच्वंगु दु । २) दीक्षाया दुने यायेमा:गु बौद्ध कार्यक्रम जुयाच्वंगु दु । ३) गुँला धर्म हनेगुया नापनापं गुँला बाजं नं चले जुयाच्वंगु दु । ४) दीपंकर तथागतयात यायेमा:गु ज्याझ्व: सञ्चालन जुयाच्वंगु दु । विशेषरुपं पञ्चदानया ज्याझ्व: न्ह्यानाच्वंगु दु । ५) मोहनीया कर्मकाण्ड यायेत कुमारीयागु ज्याझ्व:नं थ्वहे विहारया शाक्य भिक्षुपिसं चले याइगु खः । ६) थुगु विहारया वज्राचार्यपिसं कर्मकाण्ड चले यायेमा:गु विहार आदि मयूर वर्ण महाविहारया शाक्य भिक्षुपिं, लुवर्ण महाविहार सुकूध्वाका बहीया संघपिं व चतुर्व्रम्ह महाविहारया वज्राचार्य संघपिं खः ।

थुलि संक्षिप्त खँ प्रसन्नशील महाविहारया संघपिंसं यायेमा:गु याना च्वंगु धार्मिक साँस्कृतिक ज्याझ्व: जुल ।

प्रसन्नशील महाविहारया बौद्ध सम्पदा -

१) क्वा:पा:द्य: पद्मपाणी लोकेश्वर

२) वज्रधातु चैत्य

३) धर्मधातु चैत्य
४) खम्वा चैत्य
५) गजू चैत्य

३) मञ्जुवर्ण महाविहार (वं बहा:)

मञ्जुवर्ण महाविहारयात मयूरवर्ण महाविहार नं धाइगु चलन दु । थुगु विहार क्वाथंदौ त्वा:या प्रसन्नशील महाविहारया लिकसं च्वंगु पच्छिमाभिमुख विहार ख: । थुगु विहारया पुलां पुलांगु अभिलेख छुं खनेमदुसा स्थानीय व्यक्ति श्री गंम्भिरमान वज्राचार्यजुयाके न्यनेकने यानाबलय् विहार लगभग २०० दँजक पुलांगु थहरे यात । जिं अन च्वंगु वज्रधातु चैत्य करिव ४०० दँ पुलांगु जूगुलिं मल्लकालीन विहार जुयेमा: धयाबलय् वसपोलं मखु धका: जित: लिस: बिल । वसपोलयागु धापुकथं चैत्य दुगु थासय् हे लिपा विहार निर्माण या:गु जुयाच्वन ।

जिं न्यनाकथं न्हापां मञ्जुवर्ण महाविहारया संघपिं पशुपति विहारय् चुडाकर्म याइपिं शाक्य परिवारपिं जुयाच्वन । लिपा संघया दथुइ छुं कलहं उलि मध्ये छगू परिवार पशुपति विहारयागु संघं पिहां वया मञ्जुवर्ण महाविहार निर्माण याना वज्राविशेष काया वज्राचार्य जूगु जुयाच्वना । थुगु विहारया तोरण लुखा काष्ठकलां विलिविलि जा: । क्वा:पा:द्य: महावैरोचन बुद्ध ख: । वज्रधातु लोकेश्वर चैत्य छग: दु । आगमछेँ गजू चैत्य नं दु । विहारय् नित्य पुजा, गुँलाबलय् तुत: पाठ यायेगुया नापनापं इलय् ब्यलय् वइगु बौद्ध कर्मकाण्ड जुयाच्वंगु दु ।

४) विश्व बहा:

विश्वविहार नं क्वाथंदौ त्वा:या दीपंकर विहार लिकसं च्वंगु विहार ख: । थुगु विहारयात बिखु बहा:नं धाइगु चलन दु । विहारय् दुनेच्वंगु खम्वा चैत्यया ल्वहंपौकथं श्री ३ महाराज जंगबहादुर राणाया शासन कालय् ने.सं. ९९१ सालय् थुगु विहार निर्माण जूगु ख: । थुगु विहारया मूलदेव अमिताभ तथागत शिरय् दुम्ह पद्मपाणी लोकेश्वर ख: । विहारया पश्चिम भागय् जवं खवं गणेश व महांकाल देवताया दथुइ लोकेश्वरयात दना विन्ति याना च्वंम्ह हनुमानयागु मूर्ति दु । थुगु विहारया संघपिंनं शाक्य भिक्षुपिं ख: ।

५) आदिपद्म महाविहार

आदिपद्म महाविहारयात तुं विहार नं धाइगु चलन दु । थुगु विहार ख्वपदेया तौलाछें त्वा:या विहार जूगुलिं तो विहार नामाकरण जूगु जुयेमा: । थुगु विहार ख्वपदेया प्राचीन विहार जुयानं विहारय् दुने छुं हे प्राचीनता खनेदुगु ऐतिहासिक ज्वलं खनेमदु । आ: खनेदुगु गुलिनं धर्मकीर्ति यक्वहे लिपायागु जीर्णोद्वार यानात:गु जक खनेदु । विहारं पिने धा:सा लिच्छविकालीन चैत्य खनेदु । अथेहे पुलांगु महांकालया मूर्ति नं दु । अथेहे मुछलन्द नागं कुइकाच्वंम्ह लिच्छविकालीन (७ औं शताब्दीया) बुद्धमूर्ति तौलाछें त्वालय् दु धका: नेपाल मण्डला धा:गु ग्रन्थय् तस्वीर तयात:गु दु । थौंकन्हय् थुगु मूर्ति गनंहे खनेमदु । छुं दें न्ह्यः वाचुहितिया प्रागणय् १३०० वर्ष पुलांगु भिक्षुणी संघया ल्वहंपौ नं लुयाव:गु दु । थुजा:गु ऐतिहासिक ज्वलंया लिधँसाय् नं तौलाछें त्वा: लिच्छवि

इलय्हे बौद्ध विहार दुगु वस्ती खः धयागु प्रमाणित जू । रहनसहन जातीत्व लिधँसाय् नं थुगु वस्ती ख्वपदेया सर्व-प्राचीनगु बौद्धतय्गु वस्ती खः धयागु सिइका कायेफु । नेपाःदेया आदिवासीत मध्य प्रजापति व किसान जाति नं खः । थुपिं न्हापालिसें बौद्ध धर्मालम्वीत खः । थुगु जातिया बहुमत दुगुथाय् जूगुलिनं तौलाछें त्वाः प्राचीन बौद्धतय्गु वस्ती खः धयागु भ्वीसं सिइका कायेफु । दसूया लागिं ब्यासी त्वाःनं छगू खः । थुगु थाय् न्हापालिसें किसान जातितय्गु वस्ती खः । अन प्राचीनगु बुद्धमूर्ति छगू धस्वानाच्वंगु दु । थुगु मूर्ति ख्वपदेया नगरय् दुनेच्वंगु बुद्धया मुर्तिय् सर्व प्राचीनगु खः । थुगु मूर्तियात विद्वानतय्सं १४०० दँ पुलांगु धकाः क्यनातःगु दु । उकि ब्यासी त्वाःनं न्हापालिसें हे बौद्धतय्गु वस्ती खः धयागु भ्वीसं सिइका कायेफु ।

पुलांगु वस्तु ईकथं विभिन्न कारणं परिवर्तन जुइगु धायेमाःगु मदु । थुगु विहारनं पुलांगु विहार जूगुया कारणं ई कथं वःगु ह्यूपालं विहारयागु पुलांगु स्वरुप तनावन, विहारयागु ऐतिहासिक ज्वलं नं मसिया मथुया लोप जुयावन । गुलिं वस्तु व्यक्तिगत जुयावंगु कारणं क्यनेत ज्यामछिना वन । थुगु कारणं विहारयागु इतिहासयात धक्का लात ।

अथे जुसां जिं खनागु जिं न्यनागु आदिपद्ममहाविहार नापं स्वापु दुगु छगू निगू ऐतिहासिक ज्वलं प्रस्तुत याये ।

आः तकनं दीपंकर विहारया भण्डार स्वइपिं आदिपद्म महाविहारया शाक्यपिसं हे खः । थुगु कारणं दीपंकर विहार व आदिपद्म महाविहार बिचय् स्वापु दुगु जुल । थुगु खँया विषय प्रसन्नशील महाविहारयागु परिचयलय् छुं खँ उल्लेख यायेधुन । जिं न्यनागु खँकथं दीपंकर विहारयाम्ह क्वाःपाःद्यः हे आदिपद्म महाविहारया क्वाःपाःद्यः (शाक्यमुनी बुद्ध) धाःगु खः । थुगु कारणं दीपंकर विहारयागु गुलि प्राचीनता दु आदिपद्म महाविहारयागु नं उलि हे दु । आतक नं पञ्चदान पर्वया दिनय् दक्वसिबय् न्हापं आदिपद्म महाविहार प्रागणय् च्वंगु दबुलिइ न्याम्ह दीपंकर तथागत मुनी । उकिं लिपा तिनि दीपंकर तथागतपिनिगु

नगर परिक्रमा न्ह्याइगु खः । अथेहे दक्कसिबे न्हापां आदिपद्म महाविहारं पञ्चदान न्ह्याइगु खः ।

सम्यक ज्योति भंतें च्वयाबिज्याःगु "ख्वपदे बहाः बहीया संक्षिप्त परिचय" धाःगु सफू स्वयेधुंका दीपंकर विहारय् लुयावःगु ९८ सालया तामापत्र व आदिपद्म महाविहारय् लुयावःगु ने.सं. १०३ साल उल्लेख जुयाच्वंगु अभिलेख छकः स्वयें दुसा ज्यू धका निगू विहारया संघ सदस्यपिंत इनाप याना । तर नं जिं स्वये मखंनी । आदिपद्म विहारय् वनाबलय् चैत्यरत्न दाइनं पुलांगु डमरु धाःगु थ्वहे जुल ला धकाः जितः क्यन । थुकी कियातःगु आखः ब्वना स्वयाबलय् ने.सं. १०३० साल पाखेयाःगु जक खनेदु । सम्यक ज्योति भंतें थ्वहे १०३ सालयागु अभिलेख धाःगु ला धयागु जिगु मनय् याःगु खँ खः । गोपाल राजवंशावली (६२ पत्रया क ४ य्) ने.सं. ५०३ याःगु च्वसुय् "यम्व तुनं विहार धकाः उल्लेख यानातःगु दु । थुगु विहार तुंविहार खःला धयागु जिगु अनुमान खः ।

अथेहे आदिपद्म महाविहार उल्लेख यानातःगु छगू दसु (थुकीया फोटोकपी लेखकयाके सुरक्षित दु) यें देया छम्ह पासाया किताब संकलन यानातःगु स्वःवनाबलय् ख्वपदेया हे छगू पुलांगु म्हासुभ्वं लम्वाइ चौडाई २० इन्ची दुगु यक्वहे जीर्ण जुयेधुंकूगु पेकुंलाःगु म्हासुभ्वतय् वज्रधातु मण्डल थें चाकलाक मन्त्राक्षर च्वयातःगु खः । थुगु चक्काय् दुने यक्वहे शील, समाधी, प्रज्ञायागु मन्त्राक्षर च्वयातःगु दु । छगू कुनय् थुगु श्लोक, च्वगु तिथि मिति उल्लेख यानातःगु दु – श्री श्री जय त्रिभुवण मल्ल देवस्य विजयराज्य श्री भक्तापुर महानगरे तौलाछेँ त्वाः निवासी तो वहालया बुद्धाचार्य धममुनी सकल परिवार धर्म चित्त उत्पति जुया थथे समुचययाना च्वया वज्राचार्य धनराज लिखिति सम्वत ६९० फागुण शुदि ८ धका उल्लेख यानातःगु खः । थुगु हस्तलिखित भ्वँछकू जूसां आदिपद्म महाविहारयागु इतिहासया गौरवता दु । अथेहे "व्रतावदान माला" धाःगु छगू ग्रन्थ जिगु संकलनय् दु । थुगु ग्रन्थय् तुं बहाल धका उल्लेख

यानातःगु दु । श्री श्री जयजितामित्र मल्लदेवस्य विजयराज्य श्री भक्तापुर महानगरे श्री वादिमास्थाने तौलाछे त्वाः श्री तुँवहालया बौद्धाचार्य जोगनरसिंह लिखिति सम्पूर्ण श्रेषोस्तु सम्वत् ७९७ श्रावण वदि ६ शुभ ॥

अथेहे आदिपद्म महाविहारया पिने तुंया थाय् च्वंगु अंगलय् तिकातःगु ल्वहंपतिइ त्व बहाः धका उल्लेख याना सम्वत ८८३ फागुण कृष्ण अष्टमी कुन्हु पूर्णराज, तवधीक जाना थ्व तुं दयेकूगु उल्लेख यानातःगु दु । (थुगु ल्वहंपौया वर्णन "सुथां"स उल्लेख याये धुंकल ।)

थुलि आदिपद्मम विहार नापं स्वापु दुगु पुलांगु ज्वलंया छुं वर्णन जुल । आः खनेदुगु आदिपद्म विहारय् दुने च्वंगु धर्मकीर्ति थथे खः थुगु विहारया क्वाःपाःद्यः शाक्यमूनी बुद्ध खः । क्वाःपाःद्यःया दुने दुरुल्वहंया धर्मधातु चैत्य छगः दु । क्वाःपाःद्यःया लुखाय् च्वंगु तोरण अभिलेख थथे कियातःगु दु – "ॐ नम श्री शाक्यमुनी परमो नमस्ते श्री ३ महाराजाधिराज सुरेन्द्र विक्रम शाहदेव ॥ अद्यमाघ मासे शुक्रपक्षा थहं पंचम्यां तिथौ भाद्र प्रतिपदा नक्षत्र सिर पक्ष दुतिया योग जथाकर्ण मूर्हतसवितरि मिनरासि चन्द्रमासि शाक्य मूनि पृत्ति ... मुनि रत्न, राजलक्ष्मी, कुलमां, रत्नसिं, जोगमाया जुजुमूनी, पुणचन्द्र, ज्योतिवज्र, धर्मचित्त उत्पतीजुया सम्वत् ९८६ माघ सुद्धि ५ शुभ" धकाः उल्लेख यानातःगु दु ।

१८९० सालया भिमसेन थापाया मुख्तियार इलय्या महाभूकम्प जूबलय् थुगु विहार नं यक्वहे क्षति जुल जुइ । ३०–३५ दँलिपा हाकनं तोरणय् उल्लेख जुयाच्वंपिं दातातय्सं हाकनं थ्व विहार पुनजीर्णोद्वार याःगु जुयेमाः ।

आदिपद्म महाविहारया बौद्ध सम्पदा -

१) मूल क्वा:पा:द्यः शाक्यमुनी बुद्ध, धर्म धातु चैत्य

२) सिमंती प्लास्तर यानात:गु पुलांगु चैत्य

३) धर्म धातु चैत्य

४) महांकाल चैत्य

५) विश्वकर्मा मञ्जुश्री

थुगु विहारय् चुडाकर्म याइगु चलन दु। थुमि दिगुद्यः चन्द्रमारोहन खः। थुगु विहार दुने महायान बुद्धधर्मया गुम्बा नं दु। थौंकन्हय् थुगु गुम्बाय् भिक्षु विभूरत्न च्वनाबिज्या:गु दु। विहारंपिने शिखरकुट चैत्य फलय् लिच्छविकालीन चैत्य दु अथेहे महांकाल चैत्य व गणेशयागु मूर्ति नं दु। थुगु आदिपद्म विहारय् विहारयागु गतिविधि बांलाना वयाच्वंगु दु।

६) इन्द्रवर्ण महाविहार (इन्द्रवर्त महाविहार)

इन्द्रवर्ण (इन्द्रवर्त) महाविहार ख्वप नगरया वडा नं ६ इनाचो त्वालय् अवस्थित खः। थुगु विहारया प्यंगू दिशा थथे खः – पूर्वय् वाँचु त्वाः, पश्चिमय् ताहा फलेचा, लँ, उत्तर पचपाल मार्ग, दक्षिण मुनीविहार खः।

थुगु विहार ने.सं. ७४१ जुजु जगज्योति मल्लया शासन इलय् पलिस्था जूगु खः। थ्व विहार निर्माण या:पिं दातापिं श्री देवसिंह वुद्धाचार्य, श्री जयसिंह वुद्धाचार्य श्री मुनी वुद्धाचार्य, व श्री कुशल वुद्धाचार्यपिं खः। थुपिं प्यम्ह हे

वर्तमान इन्द्रवर्ण महाविहार निवासी सकल संघया पुर्खापिं ख: । थुपिं थन गुगु विहारं गन नं व:पिं धायेगु छुं दसि आ:तक लुयामवनी । तर थुगु विहारया संघपिनि दिगुद्य: गुहेश्वरी जूगुलिं थुपिंनं सुरतवज्र वज्राचार्यया सन्तान, त:छेँ बाहालं वपिं ख: ला धयागु अनुमान ख: । विहारया ल्वहंपौ सच्छि दँ न्ह्य:हे मदयेधुंकूगुलिं थथेहे धका पुष्टि मजू । ल्वहंपौ मदुसां विहार निर्माण या:बलय्या लिखित तमसुक, इलय् ब्यलय् थुगु विहारय् दत्तकीर्ति तयावंगु ताडपत्रया तमसुक पत्र, अथेहे विहार नापं स्वापु दुगु छगू निगू पुस्तक नं सम्बन्धित विहारया संघ परिवारपिंके ल्यंदनी । विहार निर्माण या:गुया ताडपत्रया तमसुक श्री इन्द्रराज शाक्ययाके सुरक्षित दु । अथेहे विहारय् गुथि न्यायेका वयाच्वंगु दसि हस्तलिखित भोजपत्र श्री न्हूछेँरत्न शाक्ययाके सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । छुं लिखित तमसुक, विहार नापं स्वापु दुगु पुलांगु ग्रन्थ प्रमाण जिकेनं सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकथं हे संघया मेमेपिं दुज:पिंके नं लुयावये फुनी ।

थुजा:गु विहारलिसें सम्बन्ध दुगु ऐतिहासिक ज्वलंया लिधँसाय् इन्द्रवर्ण महाविहारया इतिहास अनुसन्धान यायेगुया लागिं यक्वहे ग्वहालि बिइ ।

१) श्रीश्री जयज्योति मल्लदेवया प्रसादान राजकुलया उत्तर पूर्व भागय् दक्षिणएत मध्य वंदिमस्थाने युलटोलया हरिकस्य धाम्ह व्यक्तियागु भूमि सुवर्णमूलयं न्याना लम्बाई ४२ हात चौथाइ ३६ हात क्षेत्रफलय् वुद्धाचार्य श्री देवसिहनं सुवर्ण कलश जल हायेका भूमि शोधन याना सम्वत् ७४१ सालय् विहार निर्माण यात धका: उल्लेख यानात:गु दु । थुगु तमसुक विहार निर्माण या:बलय्सियागु संक्षिप्त खँ जुल । (इन्द्र राज शाक्ययाके सुरक्षित)

२) इन्द्रवर्ण महाविहारयाम्ह दीपंकर वुद्ध प्रतिस्था या:बलय्यागु तमसुकय् थथे उल्लेख यानात:गु दु । (न्हूछेँरत्न शाक्ययाके सुरक्षित) – ॐ अद्य – – एवं विशेषन विसितत लायाँ महापर्व दिनय् थुलं त्वा:या वुद्धाचार्य श्री देवसिंह नाम्रेन पूत्रो दिवंगत देवदाश पुताया नामे पञ्चतथागत (अजाजुद्य:) पुजायायेगुया लागिं दणुलदान पर्व (पंचदान पर्व)यात नव गाँ वुँ न्हेपी दथुतया दीपंकर वुद्धयागु

सुवर्ण मूर्ति स्थापना याना दँय्‌दसं बहिली बोयेगु इत्यादि उल्लेख यानातःगु दु। सम्वत् ७४४ असाद वदि १२ सुभम्।

३) दँय्‌दसं अमावासी कुन्हु श्राद्ध पिण्ड थयेगुया लागिं युलत्वाःया श्री देव वुद्धाचार्य नं बुँ दत्त तयाथकूगु आदि उल्लेख यानातःगु दु। उबलेया गुथि जनपिं श्रीदेवसिंह वंडे, जय वंदे, मेलु वंदे, रथन वंदे खः। सम्वत ७४६ भाद्र पद शुद्धि १५। (न्हूछेँरत्न)

४) श्री देवसिंह वुद्धाचार्य, श्री जय वुद्धाचार्य, पुत्र मुनी वुद्धाचार्य, पुत्र रथन वुद्धाचार्य थ्व प्यम्ह अबाकाय्‌पिसं चलेयानावंगु देव वुद्धाचार्ययागु भागय् श्री ३ इष्ट देवता बिज्याका फुकसिनं मिले जुया पुजापाठ याना सन्तान तकनं मिलेचले जुया नित्यकर्मया धकाः उल्लेख यानातःगु दु। सम्वत ७६३ श्रावण वदी १०।

५) श्री श्री नरेश मल्लदेव प्रशादानया श्री वुद्धाचार्य देवसिंयात इनाचोयागु भूमि लालमोहर ब्यूगु सम्वत ७५४ वैशाख सुदी ७ सुभम् (लेखकयाके सुरक्षित तमसुक)

इन्द्रवर्ण महाविहारया गुथि सञ्चालन यायेगुया लागिं जुजु जगतप्रकाश मल्लकालीन मुनी वुद्धाचार्य व जुजु जितामित्र मल्लकालीन धर्म वंदे, गुण वंदे राना वंदेपिसंनं गुथि तयाथकूगु तमसुक खनेदु। थुगु गुथि आःनं सञ्चालन जुयाच्वंगु दु।

अथेहे भूपतीन्द्र मल्ल जुजुया इलय् हाकु वुद्धाचार्य व रणजित मल्ल जुजुया इलय् रत्नराज वुद्धाचार्यपिसंनं गुथि चले यानावंगु तमसुक खनेदु। अथेहे जितामित्र मल्लकालीन वैरोचन वुद्धाचार्यया काय्‌पिं श्री शाक्यमुनी वुद्धाचार्य, श्री भगवन वुद्धाचार्यपिनिगु तमसुक नं खनेदु।

अथेहे विहार लिसें सम्बन्ध दुगु देव अजाजुया गुरु सफू लेखकयाके सुरक्षित जुयाच्वंगु दु। थुगु गुरु सफू सम्वत ६५५ भाद्रसुदि ४ कुन्हु च्वयातःगु देव वुद्धाचार्ययागु सफू खः। लिपा थ्वहे सफू अनुवाद याना सम्वत ८५३ वैशाख कृष्ण प्रतिपदा १ वृहस्पती वारया दिनय् वज्राचार्य पञ्चमुनी नं च्वया श्रीदेव

वुद्धाचार्यया छय् छुईपिंत लःल्हाःगु जुल। ख्वपया थूलाच्व विहार धकाः उल्लेख यानातःगु दु।

थुलि खँ इन्द्रवर्ण महाविहार नापं स्वापु दुगु ऐतिहासिक तमसुक पत्रया संक्षिप्त वर्णन जुल।

थुगु इन्द्रवर्ण महाविहारय् नं इलय् ब्यलय्यागु दैवि प्रकोप राजनैतिक प्रकोपया लिच्वः लाना पुरातात्विक वास्तुकलाया स्वरुपय् ह्यूपाः हलसा संघपिनि दथुइ मत भिन्नता ब्वलना छुं दँतक भ्रमया असर लात।

उकिं थुगु विहारया मल्लकालीन स्वरुप धायेगु गजू, ल्वहंया सिंह, क्वाःपाःद्यः गणेशः महांकाल व वज्रधातु चैत्य ल्यंदनी। मेगु फुकं धर्मकीर्ति शाहकालयागु जुल।

विहारया आगमछेँ पञ्चवुद्ध सहितया न्यापु त्वनासिं, गजू, पौंलय् उल्लेख जुयाच्वंपिं दातापिं थथे खः - हर्षवज्र, ज्योति वज्र, वुद्धवज्र, निलहर्ष व भिमराज वुद्धाचार्य खः।

पलिं क्वय् लीपाताया त्वाः उकिया क्वय् सुवर्ण तिकिञ्याः न्यापा, जवं खवं शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षुपिं उकिं क्वय् क्वाःपाःद्यःया सुवर्ण तोरणय् वुद्ध, धर्म, संघया प्रतीककथं लोकेश्वर, बुद्ध व तारा दु।

उगु सुवर्ण तोरणस थथे उल्लेख यानातःगु दु "ॐ नमः अक्ष्येभ्यो नेपाले भक्तपुरे इन्द्रवर्ण महाविहार दस्तित (दानपति) वुद्धाचार्य अमोघवज्र वुद्धाचार्य, ज्ञानवज्र वुद्धाचार्य, महावज्र वुद्धाचार्यपिनी धर्मचित उत्पति जुया लुखा सुवर्ण तोरण दुतह्या धकाः उल्लेख यानातःगु जुल।

इन्द्रवर्ण महाविहारयया बौद्ध सम्पदा -

१) वज्रधातु चैत्य

२) धर्मधातु चैत्य (थुगु चैत्य पृथ्वी वि. शाहया इलय्यागु खः।)

३) शिखरकुट चैत्य

४) विश्वकर्मा गणेश

५) अग्नी कुण्ड

६) गणेश

७) महांकाल

८) क्वाःपाःद्यः अक्ष्योभ्य बुद्ध खः। थुकिया जवय् प्रज्ञापारमिता, खवय् अवलोकितेश्वर दु।

थुगु विहार संघपिनि दिगुद्यः गुह्येश्वरी खः। थौंकन्हय् चुडाकर्म यायेधुंकूपिं संघया दुजः लगभग ५०० दु।

विहारया संघपिसं यायेमाःगु धार्मिक व साँस्कृतिक ज्याङ्वः

१) विहारय् नित्यपुजा

२) गुंलाँजःछि नामसंगीति तुतः ब्वनेमाः

३) गुँला बाजं पिदनेगु

४) बहीद्यः ब्वयेगु पञ्चदान बियेगु

५) फलचाय् श्राद्ध यायेगु

६) वर्षा चिकुलाया दिसि पुजा

७) यँया पुन्हिया गुथि

८) गुंला धर्मया चैत्य दयेकेगु

९) मोहनी कृया इत्यादि ज्याइ्वः सञ्चालन जुयाच्वंगु दु ।

ख्वपदेया मेमेगु विहारया अनुपातय् इन्द्रवर्ण महाविहारया संघपि संगठित जुयाच्वंगु खनेदु । विशेषरुपं पद्मसुन्दर शाक्य सकृयतां थुगु विहारय् न्हूगु जागरण वयाच्वंगु दु ।

७) धर्मउत्तर महाविहार (इना बहा:)

धर्मउत्तर महाविहारया ल्वहंपतिइ इन विहार धका नं उल्लेख यानातःगु दु। स्व. रत्नज्योति भंते थुगु थासय् च्वनेधुंकालिं विहार दयेकूम्ह मुनी वुद्धाचार्यया नां क्वकाया श्री मुनी विहार धकाः थेरवादी विहारया नामाकरण याःगु खः । थुगु विहार ख्वपदेया इनाचो त्वालय् इन्द्रवर्ण महाविहार क्वय् च्वंगु दक्षिण दिशाय् विहार खः ।

धर्मउत्तर महाविहारया ल्वहंपौकथं मुनी वुद्धाचार्य धाःम्ह ल्हासादेयाम्ह व्यापारी खनेदु । ल्हासादेशं धन कमे याना थःगु दे ख्वपदे लिहां वयेधुंका थम्ह पुत्री भार्या मनोहरा, पुत्र उत्तरभु अथेहे जिखाछे तिसिरुमु विहारयाम्ह भिक्षु पद्मध्वजया नापनापं थनं स्वर्गारोहण जुइबलय् जन्म काये म्वालेमा धकाः कामना यासें थुगु विहार उत्तरखण्डयागु नामाकरण क्वकया धर्म उत्तर महाविहार धकाः नामाकरण याःगु जुयाच्वन । ल्वहंपतिइ निगू सम्वत् दु । सम्वत ७७६ मार्ग सिरसुदी खुन्हु विहार निर्माण जूगु खः अथेहे सम्वत ७८७ वैशाख वदी ११ खुन्हु शाक्यमुनी वुद्ध, दीपंकर वुद्ध, चैत्य, गणेश, महांकाल,

चक्रसम्वर व पञ्चरक्षा पुस्तक सहित धर्म कीर्ति तःगु खः। नाप नापं विहारयागु गतिविधि बांलाकेत, नित्यकर्म चलेयायेत ४० रोपनी मयाक बुँ दत्तकीर्ति तयाथकूगु खँ उल्लेख यानातःगु दु। उलि जक मखु थुगु विहारया सम्पति लोभ याइपिंत पञ्चमहापाप लायेमा धका नं उल्लेख यानातःगु दु। ल्वहंपतिइ मुनी वुद्धाचार्यया बौ जय वुद्धाचार्य आबौ (तधिकःम्ह बौ) श्रीदेव वुद्धाचार्य, किजापिं श्री रथनदेव वंदे, श्री कुशलदेव वंदेपिनिगु नां उल्लेख यानातःगु दु।

अफशोच व दुर्भाग्यया खँ थ्व खःकि थुजाःगु महत्वपूर्णगु विहार ई कथंया ह्यूपालं विहारयागु वातावरण दयनीय अवस्था तक नं थ्यन। संघपिसं च्यूताः तयेमफुत वा संघपिं अनुशासित जुयेमफुत थुगु कारणं विहारय् यायेमाःगु नित्यकर्म चले मजुल। व्यक्तिगत स्वार्थ पुरा याइपिसं विहारयागु सम्पति तकनं मधाल। थ्वहे कारणं विहारयागु श्री शोभा विलिन जुल। ५०–६० वर्ष न्ह्य तक नं थुगु विहार मलमूत्र त्याग यायेगु थाय्, फाँ, खिचा, च्वनीगु थाय् तकनं जुयेधुंकूगु धाःगु जिं न्यनागु खः।

१० दँय् इनाचोया हे श्री भिमराज शाक्य, श्री रत्नलाल शाक्य, उपासक सम्यकज्योति भंते आदिपिनिगु कुतलं थुगु विहारय् न्हूगु जागरण ह्याः रत्नज्योति भंतेयात वसोवास याका थेरवादी विहार मुनी विहारयागु नामं प्रख्यात जूगु खः। ख्वपदेसय् थेरवादी बुद्धधर्म प्रवेश जूगु सर्वप्रथमगु विहार थ्वहे खः। मुनी विहार धकाः नामाकरण जुयेधुंकालिं यक्वहे साहु, महाजन, भंतेपिनिगु परिश्रमं थौंयागु अवस्थाय् तक थ्यनेफुगु खः। यदि उलि मजूगु जूसा थुगु विहारयागु अवस्था गथे जुल जुइ भ्कीसं अनुमान यायेफु।

थुगु मुनी विहारय् रत्नज्योति भंते, विवेकानन्द भंते, धमानन्द भंतेपिं वर्षावास च्वनेधुंकुगु विहार खः। थौंकन्हय् महेन्द्र भंते सम्यक ज्योति भंतेपिं च्वना बिज्याःगु दु। थेरवादी परम्पराकथं विहारयागु गतिविधि चले जुयाच्वंगु दु। अथेहे दँय् छकः वैशाख पूर्णिमा कुन्हु बुद्ध जयन्तीया रथ परिक्रमानं थुगु विहारया आयोजनाय् चले जुयाच्वंगु दु।

धर्म उत्तर महाविहारया बौद्ध सम्पदा

१) क्वा:पा:द्यः – शाक्यमुनी वुद्ध

२) गणेश

३) महांकाल

४) धर्मधातु चैत्य ।

८) खुसि विहार (शक्रवर्त विहार)

खुसि विहार हनुमान घाटया पश्चिम प्रागणय् च्वंगु विहार खः । थुगु विहार राम मन्दिरं लिकसं च्वंगु थौंकन्हय् शाक्य वज्राचार्यपिनि श्राद्ध याइगु थाय् खः । विहारयागु रुप नाजुक खनेदुसां आ:तकनं ल्यनाच्वंगु छगू निगू वौद्ध सम्पदाया लिधँसाय् यक्वहे पुलांगु विहार खः धयागु पुष्टि यायेछिं । लिच्छविकालीन शैलीयागु चैत्य, लिच्छविकालीन शैलीया पद्मपाणी लोकेश्वरया मूर्ति १४–१५ शताब्दीया वज्रधातुचैत्य, महांकाल चैत्यया नापं छ्यालब्याल जुयाच्वंगु महांकाल मूर्ति आः नं खनेदयाच्वंगुलिं प्राचीन विहार खः धयागु पुस्ति यायेछिं । ईकथं, थाय्कथं थुजा:गु पुलांपुलांगु वौद्ध सम्पदा गुलि लोप जुयावन जुइ धयागु भ्रीसं नं अनुमान यायेफु । थौंकन्हय् थुगु विहारय् यक्व यक्व पुलांगु ल्वहंपौ खनेमदुसां अभिलेखया लिधँसाय् नं प्राचीनता क्यनेफुगु छगू प्रमाणया रुपय् प्रस्तुत याये ।

थुगु ताडपत्रया तमसुक पत्र राष्ट्रिय अभिलेखालयं प्रकाशन या:गु भाग ४ या ग्रन्थया सम्पादक शंकरमान राजवंशीजु खः ।

थुगु तमसुक पत्रय् थथे उल्लेख यानात:गु दु – सम्वत ४९६ कार्तिक शुदि ३ या दिनय् श्री खुसी विहारया सोक्ष भिक्षु श्री जेताकर थविरपाजु (थापाजु) प्रमुखं दम्भ १४ मूल्यं बुँ सर्ब संघयात चदेयानागु खँ उल्लेख यानात:गु दु । थुगु ल्या:चा: च्वम्ह पेतबहारया जयवम भारो ख: । दृष्टसाछि जसा भारो ख: ।

थुगु तमसुक पत्रकथं खुसी विहारया नापनापं मेगु निगू प्राचीन विहार उल्लेख जूगु दु । छगू कोथो विहार थुगु विहार याथुर विहारया क्वय् च्वंगु विहार ख: थुगु विहार थौंकन्हय् थुगु विहार नं नामनिशान मंत । अथेहे पेत बहाल थुगु विहार पिगं विहार जुयेमा: ज्याथ:पिनिगुकथं देशं पिने नं छगू विहार दुगु जुयाच्वना । थुगु विहारयात हे पिगं विहार धाइगु जुयाच्वन । थौंकन्हय् थ्व विहार गन दु धयागु नाम निशान हे मन्त ।

९) चतुव्रम्ह महाविहार (बहालछेँ)

चतुव्रम्ह महाविहारयात तधिछेँ बहा: नं धाइगु चलन दु । थुगु विहार ख्वपदेया राजकुलं (राजदरवारं) लिकसं च्वंगु विहार ख: । ख्वपदेया गुलिनं विहार, बही दु उकिइ मध्ये नं दकसिबे बांलागु वास्तुकलां जा:गु, विहारय् दयेमा:गु लक्षणं पूर्णगु थ्वहे विहारया ख: । थुगु कारणं हे चतुव्रम्ह महाविहारय् न्हिया न्हिथं सलंस: मयाक विदेशी पर्यटकत स्ववयाच्वनीगु ख: । थुगु विहार नितँजा जुया प्यखें चा:हुले ज्यू । विहारं पिने पूर्वया मोहरा व उत्तरया मोहराय् विभिन्न मुद्राय् दनाच्वंपिं नीप्यम्ह (२४) लोकेश्वरया नां उल्लेख यानात:गु मूर्ति कियाच्वंगु बिलम्पू ब्वयात:गु दु । मूलुखांपिने जुजु भूपतीन्द्र मल्लया इलय् तयात:गु सिंह व सिंहनी दनाच्वंगु दु । विहारं दुने नं अथेहे प्यखेसं छगू छगू

दिशाय् खुम्ह खुम्हया ल्याखं नीप्यपु (२४) विलम्पू ब्वयातःगु दु। प्यखेकुने कुंसल अंकित यानातःगु बिलम्पू दु । दुनेच्वंगु नीप्यपू बिलम्पतिइ वज्रयानी देवी देवतापिनिगु मूर्ति कियातःगु दुसा बिलम्पूया क्वय्पाखे जीर्णोद्वारयागुया तिथिमिति सहित दातातय्गु नां नापं मूर्ति कियातःगु दु ।

बिलम्पतिइ उल्लेख जुयाच्वंगु दातातय्गु नां थथे खः –
मूलुखां दुने उत्तर भागय् च्वंगु खुपु त्वनासिंइ छसिकथं थथे उल्लेख यानातःगु दु – १) कुने च्वंगु कुंसलया त्वनासिँ २) श्री ज्ञानीराज भारो ३) मेधरी माता ४) संम्वत ८७२ चै शु १ वज्राचार्य तधिकनं दयेका ५) ज्ञानलक्ष्मी माता ६) ज्ञानिकुतु मयेजु ७) चुकुति माताया नां उल्लेख यानातःगु दु । पूर्व भागय् दीपंकर विराजमान जुयाच्वंगु दु । थुगु भागय् ८) कुने च्वंगु कुंसल त्वनासिँ अथेहे छसिकथं ९) सम्वत ७७५ वज्राचार्य जयदेव १०) जातक कथा (११) जातक कथा १२) जातक कथा १३) जातक कथा १४) जातक कथा चित्रण यानातःगु दु । अथेहे दक्षिण भागय् क्वाःपाःद्यः विराजमान जुयाच्वंगु दु । थुगु भागय् नं १५) कुंसल त्वनासिँ १६) थुगु त्वनासिँइ तस्वीर तिकातल १७) आनन्द लक्ष्मीया सालिक १) लानिकुतु मय्जुया सालिक १९) धनकुतु मय्जुया सालिक २०) लानीमय्जुया सालिक २१) धंलानी मय्जुया सालिक उल्लेख यानातःगु दु । पश्चिम भागय् भजन याइगु दलान खः । थुगु भागय् नं २२) कंसल त्वनासिँ २३) तस्वीर तिकातल २४) सम्वत ७३९ जेष्ठमासे कृष्णापक्ष दितिया श्री ३ लोकेश्वर प्रितिन श्री वज्रा(चार्य) .... सिंह उल्लेखन यानातःगु दु २५) तस्वीर २६) तस्वीर २७) तस्वीर २८) फुकं आखः खने मदयेक तस्वीर तिकातल ।

थुजाःगु प्रकारं चतुब्रम्ह महाविहारय् कला कौशलतां बिलिबिलि जायाच्वंगु दु । थुगु विहारय् कला कौशलतां जायाच्वंगुया नापनापं बिलम्पू पतिकं हे अभिलेख कियातःगुलिं विहारयागु इतिहास नं छर्लङ्ग खनेदयाच्वंगु दु ।

चतुब्रम्ह महाविहारया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

चतुब्रम्ह महाविहार जुजु रायमल्लया शासन इलय् दयेकूगु खः। ख्वप देय् कुमारी पुजा याकेगुया लागिं तक्ष बहाःयाम्ह सप्रसिद्ध जीवचन्द्र वज्राचार्ययात ख्वपदेसय् हे बसोबास याकेत कुमारी क्वथा सहितगु विहार दयेका ने.सं. ६११ सालं जुजु राय मल्लं जीवचन्द्र वज्राचार्ययात हस्तान्तरण याःगु खः। रायमल्ल जुजु व जीवचन्द्र वज्राचार्ययागु सं ६११ साल उल्लेख जुयाच्वंगु पंचरक्षा पुस्तक आःतकनं विहारया संघपिके ल्यंदनी।

थुगु विहारय् मोहनीया गुन्हु तक कुमारी बिज्याकेमाइ। तलेजुं हइगु पुजानं जुयाच्वंगु दु। जीवचन्द्र वज्राचार्य प्रसिद्ध सुरतवज्र वज्राचार्यया माइलाम्ह काय् खः। सुरतवज्र वज्राचार्य नेपाःयाम्ह प्रख्यातम्ह तान्त्रिकया नापनापं ल्हासादेय् तकनं लोकं ह्वाःम्ह गुरुजु खः। जीवचन्द्र वज्राचार्यया पालय् निर्माण यानातःगु थुगु विहारय् वयां लिपायापिं सन्तानतय्सं नं जीर्णोद्वार यानावंगु दत्तकीर्ति तयाथकूगु अभिलेख मौजुद जुयाच्वंगु दु।

विहारया दक्षिण चुकय् च्वंगु ने.सं. ७२६ सालं दयेकूगु खः। अथेहे पश्चिमय् च्वंगु बिलम्पतिइ च्वंगु अभिलेख कथं सम्वत ७३९ सालं वज्राचार्य .... सिंह नं जीर्णोद्वार याःगु खः। थुगु बिलम्पतिइ वज्रा व सिंह जक आखः खनेदनी दथुइ च्वंगु आखःया कुचा कुतुंवयेधुंकल। अथेहे पूर्वदिशाय् च्वंगु बिलम्पूकथं सम्वत ७७५ सालं वज्राचार्य जयदेव नं हाकनं विहार जीर्णोद्वार याःगु खनेदु। उत्तर दिशाय् च्वंगु विलंम्पुकथं वज्राचार्य तधिकनं सम्वत ८७२ सालं थुगु चतुब्रम्ह विहार जगंलिसें लिपिनाः न्हूगु विहार निर्माण याःगु जुयाच्वन। थुगु विहार दयेकेगुया लागिं जुजु रणजित मल्ल व युवराज विरनरसिंह मल्लनं यक्वहे ग्वहालि बिउगु खँ नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु। क्वाःपाःद्यः याथाय् च्वंगु

छगः गं ने.सं. ७७५ सालं जयदेवया काय् जयरत्न नं छाःगु खः । छगः गं ने.सं. ८१७ सालं जयरत्नया काय् जयेमुनी वज्राचार्य नं छाःगु खः । न्यातापोल वनेथाय् च्वंगु जहूं ने.सं. ८२७ सालं तःगु खः । अथेहे क्वाःपाःद्यःया गुणकर वज्राचार्य त्वलं ने.सं. ८४२ सालय् द्यःछाःगु खः । थुगु प्रकारं चतुव्रम्ह महाविहारय् जीवचन्द्र व रायमल्ल जुजुया इलय्‌निसें जुजु रणजित मल्ल व तवधिक वज्राचार्यपिनिगु इलय् तकनं प्रगति यानायंकेफुगु हे थुगु विहारया संघपिनिगु धर्मचित्त बृद्धि जूगुलिं खः । वर्तमान चतुव्रम्ह विहारया स्वरुपहे ने.सं. ८७२ सालं तधिक वज्राचार्य नं जीर्णोद्वार याःगु खः ।

चतुव्रम्ह महाविहारया धार्मिक व सांस्कृतिक ज्याङ्वः

थुगु विहारय् वज्राचार्यपिं चुडाकर्म याइ । अथेहे वज्राभिशेष नं बिइगु चलन दु । अथेहे मोहनीया गुन्हु तक कुमारीयात स्वागत सत्कार यायेगु नं याः । दीपंकर तथागतयात यायेमाःगु कर्मकाण्ड चले यायेगु विहारय् दुने नं यायेमाःगु कर्मकाण्ड चले यायेगु हे विहारया संघपिनिगु कर्तब्य खः । थुगु विहारलिसें सम्वन्ध दुगु स्वंगू बही दु । न्हापा प्यंगू बही धाइ । थौंकन्हय् यालाछेँया बही छगू लोप जुल । मेगु बही भ्कौरबही, थथुबही व कुथुबही खः । थ्व स्वंगू बहीया दुजः फुकं हे चतुव्रम्ह महाविहारया दीपंकर बुद्ध दुने लाः । दीपंकरयागु ज्याङ्वः न्ह्याकेगु थुगु विहारया संघपिनिगु तधंगु कर्तव्य खः । नापनापं माघ १ गते घ्यःचाकू संन्हुया सम्यक महादांन गुथि चले यायेगु ज्याङ्वः नं चतुव्रम्ह महाविहारया संघ परिवारं यायेमाःगु खः । थुगु गुथि जयदेव

वज्राचार्यया काय् जयरत्न वज्राचार्य नं स्थापना या:गु ख: ।

थुकिया नापनापं नित्य पुजा, नित्य भजन विहार नापं इलय् ब्यलय् वइगु कर्म काण्ड चले जुयाच्वंगु दु । थुगु विहारया संघपिनिम्ह दिगुद्य: गुह्येश्वरी ख: ।

चतुव्रम्ह महाविहारया बौद्ध सम्पदा -

१) क्वा:पा:द्य: – पद्मपाणी लोकेश्वर
२) दीपंकर तथागत
३) अथेहे चिधिक:म्ह दीपंकर तथागत
४) वज्रधातु चैत्य
५) खम्वा चैत्य
६) गजू चैत्य
७) धर्मधातु मण्डल
८) विश्वकर्मा भैरव
९) अगनी कुण्ड, क्षत्रपाल
१०) मूलुखां दुहां वयेबलय् जवं खवं गंगा, जमुनाया सिंया:गु मूर्ति नं दु
११) थुगु विहारया आगम देवता चक्रसम्वर ख: ।

१०) अखण्डशील महाबिहार (अख: बहा:)

अखण्डशील महाविहारयात अख: बहा: नं धायेगु चलन दु। थुगु विहार बोलाछँ त्वा:या ल्वह्रं हितिया नापं दु। ख्वपदेया पुलांगु विहार मध्ये छगू विहार थ्व नं ख:। थुगु विहार गुबले दयेकूगु धयागु पुष्टि याइगु अभिलेख मखनानी। विद्वानपिनिगु धापुकथं ख्वपदेया नरेन्द्रदेव जुजुनं नेपा:गालय् करुणामय बिज्याकूबलय् दकसिबे न्हापां थुगु विहारय् हे बिज्याकूगु धयागु धापु दु। उलि जक मखु यल दे करुणमयया जात्रा यायेत दकसिबे न्हापां अखण्डशील महाविहार या:गु स्वाँपुजा छायालिं जक जात्रा सुरु जुइगु धयागु विद्वानवर्गपिनिगु धापु दु। विद्वानवर्गपिनिगुधापु कथं नरेन्द्रदेव जुजुया शासन कालय् हे अखण्डशील महाविहार दयेधुंकूगु ख:।

अखण्डशील महाविहारय् दुने खने दयाच्वंगु ल्वहंपौ थथे खनेदु -

क्वा:पा:द्य: दुथाय् च्वंगु ल्वहंपतिइ ने.सं. ७५७ दँय् विहार जीर्णोद्धार या:गु खनेदु। मेगु ल्वहंपतिइ ने.सं. ७७५ व ७७७ दँय् विहार दुने दत्तकीर्ति तयात:गु खनेदु। ल्वहंपौकथं थुगु विहारया वज्राचार्यपिं सक्वया सुरति विहारं वयाच्वंपिं खनेदु। विहारयाम्ह क्वा:पा:द्य: अक्ष्योभ्य वुद्ध ख:। थुगु विहारय् दुने विम्व चैत्य व शिखरकुट चैत्य दु। अखण्डशील विहारय् नं ईकथंया थीथी प्रकोपं पुलांगु सम्पदा मदयावन। संघपिसं नं च्यूता: तयेमफुत जुइ। थुगु हुनिं पुलांगु विहार जुया नं पुलांगु वातावरण खने मदयेकाच्वनेमाल। ११०९ दँया भुखाचं तकनं विहारयागु खनेदयाच्वंगु आगंछेँ दुनेधुंकूगु ख:। विहारयाम्ह वसन्तरत्न वज्राचार्ययागु सकृयतां आगंछेँ छगू जूसां जीर्णोद्धार यायेफूगु ख:।

११) लोकेश्वर विहार (जेतवर्ण महाविहार)

लोकेश्वर विहार ख्वपदेया लायकू (राजकुलं) पच्छिम पाखे खौमा त्वालय् च्वंगु विहार खः। थुगु विहारयात जेतवर्ण महाविहार धका नं न्ह्यथनातःगु दु। थन च्वंम्ह करुणामययात ख्वपयापिंसं लस्कर द्यः धायेगु चलन दु। लस्कर द्यः धाःगु लोकेश्वर द्यःहे धाःगु खः। थुगु विहार गुलि पुलांगु धयागु खँ स्पष्ट जुइगु अभिलेख म्हीगु न्ह्यःने खनेमदु। गुलिनं ल्वहंपौ खनेदुगु खः उलि पुलां खनेमदुगु जीर्णोद्धार जूगु, दत्तकीर्ति तयातःगु जक खः।

ख्वपदेसय् पुलांपुलांगु विहार बहीयागु इतिहास खिउँइ लाःगुया तःगू हे कारण दु। आनन्द मल्ल जुजुयाःगु शासन इलय्लिसें राजधानी ख्वपदेशय् ल्ह्यःगु, राजनैतिक गृह कलहं विदेशी आक्रमण फयेमाःगु खः। उलि मध्ये ४७० या मुस्लिम आक्रमणं ख्वपदे एकदम हे तहस नहस जूगु खः। खय्तला येँ देसय्, यल देसय् नं नोक्सान मजूगु मखु, उलि मध्ये नं ख्वप दे राजधानी जुगुलिं शत्रुपक्षयागु आक्रमण थन हे केन्द्रीत जुइगु स्वाभाविकहे जुल। थुगु कारणं हे ख्वपदेसय् विहार बहीयागु इतिहास अधंकारय् लाःगु खः। लिपायापिं गुलिनं ख्वप जुजपिं वौद्ध धर्मय् उलि नुगः क्वसाःपिं खनेमदु, विहारया संघपिंसं हे च्यूता तःगु जक ल्यनाच्वंगु खनेदु।

लोकेश्वर विहारयागु इतिहास नं थुजाःगु कारणं हे अंधकारय् लानाच्वंगु जुयेमाः। वंशावली, पुराण नं ऐतिहासिक ज्वलं जूगुलिं ल्वहंपौ सम्पदा नाश जूसां वंशावली, पुराण पुइका स्वये ज्यू। वंशावलीकथं येँ देया वज्राचार्य वंधुदत्त, यल देया रथचक्र ललित किसान व ख्वपया जुजु नरेन्द्रदेव स्वम्हं मिले जुया कलिगत सम्वत ३७०० स श्री आर्यावलेकेश्वर करुणामय नेपालय् बिज्याकूगु जुल। छुं कारणवश ख्वपदेशय् करुणमय बिज्याके मखना नरेन्द्रदेव जुजुया

काय् वलदेव जुजुया शासन कालय् श्री पद्मनाथ लोकेश्वर धका नामाकरण यासें जेतवर्ण महाविहार निर्माण या:गु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु खनेदु । थुगु वंशावली कथं स्पष्ट याइगु पद्मनाथ लोकेश्वर लिसें सम्बन्ध दुगु थुगु विहार थाय् च्वंम्ह छम्ह मानंधरयाके छगू तमसुकपत्र दु । उगु तमसुकया फोटोकपी तीर्थराज वज्राचार्यपाखें प्राप्त जुल । थुगु तमसुक पत्रय् उल्लेख यानात:गु थथे ख: -

"ॐ नमौ लोकनाथाय अतित कलिवर्षे शुन्य ... नेपाल विजय श्री मान आर्यावलोकितेश्वर ॥ श्री आर्यावलोकितेश्वर करुणामय नेपाल मण्डलस बिज्याकगु कलिगत सम्वत ३७०० स जुल ॥ थुगु शुलोकर यँ देश याम्ह गुरु वन्धुदत्त वज्राचार्य । मालक्व धन खर्च याकम्ह ख्वपदेश याम्ह नरेन्द्रदेव जुजु ॥ मालक्व कुबुस्य भरिया हकल यलदेसयाम्ह रथचक्र ललित किशान खजे ॥ थ्वते स्वल दु:ख कस्त नस्यं कामरी यक्षलोक थ्यंक ज्यस्यं श्री करुणामय हकगु जुल ॥ नेपाल देसय् सुखी जुल धाङा वसपोलं संतोष सुखं चोन जुल ॥ थ्वसपोल करुणामय ख्वपदेसय् बिज्यायक धक नरेन्द्रदेव जुजुया काय वलदेवजु नं दयका मेगु थुगु देसय्ल सथापना याय मखना से हारकनं मेशेगु मूरुति दयकाशे श्री पद्मनाथ लोकेश्वर धकं नाम तस्यं कलिगत सम्बत ३७०१ सथापना याङा व जेत वरण महाविहार धकं नाम प्रसिद्ध यास्यं प्रतिस्था याक जूल ॥ थ्व पूण्य नं जगत उदार जुयमाल ॥ शुभम ॥"

थुगु विहारया संघपि नं वज्राचार्यपिं ख: । दिगुद्य: योगाम्वर ख: । थुगु विहारय् नं चुडाकर्म यायेगु चलन दु । आचार्य लुइगु नं चलन दु । थुम्ह पद्मनाथ लोकेश्वर गुलाँया सापारु धुंका दुतिया खुन्हु जात्रा यायेमा: । नेपा:देया पुलांगु शैलीया स्वंगू तला दुगु थुगु देगलय् विभिन्न मूद्रायापिं वुद्ध वोधिसत्वपिनिगु मूर्ति छाय्पात:गु तोरण सहितं लुखां दुने श्री पद्मनाथ अनपूर्ण लोकेश्वर विराजमान जुयाच्वंगु दु । थुगु देगलय्या पलियागु अंगलय् इलय् ब्यलय् जीर्णोद्धारयागु दत्तकीर्ति तयाथकूगु सिज:पौ खने दु ।

थुगु जेतवर्ण महाविहारया लागाय् वयाच्वंगु धर्मकीर्ति निम्न प्रकार दु - मूल देगःया गजू चैत्य, खम्बा चैत्य, वज्रधातु चैत्य, धर्म धातु चैत्य, विम्व चैत्य, लोकेश्वर चैत्य नाप नापं धर्मधातु मण्डल नं दु ।

(१२) जेतबर्ण महाविहार (निवा बहाः)

जेतवर्ण महाविहारयात निवा बहाःनं धाइगु चलन दु । थुगु विहार तेखाचो त्वालय् अवस्थित विहार खः । थुगु विहारया संघपिं यलदेया हिरण्य वर्ण महाविहारं वःपिं खः । दकसिबे न्हापां वःपिं गुणाकर, प्रभाकर, रतिकर पिं खः । उमिसं हे विश्व प्रख्यात लुँध्वाका दयेकूगु खः । उमिगु शिल्पकारितां जुजु रणजित मल्ल लय्ताया उमित वसोवास याकेगुया लागिं खौमा बहालय् वन्दोवस्त यानाब्यूगु जुयाच्वन । नापनापं उमिपाखें जन्म जुम्ह काय् छम्हसित छखाछेँ दना बियेगु बचन ब्यूगु जुयाच्वन । लिपा गोर्खायाम्ह जुजुं ख्वप दे त्याकेधुंकालिं थुगु बचनयात मान्यता मबिल । खास याना थनयापिं शाक्यत भूपतीन्द्र मल्ल जुजुया इलय् हे थन वयेधुंकूगु खँ पुलांगु तमसुक पत्रय् उल्लेख यानातःगु दु । स्थाइ वसोवास याकेगुया लागिं रणजित मल्ल जुजुया प्रयासं ने.सं. ८७४ सालं गुणसिंह देवं थुगु विहार दयेकूगु खः । थुगु विहारया संघपिनि अजाजु गुणसिह देवयात हे माने याइ । गुणसिह देवया काय्पिं गुणाकर, प्रभाकर, रतिकरपिं खः । थुगु विहारया संघपिं कुथुबही लिसें सम्बन्ध दु । थुगु विहारय् संघपिनि चुडाकर्म याइबलय् कुथुबहीया दीपंकर तथागत बिज्याकेमाः । थुमि दिगुद्यः जोगाम्वर खः । गुला लच्छिच्छ्यंक थुगु विहारय् नामसंगीति तुतः पाठ यायेगु चलन दु । थुगु विहारयाम्ह क्वाःपाःद्यः भविष्य मूद्राय् दनाच्वंम्ह मैत्रीय वोधिसत्व खः । नाप नापं पद्मपाणी लोकेश्वरयागु मूर्ति नं दु । अथे हे

लिच्छविकालीन शैलियाम्ह पुलांम्ह यक्ष वोधिसत्व (चिन्तामणी लोकेश्वर) या:गु मूर्ति नं दु । थुगु मूर्ति विहार स्वया नं यक्व हे पुलांगु मूर्ति खः । अथेंहे मेमेगु धर्मकीर्ति थथे खनेदु - शाक्यमुनी बुद्ध, वसुन्धरा, भैरवक्षेत्रपाल, विश्वकर्मा गणेश, वज्रधातु चैत्य, खम्बा चैत्य, आदि खनेदु ।

(१३) जेष्ठ वर्ण महाविहार

थुगु विहार इताछेँ त्वा:या न:पुखूलिं क्वय् पूर्वाभिमुख विहार खः । जेष्ठवर्ण महाविहारयात जेतवर्ण महाविहार नं धाइगु चलन दु । ल्वपदे दुने जेतवर्ण महाविहार धाइगु स्वंगू दु । थुगु विहार नं चुडाकर्म याइगु विहार खः । थुगु विहारया शाक्य भिक्षुपिं थथुबहीया दीपंकर तथागत नापं स्वापू दु । थुमि दिगुद्यः गुह्येश्वरी खः । थुगु जेतवर्ण महाविहार गुबले निर्माण जुल धयागु खँ सीकेमफुनी । थुगु विहार नापं सम्बन्धीतगु अभिलेख नं मखनानी । थुगु विहारया चैत्यया ल्वहंपतिइ ने.सं. ८२० साल माग कृष्ण पञ्चमी उल्लेख यानातःगु दु । छगू ल्वहंपौ अःकथं अंगलय् तिकातःगु दु । यदि थुगु ल्वहंपौ लिकाया स्वये ज्यूसा जेतवर्ण महाविहारयागु निर्माण काल थुबलय् जूगु धयागु सिइका काये फइगु खः ।

थुगु विहारया धर्मकीर्ति थथे खने दु । तोरणय् सारिपुत्र, मौद्गल्यान भिक्षु नापं शाक्यमुनी वुद्ध । थुगु विहारया क्वा:पा:द्यः नं शाक्यमुनी वुद्ध खः । सम्यक ज्योति भंतें थुगु विहार उल्लेख यानातःगु मदु ।

(१४-१) सुकूध्वाखा बही (लुँवर्ण महाविहार)

सुकुध्वाका बहीयात सुवर्ण (लुँवर्ण) महाविहार नं धाइगु चलन दु। थुगु बहिलिइ दुने उत्तर दलामय् तिकातःगु ल्वहंपतिइ श्री रु द्वार वहाल धका उल्लेख यानातःगु दु। थुगु बही सुकुध्वाका वडा नं ८, गोल्मढी ७, लालाछेँ वडा नं ५ स्वंगू त्वाःया दथुइ लँ सिथय्सं च्वंगु बही खः। बहिलिइ दुने भिसिंद्यः विराजमान जुयाच्वंगुया नापनापं सलंसः दँ मयाक न्ह्यवलिसें थन हिन्दू धर्मालम्बीपिनिगु वस्ती जुयाच्वंगुलिं विहार (बही)या पहिचान स्वयाःनं भिसिंद्यःया नामं अप्वः प्रचार जुयाच्वंगु खनेदु। थ्व थाय् विहार, बही खः धका स्यूपिं; विहार, वही सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान यानाच्वंपि स्वदेशी, विदेशी विद्वान वर्ग व छ्वपदेया वौद्धमार्गीपिसं जक खः। छ्वपदेया जीर्णअवस्थाय् थ्यनाच्वंगु विहार वही मध्ये सुकुध्वाका बही नं छगू खः।

थुगु बही गुबले निर्माण जुल धयागु तथ्य खँ सिइदुगु निर्माण इलय्या छुं नं अभिलेख खनेमदुसां, छ्वपदेया दकसिबे पुलांगु बही खः धयागु पुस्ति यायेछिंगु ताडपत्रय् च्वयातःगु पंचरक्ष पुस्तक थुगु बहीया संघपिंके आःतक नं दनी। थुगु पंचरक्षा पुस्तकया अंतिमपत्र जीर्ण जूगुलिं तिथिमित अस्पष्ट खनेदुसां जुजु जयज्योति मल्लदेवयागु नामाकरण बांलाक खनेदुगुलिं थुगु बहियागु प्राचीनता ५८५ दँ न्ह्यव हे दयेधुंकूगु प्रमाणित यायेछिं।

पंचरक्षा पुस्तकय् थथे उल्लेख यानातःगु दु। अंतिम पेजया पत्रय् न्यागू लाइन च्वयातःगु दु न्ह्यःनेया आखः व अंतिम लाइनया आखः कुचां ब्वलावनेधुंकूगुलिं भतिचा अस्पष्ट खनेदु।

(३) ये धर्म्मा .... महाश्रवन॥ ॥ श्री श्री

(४) (ज) य ज्योति मल्लदेव प्रभूथाकूलस, विजयराज्य, श्री भक्तापूरी,

तिविख्याता - शुकुध्वाखा वहिलिया - हलि भारो - हेलनसिं - त्रिलिपूल
(५) श्री जयो श्री पशुपति महाविहारया वज्राचार्य थापालजु लिखिति शुभ ॥

थुगु ताडपत्रया पंचरक्षा पुस्तकय् जुजु जयज्योति मल्लया नां स्पष्ट खनेदुगूलिं लगभग ने.सं. ५२५-५४५ तकया दुने च्वयातःगु धका अनुमान यायेछिं। सुवर्ण महाविहार, लुँवर्ण महाविहार धका उल्लेख यानातःगु खनेमदुसां सुकूध्वाखा बही धका बांलाक हे उल्लेख यानातःगु दु। सुकूध्वाखाया थासय् च्वंगु बही हे सुकूध्वाखा बही खः। ने.सं. ४५६ सालया घटनाय् सुगलध्वाखा धकाः उल्लेख यानातःगु दु। (गो.रा.वं. ४९ क २ पत्र)। सुगलद्वाखा नेपाल मण्डलया त्रिपुर दरवार (राजकुल) या मुख्यगु ध्वाखा खः। अथेहे ने.सं. ६६७ या तमसुक पत्रय् सुखुत्ती ध्वाखा उल्लेख यानातःगु दु। (लेखकया सं.) थुगु बहीया ल्वहंपतिइ श्री रु द्वार बहाल धका उल्लेख यानातःगु जुल। थुगु कारणं सुकुलध्वाका धयागु भूपतीन्द्र मल्ल जुजुया शासन इलय् जक नामाकरण जूगु मखु।

अथे हे थुगु पुस्तक श्री पशुपति महाविहारया वज्राचार्य थापाजुनं च्वया सुकूध्वाखा बहीयात लःल्हानातःगु जुल। आःतक नं थुगु बहिलिइ कर्मकाण्ड चले यानाच्वंपिं पशुपति विहार (प्रसन्नशील विहार) या वज्राचार्य पुरोहितिपं खः। थुगु पंचरक्षा पुस्तकया लिधँसाय् ख्वपदेया पुलांगु बही मध्ये सुकूध्वाखा बही नं छगू खः धयागु स्पष्ट खनेदु।

अथेहे थुगु बही नापं सम्बन्ध दुगु छगू ऐतिहासिक प्रमाण बहीया उत्तर दलामय् तिकातःगु ल्वहंपौ नं खः। ल्वहंपतिइ थुगु बहीयात श्री रु द्वार बहाल धका उल्लेख यानातःगु दु। ल्वहंपतिइ न्यिन्हयूगु (२७) लाइन आखः कियातःगु दु। उलि मध्ये क्वय्यागु स्वंगू (२५-२६-२७) लाइन आखःग्वः तज्यानाच्वंगुलिं थुइकाकायेत थाकु। अथे जुसां बहालय् दुने भिसिंद्यः स्थापना याना धकाः बांलाक उल्लेख यानातःगु खनेदु। थुगु ल्वहंपतिइ थीथी खँ उल्लेख यानातःगु दु -

सम्बत ७०० आश्विनी शुक्ल नवमिया दिनय् श्री श्री गणेश स्थापना या:गु जुल। अथेहे सम्वत ७०३ माघ शुक्ल श्री पंचमीया दिनय् चैत्य (चेतभार) दयेकूगु जुल। सम्वत ७०९ कार्तिक कृष्ण एकादशीकुन्हु चैत्य व वज्रयोगिनी दयेकूगु जुल। सम्वत ७१२ माघ शुक्ल श्रीपंचमी यथलिसं (पलिच्वय् च्वंगु) चैत्य दयेकूगु जुल। अथेहे सम्वत ७१२ आश्विनी शुक्ल पंचमीकुन्हु श्रीश्री भिमसेन द्रौपदी स्थापना याना धका उल्लेख यानात:गु दु। अथेहे विहार बहीयागु कर्मकाण्ड, यायेत, भिसिंद्य:यागु नित्यपुजा यायेत प्रशस्त 'बुँ दत्तकीर्ति तया: सम्वत ७२३ श्रावण शुक्ल द्वादशिकुन्हु थुगु ल्वहंपौ त:गु ख:। गुगु ल्वहंपतिइ उल्लेख यानात:गु विहारय् दुने कर्मकाण्ड थथे ख:। कतिंपुन्हिकुन्हु चैत्ययात स्वाखलं पाना चाकल मत च्याकेगु, ध्वजा पिलान यायेमा:गु, अथे हे पलिं च्वय् च्वंगु चैत्ययात नं अथे हे यायेमा:गु। दिसिपुजा यायेबलय् मांसाहुति यज्ञ यायेमा:गु वादे (वज्राचार्य) यात दक्षिणा निदां बिया भोजन याकेमा:गु भिसिंद्य:यात नं नित्यपुजा याना मत च्याकेमा:गु बहीद्य: ब्वयेथाय् मत च्याकेमा:गु। अथेहे बहीद्य: लिकाइ कुन्हु नं होम याना गुरुजुयात दक्षिणा निदां बिया भोजन याकेमा:गु सकिमना पुन्हि कुन्हु माधि ब्वयेमा:गु थुलि खँ ल्वहंपतिइ उल्लेख यानात:गु दु। अथेहे थुगु विहारय् दुने धर्मकीर्ति, दत्तकीर्ति तयाथकूपिं जुजुपिनिगु नां श्रीश्री गंगादेवी, श्रीश्री त्रैलोक्य मल्ल देव, श्रीश्री त्रिभुवन मल्ल देव त्रिभ थाकुलन धका उल्लेख यानात:गु दु। उकिं क्वय् "श्री रु द्वार बहालसं श्री २ भिम" उकिं ल्यूनेयागु आख:ग्व: तज्यानाच्वन। उकिं क्वय्या:गु ङ्वलय् "स्तम दयेका" धका उल्लेख यानात:गु आख:ग्व: सीदु। वनं बाकि मेगु आख: अस्पष्ट जुल। थुगु ल्वहंपौया आधारं थुगु बही त्रैलोक्य मल्ल स्वया: नं यक्व हे न्ह्यव दयेधुंकूगु खँ सीदु। अथे हे जुजु त्रैलोक्य मल्ल, त्रिभुवन मल्लपिसं हे थुगु बिहारय् दुने भिमसेन, द्रौपदी स्थापना या:गु खँ छर्लङ्ग खनेदु। थुगु ल्वहंपतिइ सु नं वज्राचार्य, शाक्यभिक्षु वा सु नं जातीतय्गु नां उल्लेख मजू मात्र वादे (वज्राचार्य) पुरोहितया रुपय् उल्लेख यानात:गु दु। उकिं थुगु बही तसकं पुलांगु

जूगुलिं ईयागु ह्यूपालं बहीया हकदारपिं शाक्यभिक्षु वा वज्राचार्यया संघपिं लोप जुयावन। वा मेगु जातयापिं नापं वैवाहिक सम्बन्ध तया जातित्व नास जुल। बहीयागु रुप हंताः जुया वन जुइ। लिपा हाकनं थुगु विहार त्रैलोक्य मल्ल जुजुपिसं दयेकाः भिसिंद्यः नं स्थापना यानाब्यूगु जुयेमाः। लिपायापिं दातातय्सं नं भिसिंद्यः द्रौपदिद्यःयात प्रशस्त दत्तकीर्ति तयाथकल। थुगु कारणं भिसिंद्यःयागु लोकप्रियता अप्व्या वल। विहार बहीयागु लोकप्रियता झनझन दुसुना वन। थुगु विहारय् दुने भिसिंद्यःयागु देगः दयेकूम्ह शिवसिंह भारो धाःम्हसियागु सालिक विहारयागु पूर्वतियागु भजनछेँया झ्यालय् तिकातःगु दु। थुगु सालिकया अभिलेख "सम्वत ७७२ सालं सिवसिंह भारो नं देगः दयेका" धका उल्लेख यानातःगु दु। अथेहे भिसिंद्यःया देगलय् च्वंगू सिजःपौ लुखाय् च्वय् च्वंगू सिजःपौ नं सम्बत् ७७२ दँय् भिसिंद्यःयागु देगः दयेकाः दत्तकीर्ति तयाथकूगु खः। थुगु स्वंगू अभिलेखय् हे विहार बहीयागु नां तकनं उल्लेख यानातःगु मदु। लिपा जुजुं, स्थानीय व्यक्तितय्सं नं भिसिंद्यःयागु प्रचीनता क्यनेगुया लागिं विहार लिपायागु धका धायेगुया लागिं अनेक किंईगु दन्त्यकथा नं न्यंकेगु यानाहल। थुगु प्रकारं बिहारयागु अस्तित्वयात लिच्वः लाःगु खः। भिसिंद्यःयात हिंसा याके हइपिनिगु संख्या अप्वः जुजुं वन। बिहाःरयाःगु रुप भंभं ख्यूँसे च्वच्वँवन।

सुकुध्वाका बही (श्री रु द्वार वहाल) यायेमाःगु कर्मकाण्ड -

(१) नित्यपुजा जुयाच्वंगु दु।

(२) दिसि पुजाया कर्मकाण्ड जुयाच्वंगु दु ।
(३) कतिपुन्हि सकिमना पुन्हि इत्यादिया ज्याङ्वः जुयाच्वंगु दु ।
(४) बहीद्यः ब्वयेगु ज्याङ्वः जुयाच्वंगु दु ।
(५) अथेहे यँद्या पुन्हियागु ज्याङ्वः नं जुयाच्वंगु दु ।

थुगु बिहारय् कर्मकाण्ड चले याइपिं संघपिं भिसिंद्यःया द्यःपाःला सुद्धकार थरयापिं खः । थुगु विहारया कर्मकाण्ड याइपिं पुरोहित प्रसन्नशील महाविहार (पशुपति विहारया) वज्राचार्यपिं खः ।

सुकूध्वाका बहीया बौद्ध सम्पदा -

(१) विहारया दथुइ चैत्य ।
(२) चैत्ययागु भग्नावशेष छगू भाग थुगु हे विहारय् दुने दु ।
(३) वज्रसत्वया ल्वहं मूर्तिइ अभिलेख सम्वत ७०९ साल उल्लेख यानातःगु दु ।
(४) तेराक्वताया प्राचीन शाक्यमुनी बुद्धयागु मूर्ति
(५) महास्वरस्वतीयागु मूर्ति । थुगु मूर्तिइ नं लिपि उल्लेख जुयाच्वंगु दु । अस्पष्ट
(६) वज्रवीर महांकाल सम्बत ७५० उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।
(७) सिंह सिंहनी । थुगु मूर्ति (सिंहद्वार) ११०९ पाखें बहीयागु गन्धूरी देवता च्वनीगु जगति स्यंका छ्वबलय् थ्व सिंहद्वार पिने तयेहःगु खः ।
(८) बहीद्यः भिंस्वम्ह । थुगु विहारय् ब्वयेमाः । ल्वहंया गणेश तुछिमलाया आवालतय्सं ब्वयेहइगु खः । थ्व फुकं बहीद्यः सिंयापिं जूगुलिं यक्व हे

पुलांपिं जूगुलिं भ्वाथः जुया अंगभंग जुल । थनयापिं बहीद्यःत थथे खः – दीपंकर बुद्ध, मंजुश्री । थुगु मूर्तिइ सम्बत ५३ (–) खनेदु सारिपुत्र, मौद्गल्यायन भिक्षुपिनिगु सालिक, आचार्य सिद्धपिनिगु सालिक नं दु । थुगु बहिद्यःया मूर्ति शैलिगत रुपं १५ शताब्दी लिसें १७ शताब्दी तकयापिं खनेदु । थुगु बहीद्यःयागु मूर्तिया लिधँसाय् नं थुगु बही यक्व हे पुलांगु धयागु सीदु ।

(९) अथे हे भिमसेन, द्रौपदी, शिकाली, गणेश, द्वारपाल शालिक (त्रैलोक्य मल्लयागु ?) आदि भिसिंद्यःयागु देगलय् दुनेयाःगु मूर्ति खः ।

(१५–२) धर्मकीर्ति विहार (याँ बही)

क्वाथन्दौ त्वालय् अवस्थित विहार मध्ये धर्मकीर्ति विहार नं छगू खः । थुगु विहार विश्व विहार लिकसं च्वंगु उत्तर दिशाया विहार खः । धर्मकीर्ति विहारयात बही धायेगु चलन दु । थुगु बही नं पुलांगु खः । थुगु बहीया संघपिं न्हापा न्हापा हे पनाती, यें, सक्व देसय् वस्ती सरे जूगुलिं विहारयागु रुप दयनीय अवस्थाय् थ्यंगु खः । थौंकन्हय् मंगलधर्मदीप गुम्बा दयेकूगुलिं धर्मकीर्ति विहार सुरक्षित जुल । विहारयागु पच्छिम अंगलय् रणजित मल्लया शासन इलय् जीर्णोद्धार जूगु ल्वहंपौ व रणवहादुर शाहकालीन ने.सं. ९०३ सालया मेगु ल्वहंपौ छगू नं दु । थुगु बहीया संघपिं शाक्य भिक्षुपिं खः । ज्याथपिनिगु धापुकथं ५०–६० वर्ष न्ह्यः थुगु बहिलिइनं बहीद्यः ब्वयेगु चलन दु । थौंकन्हय् बहीद्यः ब्वयेमहल । धर्मकीर्ति विहारया धर्मकीर्ति थथे खनेदु – विहारया दथुइ धर्मधातु चैत्य, पच्छिम चुकसं लोकेश्वर चैत्य, दक्षिण चुकसं वज्रधातु चैत्य अवस्थित जुयाच्वंगु दु ।

(१६-३) झौर बही (मंगल धर्मद्वीप विहार)

झौर बही गोमरि त्वाःया लँपुइसं च्वंगु बही खः । बही दुनेया पच्छिम अंगलय् तिकातःगु ल्वहंपतिइ मंगल धर्मद्वीप विहार धका उल्लेख यानातःगु दु । थुगु बही गुबले निर्माण जुल धयागु तथ्य खँ सीदइगु आःतक छुं नं अभिलेख खनेमदुनी । थुगु बहीया हकदार चुतर्ब्रम्ह महाविहारया संघपिं जूगुलिं थुगु बही नं जीवचन्द्र वज्राचार्यया संतानतय्‌सं हे दयेकूगु धयागु अनयापिं संघपिनिगु धापु खः । अथे धाःसां प्रमाण मदुतले उकियात विश्वास यायेमछिं । झौर बहीया ल्वहंपतिइ ने.सं. ७७० साल उल्लेख यानातःगु दु । थुगु ल्वहंपौ बही जीर्णोद्धार याःबलय्‌सियागु खः । थुगु ल्वहंपौ स्वयाः नं पुलांगु इन्द्रवर्त महाविहार नापं सम्बन्ध दुगु दीपंकर बुद्धयागु स्वर्ण प्रतिमा दयेकूबलय्‌सियागु ७४४ आषढ वदि १२ या तमसुक पत्र मौजूद दु । (पासूका ३-५ - सं. २०) तमसुक पत्रय् थुम्ह दीपंकर बुद्ध झौर बहिलिइ ब्वयेयंकेमाः धका उल्लेख यानातःगु दु । थुजाःगु ऐतिहासिक ज्वलं झौर बहीया संघपिंके नं दनी जुयेमाः । यदी दुपिसं प्रकाशनय् हःगु जुसां थुजाःगु विहार बहीयागु इतिहास छर्लङ्ग खनेदइगु खः । झी ख्वपबासिपिनि उलि च्यूताः मदुगुलिं विहार बहीयागु इतिहास अंधकार जूगु खः ।

थुगु बहिलिइ स्वम्हम्ह दीपंकर तथागत विराजमान जुयाच्वंगु दु । थुम्ह दीपंकर तथागत गुबले स्थापना यात धयागु तत्थ्य खँ नं सीमदुनी । अथेजुसां इन्द्रवर्त महाविहारया बहीद्यः ब्वयेगु तमसुकय् बांलाक उल्लेख यानातःगु दु । झौर बहिलिइ द्यः ब्वयेधुंकाः द्यः लिइकुन्हु निसला बिया पुजा यायेमाःगु खनेदु अथेहे पंचदान कुन्हु पंचतथागतयात न्याज्वः पुजा छाया सर्वसंधपिंत पंचदान बियेमाःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु । थुगु तमसुक जय जग्गज्योति

मल्लदेवया इलय्यागु खः। थ्व गुथि लेखकपिनिगु खः। द्यः बहिलिइ ब्वयेगु प्रथा चले मजुला पंचदान बियेगु पंचतथागत दिपंकरयात पुजा छायेगु जुयाच्वंगु दनी। थुगु तमसुकया आधारं ख्वपदे दुने दीपंकर तथागत नगर परिक्रमा याना पंचदान बियेगु चलन जुयाच्वंगु इतिहास ३७५ वर्ष तकयागु क्यनेफु। थुगु बहीयाम्ह दीपंकर तथागतयागु जिम्मा चतुर्ब्रम्ह महाविहर तधिछेँया परिवारं स्वइगु खः।

घ्यः चाकु संल्हु (माघ १ गते) या सम्यक गुथि भ्रौर बहीया संघपिसं चले याइगु खः। अथेहे पंचदानया दिनय् साक्वथा त्वालय् न्याम्ह दीपंकर तथागतपिंत भ्रौरबहीया नायलं बौद्ध परम्पराकथं मूस्यांप्वाः च्याका बिदा बियेगु चलन दु। उकिं लिपा पंचदान क्वचाँइ। न्याम्ह तथागतपिं थःथःगु विहारय् लितयंकीगु खः।

भ्रौर बहीया बौद्ध सम्पदा -

(१) दीपंकर तथागत

(२) गन्धूरी देवता अक्ष्योभ्य बुद्ध, जवं खवं लोकेश्वर व तारा

(३) भू - चैत्य

(४) वज्रधातु चैत्य

(५) शिखर चैत्य

(६) गणेश

(७) महांकाल

(१७-४) थथुबही (जयकीर्ति विहार)

थथुबहीयात शुक्रवर्ण महाविहार नं धाइगु चलन दु । थुगु बहीया ल्वहंपतिइ श्री जयकीर्ति महाविहार धका उल्लेख यानातःगु दु । ख्वपदेया प्रसिद्ध तःपुखू व नःपुखूया दथुइ अवस्थित जुयाच्वंगु थुगु बही ख्वपदेया बही मध्ये नं छगू नमूना खः । पंचबुद्ध अंकित यानातःगु पुलांगु ध्वाकां स्वयेबलय् तप्यंक खनेदुगु निताजा जुया प्यखेसं चाःउलेज्यूगु थुगु बहिलिइ दुने दयेमाःगु लक्षणं पूर्ण जुयाच्वंगु दनी । वार्दलि क्वय्च्वंगु मूलुखां दुहाँ वने धुंका पच्छिम दिशाय् चाःउलेजिका मूल गन्धकुटी दयेकातःगु दु । थुगु थासय् गन्धुरी देवता विराजमान जुयाच्वंगु दु । उत्तर दिशाय् च्वंगु दलामय् बहीद्यः ब्वयेगु याइ । थुगु थासय् लिच्छविकालीन शैलीयाम्ह मूछलन्द नागं कुइकाच्वंम्ह प्राचीन बुद्धमूर्ति विराजमान जुयाच्वंगु दु । थुगु मूर्ति चैत्याकार वयेकाः अंगलय् तिकातःगु दु । मल्ल जुजुपिनिगु इलय्तक नं थुगु बही जीर्णोद्धार याःबलय् थुगु मूर्ति सरे मयाः धयागु खँ थुकी दनातःगु पुलांगु अःपालं सिकाकायेफु ।

थुगु मूर्ति स्वंगू फुट मयाक दु । मुद्रा-अभिताभ बुद्ध ह्याउँगु फियागु ल्वहंयाम्ह खः । थ्व मूर्तियात संघया ज्याथापिंसं गुप्तवासय् च्वनाच्वंम्ह बुद्ध धायेगु चलन दु । वास्तवय् न्हापायापिं आजुपिसं सुरक्षा याना तयेगुया लागिं थथे यानातःगु खः । अथेहे बहीया दक्षिण दिशाय् चायेकातःगु दलाम जुल । पूर्व दिशाया दलामय् प्रवेशद्वारं जवं खवं स्वाहान तयातःगु दु । थुगु स्वाहानं थाहां वना पच्छिम दिशाय् मूलगन्धकुटीया च्वय् च्वंगु आगम क्वथाय् वज्रदेवी विराजमान जुयाच्वंगु दु ।

बहीया द्वारं पिने च्वंगु भूमियात ख्वपदेया भुइखेल धाइगु चलन दु । थुगु थासय्हे बौद्ध संस्कृतिक ज्याझ्वः सम्यक पंचदान न्याइकीगु थाय् खः । माघ

१ गतेया सम्यक महादान पर्व थुगु थासय् हे चले जुयाच्वंगु दनी। थुगु थथु बहीया जग्गा जमीन गुलि दु धयागु खँ थथु बहीया संघपिसं तकनं ल्याःचाः तयेफुगु मखुत।

थुगु बही गुबलय् दयेकूगु धयागु सिइकाकाये फइगु निर्माण कालया छु नं अभिलेख खनेमदुसां थुगु बही यक्वहे पुलांगु खः धयागु प्रमाणित यायेछिंगु बुद्धमूर्ति मौजूद जुयाच्वंगु दनी। अथेहे मूल गन्धकुटी दुने द्यःया लिकसं च्वंगु ल्वहंया ताकिइ कियातःगु दु धका धाःगु दु। आः खनेदुगु गुलि नं ल्वहंपौ जीर्णोद्धार याःबलय्‌सियागु जक खनेदु। थुगु बहीया ल्वहंपौकथं जुजु जयजितामित्र मल्लदेव व उग्रमल्लयागु शासन इलय् तधिछेँबहाः चतुर्ब्रम्ह महाविहारया जयदेवया काय् जयरत्न वज्राचार्य ने.सं. ७९४ पौष कृष्ण पक्ष पंचमी कुन्हु विहार जीर्णोद्धार याना सुवर्ण ध्वजारोहण याःगु खः। थुगु विहार जीर्णोद्धार यायेगुया लागिं जुजु जितामित्र मल्ल व उग्र मल्लपिंसं नं कृपा तःगु खनेदु। अथेहे जयकीर्ति विहार (थथुबही) जीर्णोद्धार यायेगुया लागिं जयरत्न वज्राचार्यया परि वारपिं जमुना, लक्ष्मी, लक्ष्मती पुत्र वज्राचार्य जयमूनि, वज्राचार्य जय चन्द्र, जयधर्म, जयधटी, पद्मधरी, मन्धरी, जयमति सकल परिवारया धर्मचित्त उत्पति जुया मनय् हृर्ष जुया अति कष्ट नयेमाःसां थुगु विहार तयारीयागु खँ ल्वहंपतिइ उल्लेख यानातःगु दु। अथेहे खवय् च्वंगु ल्वहंपौ नं ने.सं. ७९४ सालं जयरत्न वज्राचार्य जयकीर्ति विहार क्वचायेक जीर्णोद्धार यायेधुंका जुजु जयजितामित्र मल्ल, उग्रमल्ल देवयागु गुण स्मरणया नापं थुगु विहारय् सुवर्ण ध्वाजारोहण याःगुया ल्वहंपौ खः। अथेहे थथु बही उल्लेख जुयाच्वंगु स्व. ज्ञानरत्न वज्राचार्य परिवारपिंके पंचरक्षा पुस्तक खनेदु। थुगु पंचरक्षा पुस्तक जुजु भूपतीन्द्र मल्लया इलय्‌याःगु चतुब्रम्ह महाविहारया वज्राचार्य जयकल्याण नं च्वयातःगु खः। अथेहे आगम क्वथाय् पुलांगु ल्वहंपौ छगू नं खनेदु। थुगु ल्वहंपतिइ आखः छगः हे खने मन्त। वज्रयागु चिँ छगू जक खनेदु। थुलि थथु बही नापं सम्बन्धीतगु ऐतिहासिक प्रमाण जुल। व नं वाहेक थथु बहीया

संघपिंके मेमेगु नं ऐतिहासिक ज्वलं ल्यंदनी जुयेमा: ।

थुगु बहिलिइ प्यम्हम्ह दीपंकर तथागत विराजमान जुयाच्वंगु दु । ख्वपदेया मूल दीपंकर बाहेक मेपिं प्यम्ह भूपतीन्द्र मल्ल जुजुया इलय् दयेकूपिं धयागु चलन दु । अथेहे ने.सं. ८७८ रणजीत मल्लया शासन इलय् दकसिबे न्हापां दीपंकर तथागतपिं प्याहां बिज्याकूगु थ्व दिन पञ्चदान वा घ्य: चाकु संल्हू खुन्हु लात ला धका सम्यकरत्न उपासकं च्वया बिज्या:गु "ख्वपदे बहा:बहीया संक्षिप्त परिचय"लय् न्ह्यसःचिं थानातःगु दु । थ्व निगुलिं खँयागु समाधान जुइगु जगज्योति मल्लया शासन इलय् हे पंचदानबलय् दीपंकर तथागत न्याम्हं नगर परिक्रमा यायेगु चलन दयेधुंकूगुबलय् भ्गौर बहीयागु वर्णनय् उल्लेख यायेधुन । थुगु कारणं थथु बहीयाम्ह दीपंकर बुद्ध गुबले दयेकल धयागु आ:तक नं सिइकाकाये मफुनी । थथु बहीया दीपंकरनापं चुतब्रम्ह विहारया बज्राचार्य व जेष्ठवर्ण महाविहारया शाक्यभिक्षुपिनि नं सम्बन्ध दु । ख्वपदेया इतिहास अध्ययन यायेबलय् प्रसन्नशील महाविहारया वज्राचार्य, चतुब्रम्ह महाविहारया वज्राचार्यत ख्वपदेसय् वये न्ह्य: हे लिच्छवि इलय् हे थन शाक्यभिक्षुपिनिगु बसोबास जुयेधुंकूगु वाँचुहितिया ल्वहंपौ साछी दु । ख्वपदे दुने वज्राचार्यपिनिगु इतिहास ६०० दँ पुलां खनेमदुनी । थुगु थासय् गुँ विहारं, तधिछेँ बहा: (सुरतश्री) विहारं वज्राचार्यत प्रेवशय् जुयेधुंका ख्वपदे दुनेयागु विहार बहिलिइ वज्रयानयागु प्रभाव ला:गु ख: । लिपा वज्राचार्यपिसं हे पुलांगु बही जीर्णोद्धार या:गु खनेदु । वज्रयानयागु प्रभावं शाक्यभिक्षु (श्रावक भिक्षु) पिनिगु दर्जा भतिचा क्वय् ला:गु ख: ।

बहिलिइ दुने यायेमाःगु धार्मिक व साँस्कृतिक ज्याङ्वः

थुगु बहिलिइ नं बहीद्यः ब्वयेमाः। बहिलिइ दुने यायेमाःगु कर्मकाण्डया नापनापं दच्छिया निकः दीपंकर बुद्ध पितहयेमाः। माघ १ गतेया सम्यक महादान पर्व थुगु बहीया भुइख्यलय् हे यायेमाः। सम्यकदान पर्वय् न्याम्ह दीपंकर तथागत नापं मेपिं सम्यक द्यः चैत्य, कुमारीद्यःपिंत भोज छायेगु ज्या मूल थापाजु नापनापं ख्वपदेया सकल वज्राचार्य, शाक्यभिक्षुपिंत पंचदान बिइगु चलन दु। थुगु कारणं भौर बही नापनापं थथु बही नं चतुब्रम्ह महाविहारया संघपिनिगु सतिगु विहार खः।

थथु बहीया बौद्ध सम्पदा -

(१) गन्धूरि देवता - विश्व व्याकरण मुद्राय् दनाच्वंम्ह बुद्ध
(२) लोकेश्वर अष्ट मण्डलाकार चैत्य
(३) वज्रधातु चैत्य
(४) पद्म चैत्य (विहारं पिने)
(५) कल्पवृक्ष सिमा (वंगल सिमा) दुने बुद्ध मूर्ति
(६) विहारया उत्तर दिशाय् न्हय्म्ह नागं कुइकाच्वंम्ह लिच्छविकालीन शैलियाम्ह अभिताभ बुद्ध

(७) विहारया आगम देवता वज्रदेवी

(८) प्यम्हम्ह दीपंकर तथागत विराजमान जुयाच्वंगु

(१८-५) कुथु बही (बौद्ध समंकृत विहार)

कुथु बहीयागु ल्वहंपतिइ बौद्ध समंकृत विहार धका उल्लेख यानातःगु दु। थुगु बही थथु बहीया दक्षिण लँपु लिकसं च्वंगु विहार खः। थथु बही गुलि पुलांगु खः कुथु बही नं उलि हे पुलांगु खः। थुगु बही नं चतुब्रम्ह महाविहारया वज्रचार्यपिंनापं जेतवर्ण महाविहार (निवा बहाः) या शाक्य भिक्षुपिनिगु नं उलि हे सम्बन्ध दु। थुगु बहीया ल्वहंपौ कथं जुजु रणजित मल्लया शासन इलय् ने.सं. ८६८ दँय् पूर्णराज वज्राचार्य नं जीर्णोद्धार याःगु खः। अथे हे चैत्यया लिकसं च्वंगु ल्वहंपतिइ ने.सं. ९६५ दँ उल्लेख यानातःगु दु। थुगु ल्वहंपौ चैत्य स्थापना याबलय्यागु खः। गन्धूरि देवताया ताकियाथाय् तिकातःगु ल्वहंपतिइ थथे उल्लेख यानातःगु दु। "शुभ ।। अदेवालाहभ्यादि ।। श्री ३ बज्र महांकाल थापना याङा श्री श्री जगत जोतिमर प्रभु थाकुरस विजय राज्यसं दयेका जुरो ।। श्री वज्राचार्य हेरसिं देव (चतुब्रम्ह विहार दकसिबे न्हापां जीर्णोद्धार याःम्ह, विहारया पच्छिम भागय् सम्वत ७३९ सालया त्वनासिँ स्वयादिसँ। हेरसिं देव जीवचन्द्रया छ्य् जुयेमाः) कस्यत भंगराछे टोर शिराकार रम्हन, जिवन, मनजुराम .... सम्वत ७३७ कार्तिक मासे कृष्ण पक्ष चन्द्र दस्मांथौ - अंगर वार कुन्हु सुभ" (गुगु ल्वहंपौ "लुँध्वाखा" लय्पौ वि.सं. ०५६-३ य् पिकाये धुन) १०९२ लिसें थुगु बाहिलिइ दुने स्थविरवादी बुद्धधर्म नं प्रचार प्रसार जुयाच्वंगु दु। बौद्ध समंकृत विहारय् थौंकन्हय् भिक्षु धमोशोभन स्थविर, वजिर यानी, संघशीला गुरुमांपिं च्वना बिज्यागु दु।

कुथु बहीया बौद्ध सम्पदा -

(१) विहारया गन्धूरि देवता - अक्षोभ्य बुद्ध
(२) आगम देवता वज्रवाराही खः ।
(३) बज्रधातु चैत्य ।
(४) महांकाल मूर्ति ।
(५) बहिलिं पिने - वज्रवीर महांकाल चैत्य, धर्मधातु चैत्य, धर्मधातु चैत्य, शिखरकुट चैत्य ।

ख्वदेया तनाच्वंगु / अस्तित्व मदयेधुंकूगु विहार बही थथे खः -

(१९) उद्योत कारब्ये विहार

थुगु विहार ख्वपदेया पूर्व ल्हासापाकु ससुद्यः (सुँडाल) लागाय् च्वंगु विहार खः । थुगु विहारया ल्वहंपौ कथं जुजु मानदेव प्रथमया शासन इलय् थुगु विहार दःगु धयागु प्रमाणित याथेछिं ।

(२०) मण्डे विहार

थुगु विहार तचपालय् च्वंगु विहार खः । गाःहिति (भिंद्यःया ल्यूने च्वंगु ल्वहंहिति) च्वंगु लिच्छवि इलय्या चैत्य कथं थुगु विहार नं लिच्छविकालीन जुयेमाः धयागु अनुमान यायेछिं । गोपाल राज वंशावलीया ६० पत्र क कथं जुजु जयस्थिति मल्लया शासन इलय् तक नं थुगु विहार ल्यंदनी धयागु उल्लेख यानातःगु दु । "सं ५०१ जेष्ठ वदि १० आश्विनी सोमवार मण्डे वहारछेंया कोचपाहृ देव थंङा दिन ॥ ॥ यजमान अद्धिकारी अनेक चन्द्र भारो तेजराम मुलमीस"

(२१) कोथो विहार

थुगु विहार वडा नं. ४ लामगाः व मूलध्वाका लागाय् दयेमाःगु विहार खः । सम्वत ४९६ कार्तिक शुदि ३ उल्लेख जुयाच्वंगु तमसुक पत्रय् थुगु विहारया नां उल्लेख जुयाच्वंगु दु । (श्री ५ को सरकार रा.अ.भू.सं.त.ता. भाग ४) अथेहे सम्वत ८८१ जुजु रणजीत मल्लकालीन हस्तलिखित ग्रन्थय् क्वाथ वहारया श्री वज्राचार्य ऋद्धिनरसिंह नं च्वया धका उल्लेख यानातःगु दु । (लेखकया संग्रह) थ्व पुस्तकया लिधँसाय् जुजु रणजित मल्लया शासन इलय् तक नं विहार ल्यंदनी धयागु अनुमान यायेछिं । स्थानीय त्वाःया ज्याथपिनिगु धापू कथं थुगु विहारयाम्ह भगवान शाक्यमूनि बुद्ध साकुलां त्वाःया फलचाया भित्ता पुजा यानातःगु दु धका धाःगु दु ।

लामगाः त्वालय् विहार दु धयागु "जोन लक" नं ४५३ पेजय् क्यनातःगु दु ।

(२२) याथूर विहार

थुगु विहार नं वडा नं. ४ वाहालय् पुखू (कमल पोखरी) या क्षेत्रय् च्वंगु प्राचीन विहार खः । थुगु विहारलिसें सम्बन्धीतगु चैत्य स्वंगः, गणेद्यःया भित्ताय् पद्मपाणी लोकेश्वर, अथेहे गणेद्यःया जवंखवं महांकालद्यःया मूर्ति गुम्ह ल्यंदनि ।

(२३) पेत बहाल

भूमि सम्बन्धी तमसुक (ख्वपया) भाग ४ य् उल्लेख यानातःगु कथं सम्वत ४९६ दँय् पेत बहाल नं दु धयागु क्यनाच्वंगु दु । थुगु विहार गन दु धयागु अनुमान तक नं यायेमछिंनी ।

(२४-६) यालाछेँ बही

वृद्ध, विद्वानतय्गु धापुकथं ख्वपया यालाछेँ त्वालय् नं बही दु धयागु चलन दु । थुगु बही सम्बन्धी छु नं लिखित ग्रन्थ, अभिलेख आःतक उपलब्ध मजूनी ।

विहारया नामाकरण जुयाच्वंगु चुकः थथे खः -

(२५) खौमा बहाः	खौमा त्वाः
(२६) नासमना बहाः	नासमना त्वाः
(२७) सुवर्ण चैत्य विहार	क्वाथन्दौ, वेखाल
(२८) धर्मधातु विहार	इनाच्व त्वाः (अभिलेखय् उल्लेख जुयाच्वंगु दु)
(२९) ङ्वा बहाः	तौलाछेँ त्वाः
(३०) हासा बहाः	तौलाछेँ त्वाः

मध्यपुर (थिमि) च्वंगु विहार थथे खः -

विहारया प्रचलित नां	थाय्
१) गुणकीर्ति महाविहार (दिगुबहाः)	दिगुत्वाः
२) हेर नीलवर्ण महाविहार (याची बहाः)	कुति चिभाः
३) हेर सुवर्ण महाविहार (न्हूबहाः)	चपाचो त्वाः
४) हेमवर्ण महाविहार (तःबहाः)	मरु त्वाः
५) गुणवाक्य महाविहार (वाक्ये बहाः)	चपाचो त्वाः
६) जेतवन महाविहार (दथुबहाः)	कुसुम तुछि त्वाः
७) पूर्वस्थित महाविहार (जीस्वां बहाः)	गादचा
८) पाटी महाविहार (पाटी बहाः)	पाचोत्वाः
९) नवचैत्य महाविहार (गुंगः चिभाः)	पाचो त्वाः

लिच्छवि इलय्‌या चा छापय्‌ उल्लेख यानात:गु "हे धर्मा ..... श्रमण" श्लोक

बुद्धया सम्पूर्ण धर्म दर्शन सन्निहित जुयाच्वंगु छगू श्लोक "हे धर्मा ...... महा श्रमण" नं ख: । थुगु कारणं थ्व श्लोकयात बौद्ध धर्मया स्वंगू यानं हे महत्व बिया गुनगान यानाच्वंगु दु । अभ्र धायेमाल धा:सा बज्रचार्यपिसं वज्रयानकथं छुं नं पुजापाठ याइबलय्‌ थुगु श्लोक मब्वंक पुजाहे सिद्ध जुइमखु । थुजा:गु महत्वपूर्णगु छगू श्लोकयागु अर्थ छु धयागु उल्लेख याये न्ह्यव दकसिबे न्हापां थुगु श्लोक सुनां सुयात उपदेश बिउगु धयागु खँ सिइकेगु जरुरत खनेदु । पाली साहित्य ललित विस्तरय्‌ उल्लेख यानात:कथं राजा बिम्बिसारं दान बिउगु वणुवनया आश्रमय्‌ भगवान बुद्ध वर्षावास च्वनाच्वंगु बखतय्‌ राजगृहय्‌ नामिम्ह संजय धा:म्ह परिव्राजक दुगु जुयाच्वन । वयानं २५०० म्ह शिष्य नापं उपतिस्स व कोलित परिव्राजकपिं नं दुगु जयाच्वन । उपिं निम्हसिया दथुइ छम्हसिनं न्हूगु ज्ञान न्यनेधुंका मेम्हसित कनेमा:गु बाचा दुगु जुयाच्वन । छगू इलय्‌ भिक्षु अस्सजीत राजगृहय्‌ भिक्षा बिज्यानाच्वंगु वसपोलयागु तेज, शान्त स्वभाव पला: छिना वयाच्वंगु खना: उपतिस्स परिव्राजक प्रभावित जुल । अस्सजीत भन्तेयागु ल्यूल्यू वना भन्तेया भोजन भपीधुंका उपतिस्सं अस्सजीत भन्तेयात छ:पिनिगु धर्म छु ? छपिनिम्ह गुरु (शास्ता) सु ? धका न्ह्यस: यायेधुंका अस्सजित भंतें उपतिस्सयात थथे धका लिस: बिल – "जि भिक्षु जीवन हनागु यक्व मदुनी । उकिं जिके यक्व ज्ञान मदुनी । अथे जूसां जिम्ह शास्ता (तथागतं) कनाबिज्यागु थथे ख: धका: थुगु श्लोक उपतिस्सयात कनाबिज्यागु ख: । थुलि न्यनेवं हे जिं थुल धका थम्ह मित्र कोलितयात नं थुगु

श्लोक कना निम्हं पासापिं पुलांगु धर्म पुलांम्ह गुरु संजय परिव्राजकयात त्याग याना थः व यक्व शिष्यपिंनापं बुद्धयागु शरणय् वःगु खः । त्रिशरणय् दुहां वयेधुंका उपिं हे बुद्धया प्रमुख शिष्य सारिपुत्र व मौद्गल्यायन भिक्षुया नामं प्रसिद्ध जूगु खः । थुगु श्लोकयागु अर्थ थथे खः – "दयाच्वंगु जुयाच्वंगु गुलि न स्वभाव धर्म हेतुयाःगु प्रभावं खः तथागतं हेतुयात निरोध याये ज्यूगु नं कना बिज्यागु दु ।" थुगु धर्मचर्या याना कनाबिज्याम्ह हे महाश्रमण (शास्ता) खः ।

बुद्धया जीवन इलय्लिसें हे लोकप्रिय जुयाच्वंगु थुगु श्लोक झीगु देसय् लिच्छवि इलय् नं उलि हे प्रचार प्रसार जुयाच्वंगु दु धयागु खँ थीथी अभिलेखय् उल्लेख यानातःगु दु ।

का.पु.हेनाकर विहारया ल्वहंपतिइ थथे उल्लेख यानातःगु दु –

(१) (येधर्मा) हेतु प्रभवा हेतुं (तेषां) तथागतो ह्यव दत

(२) तेषा (चयोनि) रोध एवं वादी महाश्रमण ॥

थुगु ल्वहंपौया लिपि नरेन्द्रदेवया इलय्या धका उल्लेख यानातःगु दु ।

(वज्राचार्य १६५ संख्या) अथेहे ल.पु त्यागः त्वाःया चैत्यया अभिलेख :

१) प्रभवा(हे)तु तेषां तथागतो ह्यव

२) .... खं वादी महाश्रमण (वज्राचार्य १६७)

थुगु श्लोक उल्लेख याना चायागु चैत्य (मृत्मय चैत्य) दयेकेगु चलन लिच्छवि इलय् नं दु धयागु खँ धनवज्र वज्राचार्यया लिच्छविकालीन अभिलेखया १६६ संख्याय् उल्लेख यानातःगु दु । थुगु चा छापया अभिलेखय् थथे उल्लेख

यानात:गु दु ।

१) (ये) धर्मा हेतु प्रभवा

२) हेतुं तेषान्तथागतो ह्यव

३) दन्तेषाञ्चयो निरोध एवं

४) वादी महाश्रमण ।

स्वनिगः पिने नं चायागु चैत्य दयेकाः गर्वय् तयाः चैत्य निर्माण यायेगु चलन दु धयागु खँ लि.अ. १८९ संख्या जुम्लाया चायागु चैत्य अभिलेखय् थथे उल्लेख यानात:गु दु :

१) ॐ अभयश्री

२) ये धर्मा श्री अहेतु प्र

३) भवा हे शोकतु तेषां

४) तथागतो ह्यव (दत)

५) तेषांचयोनि (रो)

६) ध एवं वादी महा

७) श्रमण

थुजा:गु हे अभिलेख अंकित जुयाच्वंगु चायागु छाप (तेराकोताया छाप) छगू लेकखयाके नं सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थ्व चाया छाप लगभग ७-८ दँ न्ह्यव ख्वपया छम्ह किसान पाखें प्राप्त जूगु खः । उबलेतक अध्ययन, अनुसन्धान यायेगु ज्ञान जिके मदुगुलिं गुगु थासं प्राप्त जूगु धका न्यनेकने यायेगु जिके मनय् तक नं मदु । अथे जूसां वय्कःया धापूकथं बुँइ छँ दनेत जग म्हुयाःबलय् लुयावःगु धका धाःगु दु । थुगु कारणं चाया छाप (तेराकोताया छाप) ख्वपदेया हे भूमि नं लुयावःगु धयागुलि खँय् संखा मदु । छुं दँ न्ह्यवलिसें विद्वान वर्गपिनिगु सत्संगत, अनुसन्धानात्मक लेख अध्ययन यायेगु वानी जक जितः नं हःपाः जूगु खः । ख्वप देयागु इतिहासयात दुवाला स्वयेगु मुख्यगु आजु खः ।

थ्व तेराकोताया छाप छखेपाखे गोल खने दुगु वत्ता पुसाया धाँचा थें खनेदु। थुकिइ उल्लेख जुयाच्वंगु खँ थथे खः। दथुइ च्वंगु चैत्यय् अभिताभ बुद्धयागु सुन्दर चित्रण नं खनेदु। नापनापं जवंखवं प्यंगः चैत्य चित्रण नं कियातःगु दु। थ्व चैत्यया चित्रण गुँ विहारया स्वयम्भू महाचैत्य व भारत वर्षया आजन्ता गुफाय् दुने च्वंगु चैत्यलिसें यक्व ज्वःलाः।

चैत्यया क्वय्यागु भागय् स्वङ्वः लिच्छवि लिपिं थथे उल्लेख यानातःगु दु -

(१) "धर्म्मा हेतु प्रभर्ब हेतुं तेर्ब तथागतैह

(२) ति ( ) ( ) ( ) नीरोध ( ) वं वदी ( )

(३) वण

थ्व चा छापयागु लिपि पूर्व लिच्छवि लिपि व छगः निगः आखःग्वः उत्तर कालीन लिच्छवि लिपि लिसें पाय्छि जूगुलिं लगभग वसन्तदेव बि.सं. ५६३ लिसें शिवदेव प्रथम वि.सं. ६५१ दुनेया इलय् दयेकातःगु जुयेमाः धाइगु जिगु अनुमान खः। थुगु कारणं चायागु छाप छगू हे जूसां थुकियागु दुने १३००-१४०० न्हापाया लिपिं बुद्ध धर्मया महत्वपूर्णगु श्लोक व्यक्त यानातःगुलिं, चैत्ययागु आकृति उल्लेख यानातःगुलिं थुकियागु महत्वयात खंकाः थ्व खँ थन दुथ्याकागु खः।

विहार बही सम्बन्धी अभिलेख

सुकुध्वाका बही (लुवर्ण महाविहार) भिसिंद्य:के च्वंगु ल्वहंपौ :

१) शुभ ॥ श्री २ गणेश थापना दिवस ॥ सम्व
२) त ७०० आश्विनि शुक्ल नवमि ॥ तुपलाछ्स चे
३) त भार दयका दिन सम्वत ७०३ माघ शुल्क श्री पंचमि ॥
४) लिबि दथुस चेत भाड, द्विगि वज्रजोगिनि दयका
५) दिन सम्वत ७०९ कार्तिक कृष्ण एकादशि ॥ यंथ
६) लिस चेतभाड दयका दिन सम्वत ७१२ माघ शुक्ल श्री
७) पंचमि ॥ श्री ३ भिमसेन दूर्प्वती थापना दिन सम्व
८) त ७१२ आश्विनि शुक्ल पंचमि ॥ सद्धम दयका दिन
९) सम्वत ७२३ श्रावण शुक्ल द्वादशि ॥ थ्वत्य देवस्तं टुटं
१०) तया बूरो व १२ ब्वना ॥ रोव ३ गुथ्वाट ॥ रोव ५ धूनि वा
११) ल दोन ॥ रो १ क्र १ गलदे ॥ थ्वते ब्रुया बलसानन देव
१२) सके हाने, तुपलाछ्स न्हिटकन, कतिंनि पूनि सिन
१३) चाकल मटं, ध्वजा पिलान याने स्वाखल पाय स्व
१४) गन जू १ देखना दंम १ ॥ यंथलिसं स्वाखल पाय, स
१५) ग्वन जू १ देखना दंम १ ॥ छेस चेटभाड मउथें ॥ वा
१६) देम्हं २ वगलि निम्हं २ भोपयकेमार ॥ दिशियाटं, नि
१७) त्यकर्म वुसाधनन मांशाहुति जज्ञ चवदस सो ३ चव
१८) दस, संवोदय दिशि पूजा ॥ भिमसेके नित्य कर्म मिटं
१९) बिय, सकलस्तं माल ॥ सधम बोयथा मछा वेमिटं

२०) बिय, चेक्न फं १ पुनि कोन्हु माढे बोयेसं सादको निसं
२१) ला १ दिन पतिं न्हसत जु धारे ॥ सद्धम पुंकापिका
२२) कोन्हुयाटं केटं ४ दंम ४ ॥ बजि मारको ॥
२३) होमयाय ॥ श्री २ गंगादेवी श्री २ त्रैलोक्य मल्ल देव
२४) ( ) श्री २ त्रिभुवन मल्ल देव त्रिभ थाकुल नसे ( )( )( )( )( )
२५) दयका ॥ श्री रुद्वार वाहालसं श्री २ भिम ( )( )( )
२६) ज १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ स्तन दयेका
२७) १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ नसें १ २ ३ ४ ५

(थ्व ल्वहंपौ सुथां "अभिलेख प्रकाश"य् योगेशराजं पिकायेधुंकल। उकि भतिचा छगः निगः आखः अशुद्ध व मचाःगुलिं थुकिइ शुद्ध यानाः उल्लेख यानागु दु)

मूल दीपंकर तथागतनापं पशुपति महाविहारया छगू ल्वहंपौ। थुगु ल्वहंपौ दीपंकर तथागत तयातथाय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

१) स्वस्ति ॥ ॐ नमो बुद्धाय ॥ नमो बौद्धश्वरुपाय सृष्टि संहार कारक र रुव वास
२) विनासाय शंकरात्मनमो स्तुते ॥ अद्य चैत्रकृष्ण द्वादथ्यां तिथौ पूर्व भद्रन
३) क्षेत्र ब्रम्योगे यथाकरण मूहूर्त्ते आदित्यवासरे मेषराशिगत सवितरि
४) कूंभ राशिगते चन्द्रमसि ॥ श्री श्री बीरनारायण अवतारित श्री जय त्रैलोक्य म –
५) ल्ल देवस्य विजय राज्य श्री भक्तपतने कवाठनदुं टोल श्री ३ दीपंकर तथागत –
६) स्य गृहद्वार पानकया षान सिंहद्वार कृतं यजमान वज्राचार्य महापाल
७) जु दो, हाकू वंदे, वंधवकीत वंदे, जीरसिंह वंदे, पाल वंदे, भीमसिह वंदे,

पूरणासिंह –

८) वंदे, थ्वतेस्य दयका जुरो अनेने पूण्यन यजमानस्य इहत्रापूरा लोग्य –

९) मरम मोक्ष प्राप्तिरस्तु ॥ श्रयोस्तु सम्वत ७२४ चैत्र वद्धि १२ शुभमस्तु सर्ब्वदा ॥

१०) प्रसिंह दुवारस पीत्रायाङ संनस पंचमाहा पातक लाक । निदान यातसाओ

११) म्हं यातं श्री ३ दीपंकर तथागतंस सूदृष्टि फलं प्राप्तिरस्तु ॥ शुभ ॥

१२) पशुपति बाहारया त्वरण दयका दिपंकरया शिङ भार दयेका जिव

१३) न राजन ज्याङा जूरो ॥

मूल दीपंकर विहार (देवननी) प्रागणय् च्वंगु चैत्य ल्वहंपौ ।

१) ॐ नमो वुधाय ॥ श्री ३ दिपंकर ( )( )

२) अगेस श्री धर्मधातु थापना याङा

३) श्री २ जय जगज्योति मल्ल प्रभू थाकूर

४) विजे राज्येसा चैत्य थापना याङा

५) वज्राचार्यस जुजुटों महाबुधजुया

६) सिलिवार जूरो : ग्यानसिं वंदे जि –

७) नपाल ( )( )( ) रन वंदे, जिराम वंदे

८) हाकू वंदे, देव वंदे, धर्मसिं वंदे

९) शिवराम भारो ॥ सम्वत ७५०

१०) भाद्र पदमास्य, शुक्लपक्ष प्रतिप –

११) थायां तिथौं उत्त फार्गुण नक्षत्र त्रे –

१२) शुभ योगे शनिचवासरे ॥

१३) दानपतिं जुजुभानाना धर्म्म अ –

१४) र्ध काम मोक्ष फलंस्य स्त्रो कूम्भ

१५) ल कामनार्थ रक्ष चैत्य व्रत सं
१६) पूर्ण्ण काल नार्थेन धर्म्म धा –
१७) तु चैत्य स्थापयेता ॥ सर्व्वदा
१८) कर्या नमस्तु । वन्दितो सहितन
शुभ ॥

मूल दीपंकर विहारया प्रागणय् लुयाव:गु छगू ल्वहंपौ ।

१) शुभ श्री ३ अजाजुदेवयात सयका –
२) टोल गंगाराम भारो मतुथि दय –
३) काय् प्रतिस्था याङा दिन ॥ सम्व –
४) त ७६५ चैत्त कृष्ण नवमी वृह –
५) स्पति वार ॥ शुभ ॥
(क्यंम्ह – पुष्परत्न शाक्य)

दीपंकर तथागतया छगू तमसुक पत्र लेखकथाके संग्रहित

१) स्वस्ति ॥ श्री श्री श्री दिपंकल तथागतस ग्रीह जिव उधालन याङा
२) यंछे टोलया हाक्व भारो, किर्ण्णसिं भारो, गोपिराम भारो, गोपिरा
३) म भारो, थ्वते पेम्हश समूचयन, इलिरोदो, थाम निराल, थ्वते हि
४) रा जुरो ॥ सम्वत ७६९ जेष्ठ माशे शुक्ल पक्ष, चतुदश्यायां तिथौ,
५) अनुराढ नक्षत्र शिवयोगे, यथाकर्म्म होत्रे, अंगाल वाश्रे, वृ –
६) ष राशिगते सवितरि, विछ राशिगते चन्द्रमशि ॥ शुभमस्तू स –
७) र्व्वदा ॥ पोरहिट श्री वज्राचार्य महावृद्ध थलपा श्री मंजूपालजू वेरस
८) थंथुताया धलिङ हेरादेवके छि जुरो । जेष्ठ याङा दुय भारो ॥ शुभ ॥

दीपंकर विहार (देवनन्नी) प्रागणय् च्वंगु चैत्यया ल्वहंपौ

१) ॐ नम श्री वज्रसत्वायः ॐ नमः श्री दीपंकय ॥ ॐ नमः श्री रत्न –
२) त्रयायः ॐ नमः श्री पञ्चवुद्धायः श्री धर्म वज्रधातु मनिसं करुणाव –
३) तारं संसारस्य नाथ जगत हिताय् शुभाव शुद्वान इह भूमि आःराद्य
४) नाथः शुमेर मधु भक्तापुरे लक्ष्मी वास स्थाने प्रसन्नसिर विहारे
५) श्री दिपंकर समिपे ॥ श्री धर्म्म वज्रधात् चैत्य ॥ श्री दिव्य चैत्य ॥ श्री साम्य
६) चैत्य ॥ वज्र पद्म आःसनेः आवेस स्थापनाय् पंञ्च पचारं प्रधा पुजन –
७) यः सर्ब्व प्रकारं जन्म जन्मश्कृतः दसां कूसल पापमोचन सर्ब्वच कायःशु
८) भलं चर्न्ने सरनाय ॥ इति श्री चैत्य वन्दना भाव श्री वज्राचार्य थपाजुरा
९) जमानसिं कृतं समाप्त ॥ शुद्ध मशुद्ध न्वाम २ दोष मश्वर ॥ य्ये धर्मा –
१०) त्यादि ॥ अद्यादि महा ( )( ) त्यादि : ॥ दानपति नेपाल मण्डले भगतापु –
११) र महानगरे प्रसन्नसिर महाविहारय् श्री मत्पारंगत गोत्र श्री –
१२) वज्राचार्य राजमान्सींकस्य भार्य्या लानिकुतु कस्य प्रथमपूत्री मय् –
१३) जु लानि ‸‸ दितिय पूत्र जोगमानसिंतस्य भार्या कूमारी, त्रितीय पू –
१४) त्री तुख्वा थकूं ‸‸ चतुर्थ ‸‸ पूत्र पञ्चरत्न तस्य भार्य्या ‸‸ चिकिधिम –
१५) टि ‸‸ पञ्चम पूत्र ‸‸ प्रयाग वज्र तस्य भार्य्या मान्यरक्ष्मि ‸‸ खस्तम पूत्री –
१६) प्रानमाया ‸‸ सप्तम पूत्र निरंजन तस्य भाज्यां स्वभ्या थकू –
१७) अष्तम पूत्री मानसरोवर ‸‸ प्रथम पौत्री जोक्ति लक्ष्मी द्विति –
१८) य पौत्री तेजलक्ष्मी ‸‸ त्रिथिय् पौत्री दशलक्ष्मी चतुर्थ पौ –
१९) त्र जोतिरत्न पंचमपौत्र कूलचन्द्र ‸‸ षस्तम पौत्रि दिगुल –
२०) क्ष्मी ‸‸ सप्तम पौत्र चैत्यरत्न ‸‸ अष्तम पौत्री कूल रक्ष्मी ‸‸ न –
२१) वम पौत्र धनमानसिं, दशम पौत्र रत्नमानसिं, एकादशम पौ –
२२) त्रि दिब्यलक्ष्मी, द्वादश पौत्र प्रिथिचन्द्र त्रयोदस पौत्र विश्वरत्न –

२३) ॥ एते सकल जन परिवारानां ‿ आयूरा रोज्ञ कामनार्थ –
२४) चत्रूयानी ‿ षज्ञति संसारे सत्वप्राति उधारनार्थ चतु
२५) ल फल ‿ सप्त वृद्धि खतपारमिता पूर्न्नरस्तू ‿ जन्मश्कृत दशां कूश
२६) ल पाप दृस्व मोचानार्थ ‿ पित्र ‿ प्रिति शुखावति प्राप्ती ‿ सर्व्वदा सुफल
२७) शुभ संवत् ९९२ माघ वदि सप्तमि आवुराधन कृत्रे ‿ हरर्वन जेष्ठ
२८) शनिचर वारे ‿ कूभ राशि भासकरे विछरासी चन्द्रमसी थूगु
२९) दिनय् ‿ थापना जूल ‿ दानपत्र ‿ थपादश जन याके वुसाधन याये ।
३०) माल शुभ ॥
(ब्वँपिं – सुरेश ज्योति व पुष्परत्न शाक्य)

इन्द्र वर्ण महाविहारया स्वेष्ठ देवता (आगम देवता) स्थापना यागुया छगू तमसुक ताडपत्र

१) स्वस्ति "श्री देव वुद्धाचार्य, श्री जय बुद्धाचार्य, पुत्र श्री मुनि वुद्धाचार्य, पुत्र रथन वुद्धाचार्य, थ्व पेम्हं अवाकाय थेथे मानान्तिन चलि व –
२) भाखा थ्वते श्री देव वुद्धाचार्य बोति, ग्वालटोलया जि निम्ह सि छेया चुकन वापिध्य कूणाखे छे चिन्ह परिमाण, थन क्वनं जुरो, थ्वछे श्री ३ स्वेष्ठ दे –
३) वता विज्याएकाव थकाय, सुनानं आसादे रोप, मदुस मस्तं देवसके पुजा निस्तरपे मार प्येम्ह किंज थ्व छेस छ्यमार फूकिंजया मजतां (मस्त) थ्यंका परि –
४) स्यं विय भारविस्यं, दुथनं, पिथनं छे, बू, केवा, न्यादु तसि पुत अस्त्र शस्त्र आदि परिपुज मदयकावे, समस्तं पाचु हस्त साछी संडाछे विश्वराम लिखि –
५) ति दैवज्ञ कीर्तिराज ॥ सम्वत ७६३ श्रावण वदि १० ॥ शुभ अस्तु ॥ किजा जयया X X X X X X X X

धर्मउत्तर महाविहार (मुनी विहार) या ल्वहंपौ

१) स्वस्ती ॥ शाक्य मुनि नम ॥ अद्य वराह् कल्पे वैबस्वतम नारष्ठा विंसति तमस्य

२) चत्रु युगंस्य कल प्रथम पाड्डे ॥ जम्बुदिपं भरतखण्डु भारत वर्षे हिमवद्द दक्षिण पादे –

३) आर्यावर्ण देसय्, नेपाल मण्डले श्री ३ पशुपति सनिधारे, वासुकि क्षेत्रे वामभ्यां पूर्वकु –

४) ले कौशिका: पश्चिमकुले श्री भक्त पटन नगरे, श्री धर्मउत्तर महाविहार स्थाने, इहै वै –

५) पुण्या भुमौ ॥ अद्य मार्ग शिरमासे शुक्लपक्ष सप्तमौ तिथौ ॥ पूर्व भद्र नक्षेत्रे व्यति पात य –

६) त्रा यथाकर्ण मुर्हुत्के वुधवासरे धनुरासिगते सवितरि कुम्भ रासिगते चन्द्रम

७) सि ॥ एवं विसेषन विषिस्ट तरायां पून्य तिथौ ॥ श्री ३ दिपंकर प्रीत्यार्थ श्री ३ श्री शाक्यमु

८) नी भगवन प्रित्यार्थ, श्री धर्मधातु वागिश्वर प्रित्यार्थ यजमान दानपति वुधाचार्य श्री मु –

९) नि नाम्नेन दोकोराड छत्र चत्रुदश रोपनि १४ नासा कारव क्षत्र अष्ट रोपनि ८ न्याक त्व क्षेत्र

१०) भू रोपनि ३ महासिर जोले क्षेत्र चत्रुत रोपनी ४ मनथलिक्षेत्र एकरोपनी १ परिमित

११) क्षेत्रसं प्रदर्तकृतं मिति । अनेन दर्भेन ईहत्रा पुरा रोग्य पस्त्र वैकुंतु वासोस्तु

१२) सुखेन धर्म श्रवनागचं संसार पारं सुभसं प्रवचोति ॥ अल्पकारान्तरे मुनि मरना –

१३) न्तरे पूत्री धवन भार्या मनोहरा नासमते नासह पुत्र उत्तर भूं जिखाछे तिसिरुमु –

१४) विहार छित ज्ञारों भिछु पद्मध्वज सह पिता मरनान्तरे ईयं विहार प्रतिस्था याङा

१५) दिन वैशाष कृष्ण एकादशि तिथौ ॥ उत्तर भद्र नक्षेत्रे प्रितियोगे वुधवासर यं –

१६) त रपि देश भाखा ॥ थ्वते वुया वसानन नित्यं नित्यं श्री शाक्यमुनी भगवन श्री ३ धर्मधातु श्री दिपंक

१७) र श्री पंचरक्षा पुस्तक, श्री चक्र सम्वल, श्री महांकाल गणपती नित्य कर्म देवपुजायाता रो –

१८) व १४ जिमपेपीया वर्सानन न्हिथं देवपुजा स्वनके मालको संध्या मता विय चेकन मालक्व

१९) समको वोसाधन याकेता रोव च्या ८ वु देव वोसाधनयाता पेपिक ४ युगादि बंदे यात्राण खु पक छ –

२०) जाकदे क्वन वंदे विय ॥ थ्वते सम्सत निस्तरपे मालको मुनिया संतती संतान दकोसेंन निस्तर –

२१) पे चिन्ता पापं थ्वते हङान लेको मुनिया वंशया जुरो । थ्वतेया विद्यमान थवदा पित अवा –

२२) श्री जय देव वंदे, किजा श्री रथन देव, किजा श्री कुशलदेव पुन भाषा थ्वते अक्षिदन –

२३) याकेमाल थ्व क्लाको हनंसा उर्त्तरतर स्वर्ग प्राप्ती जुयिव महंने मतेव ॥ मयातसा पं –

२४) च महापातक ॥ क्षरापत्ति मुरावर्स्ति न केङ ॥ थ्वतेया साक्षि आदित्य चन्द्रावती लात –

२५) लौचयौ भूमि रापो कृदयं यमस्य अहश्व रात्री स्वउभेच संध्य धर्म' जाना

तिनरब्य वृभ्तं ॥
२६) त्व दर्भ वापर दर्भ वोये चरंती वसुन्धरा कल्पकोति सहस्त्रानि वृस्ठायां जापतेकी
२७) पाप प्रर्वतवालो जन स्वन्य विलाकयत ॥ रात्रो धनाध कारोयं पापो यंकार कर्मन –
२८) ॥ कृतात्म रोभिमत्यच मुनयो दिब्य चछुक क्वकि चिने सुन्य वादिक्ष पुन्यत पोधने
२९) सम्वत ७७६ मार्ग सिर सुदी ७ सुभस्तु । भुयवाण करेङ जाहारसं दुता
३०) वहार लिको ॥ ॥ पुन भाखा थ्वते लिथं दास पत्रिपति थ्व सासनस ल्हेसें तयाजुरो ॥
३१) वाहार देव प्रतिस्था याङादिन सम्वत ७८७ वैशाष वदि ११ वुधवासरे
३२) दको सुनानं लोभ मोह यातसा
३२) वाहारया देवया तिसा दको तिराहिरा वस्तु दको सुनानं लोभमोह यातसा पंच
३३) महापातक लाक जुरो ॥ वस्तु भाव विचार याकम्हाया स्वर्ग प्राप्ति जुयुव ॥ शुभ ॥

थथु बही गुन्धूरि देवताया खवय् च्वंगु ल्वहंपौ

१) ॐ नमः श्री शाक्य सिंहाय ॥ युग ग्रहमुनी श्चैव कृष्णा
२) पौषेतु पचमि हस्ते योगे शुकर्म्मचे भृगुबारे समायु
३) त नेपाल भुपाल मराधिराजे धर्म्मश्वरुपो नृपराज सिं
४) हे । जय जितामित्र कृपात्मने श्री जय उग्र मल्ल दयाति सिन्धू –
५) ॥ अगनित गुण वर्ष भूत पूर्ब्व समाक्ष । विहार मिति तुकत्छे
६) कत्छेता मूच्च घोषै ॥ विग मितस्ण दिनयृतु जीर्णा भव समन्ता हध

७) मति समहान्ये सम्तत कारयन्ते ॥ शास्त्रोक् विधि मानेन जि
८) र्ण उद्वारण कारिते शल्यो द्वारा दिकं कूर्य्यात भूमि शोधन
९) साधयेत ॥ यादम्य पन द्वाराङि धरनिकादिविधानत ।
१०) गवाक्षतस्भ संस्थाब्ये शिरोदार समस्तत ॥ कनक करस
११) शुद्वं धर्म्म धातु सुरम्ये । कनक वितत ब्योग्मि छत्र पूष्पावरि
१२) तु ॥ अतिमन सुख जात्रा यज्ञ संपूर्ण पूक्षति ॥ ॥ थ्वनलि ने -
१३) पाल भाखा श्री श्री सुमति जयजिता मित्र मल्ल प्रभु थाकुरस्य
१४) विजय राज्येस दानपति श्री वज्राचार्य जयरत्न भार्या जम् -
१५) ना द्वितीय लक्ष्मी, भृतीय लक्ष मन्ती पूत्र श्री वज्राचार्य जय -
१६) मूनि श्री वज्राचार्य जयचन्द्र कनिष्ट जय धर्म ( ) लि जयधरी
१७) पद्मधरी, मन्धरी केहे मन्धरी अ ( )( )( ) शु । ( )( ) जयमति
१८) क( )य लक्ष्मी थ्वते प्रमस्यन जयकीर्ति विहार जीर्णद्वार
१९) याङा दयका तयास्य संपूर्ण याङा सुवर्ण ध्वजारोहन या -
२०) ङा जुरो । सम्वत ७९४ पौष मासे कृष्णपक्षे पंचम्यान्ती
२१) थौं हृष्ट नक्षत्रे शुकर्म्म योगे यथाकरण मुहुतेके शु -
२२) क्र वासरे मक राशिगते सवितरि कन्या राशिगते (कर्कत)
२३) रासि ॥ थ्व विहार ( )( ) कक्षस्त याङापनिस्त याङा थ्व ( )( )
२४) यायमाल सेल्हों यायमाल स्वर्ग्ग प्रीति XXX

थथुबही क्वाःपाःद्यःया ल्वहंया आसनय् च्वयातःगु अभिलेख -

सम्वत ६८६ जेष्ठ वदी १२
(क्यंम्ह - रोशन वज्राचार्य)

कुथुबही क्वाःपाःद्यःया जवय् च्वंगु ल्वहंपौ

१) अथ नेपाल भाखा ॥ श्री श्री जयरणजित मल्लदेव महारा
२) ज श्री श्री सकल जुजुधन जुजु प्रसतिकाधा विज्यात जेष्ठ
३) व जण वंदेजु समूचयण कुथूवहिल न्हूल दाङा जयज्ञ याङा
४) क्वाछे टोलयात वलुछेया पूर्णराज वज्राचार्य प्रमुखन स्त्री
५) रत्नधरीधकया काय भिख्वाल थ्वया स्त्री तारावती दाति
६) म्ह काय भाजुदेव, थ्व दास्त्री नेम्हं नन्दलक्ष्मी तवधके मेम्हा
७) काय जशराज छ्य आनन्द मूनि सहितनं चोदाव कोथू
८) वहिलस लूगजुलया स्थान माल लूया छत्र सुधा छाया
९) जुलो ॥ ॥ पुन नेपाल भाखान पूर्णराजमा भोछिसेन सा –
१०) क्य सिंह स्तथागतयाके नम्सकार गथिं थ्व मूनिधारया
११) योगस विज्याकं समस्त खङावं करुणा वकम्ह रोनखाक
१२) म्हं भाति भातिचा जूको मिखा काङाव विज्याकम्ह थथिंया
१३) यातं बारंबारं नम्सकार ॥ प्रन नेपाल भासं वाछलया धाया
१४) च्यासर पुय च्यादा याङ वेलस फागुण मासया सप्तमि
१५) दिन कून्हु रोहिनी नक्षेत्र लात सव विस्तस्त योग लाक बू –
१६) धवाल लाक कुंम्भ रासिस सूर्य्य विज्याक वृख रासिसं चन्द्रमा
१७) विज्याक दिन घदि १ विघटि थेङाव ( ) ङाग जूल
१८) छाय् जुरो ॥ ॥ पून नेपालभाषा ( )( ) या बोदेजू दकों मू –
१९) ङाव अनेक रत्न याङाय न्हूर याङा भिंधय स्त्रो मन्त्र जप
२०) याङाव कोथू वहिलि प्रतिस्था याङाव सम्पूर्ण याङा जुरो ।
२१) कोथू वहिलि सयंकम्ह ध्वंसयाम्ह सित पंच महापाप ला –
२२) क गोम्हसेन थ्व वहिलिइ निदान यातसा अस्वमेध यज्ञया –
२३) ङा पूण्य लायूव थ्वते समस्तसिनं यायमाल ॥ सम्वत ८६८

२४) फाल्गुण सुदि ७ प्रतिस्था दिन ॥
(०५६–७–२८ गते ल्ह्ययया:गु दिन)

कुथु बही गन्धूरी देवताया खवय् च्वंगु ल्वहंपौ

१) स्वस्ति ॥ शाक्य सिंह नमस्यामि योग धारणाया
२) स्थितं ॥ करुणामय मेकाग्र मौनामि लित लोचनं ॥
३) याते कूजरतर्क वारण मिते, नेपाल सम्वत्सरे, मासे
४) फाल्गुण, के सिते रवि तिथौ भिकस्त योगे वुधे वुद्धागार
५) मनध्य यन्न घटितं निर्म्माय वौद्धौस्ममे, भुब्ये पंकज
६) त्मभे, रणजिति, क्षोणीश्वरे राजति ॥ चक्रे, यज्ञ, मतेकद्वै
७) वतनिजैर्मन्त्रे सापर्य्या शुभां सौवर्ण कलशं तदूर्द्रम
८) मलंस स्थापना यत्नतथ बौद्ध श्रेष्ठक, पूर्णराज विहि
९) त ख्वात: स्वधर्म्मार्चितो, दत्वा दानं मनेकदीन जनता सं
१०) तोषनं चाकरोत ॥ ॥ ॐ अद्य वाराहा कल्पे वैवस्वत मत्व
११) न्तरे कलियूगे भरतरण्ड् जम्वूद्विपे हेमंत पाल नेपाल
१२) देसय् पशुपति शैन्यधाने, वाशुकि क्षेत्रे वागमत्यायां पूर्वकू –
१३) ले, श्री भक्त पन्तने, आर्यावर्त्त देसय् इहैव पूण्य भूमे ॥ ॥
१४) ॐ अद्य फाल्गुण मासे शुक्ले पक्ष सप्तम्यांया तिथौ रो –
१५) हिनी नक्षेत्रे विस्वम्भ योगे यथाकर्ण मूर्हूत्ते के वुधवा –
१६) लसने कूम्भ रासिगते सवितरे वृख रासिगते चन्द्रमसि –
१७) ॥ ॥ काश्यपणेत पूर्णराज वज्राचार्य पत्नी रत्नधरी
१८) भिख्वाल पूत्र तारावती पूत्र वधुन ध्यम पूत्र भाजुदेव त
१९) पत्नी नन्दलष्मी तवधेक कनिष्ठ पूत्र यशराज आनन्द मू –
२०) नि पौत्र सहित श्री ३ स्वेष्ठ देवता प्रीत्यूलुर शास्ते कूभ

२१) लि प्राप्ति कामः वौद्ध समंकृत विहारस्य स्वर्ण्ण कलशा –
२२) सत्वर्ण पुस्य मालाव दुपरि सुवर्ण छत्रा वराहन महंदरिप्ये
२३) ॥ ॥ सम्वत ८६८ फाल्गुण शुदि तरो विव् प्रतिस्था दिन ॥ शुभ ॥

कुथुबही चैत्य लिकसंच्वंगु चैत्य जीर्णोद्वार याःगु ल्वहंपौ

१) स्वस्ति श्रीश्रीश्री जेतवर्ण महाविहारय् कुल देवता प्रज्ञापाय ॥ स्वस्ठ देव–
२) ता ॥ जोगावर ॥ स्वस्ठ देवता शाक्यसिंह भगवन ॥ स्वस्ठ देवता ॥ दिपङ्क –
३) र ॥ देवता स्थाने ॥ धर्म्म चित्त उत्पति जुया वैसास मास पूर्ण मास से आः –
४) दयकाओ ॥ श्री ३ धर्मधातु देवता जीर्ण उद्धार कर्म कामनार्थ इहत्रै –
५) सुख भोग ॥ परत्रे अर्थ धर्म कामना मोक्ष कामनाया ॥ ॥ चतुवम्ह वि –
६) हार वस्ठीत वज्राचार्य वीरनन्द मूनि ॥ वज्राचार्य ॥ जुजु मूनि ॥ वुद्धाचा –
७) र्य ॥ तेज ॥ जयमूनि ध ॥ मूनि सिधी ॥ भाजु सिद्ध ॥ रत्न सिद्धि ॥ वीद्या –
८) पति ॥ ज्ञान सिद्धि ॥ कुवेर सि ॥ भाजुनर ॥ भाजुविर ॥ मुनि ॥ महिन्द्र
९) सिं ॥ ॥ थ्वते समुचय यान जीर्ण उधार याङा जुलो ॥ सम्वत ९६५
१०) मिति ॥ पौख शुक्लया एकादशि ॥ आदित्यवार ॥ रोहिनी नक्ष–
११) त्त ब्रम्ह जोगे ॥ मक्र राशी गते ॥ भास्करे ॥ वृश्वराशी गते ॥ चन्द्र –
१२) मसि ॥ एतदिनय् सम्पूर्ण पूर्ण हुति योग दिन जुल ॥ एत दिनयमा –
१३) हा दिप ॥ संकल्प ॥ वस्तुपता यङा ज्याओ परमेश्वरया क्षमा
१४) फाङा दिन जुलो ॥ शुभ ॥

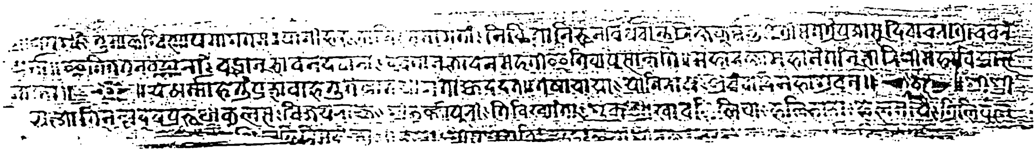

जुजु जय ज्योति मल्ल शुकुथ्वाखा बही उल्लेख जुयाच्वंगु लुँवर्ण महाविहारया ताडपत्रया सफू ।

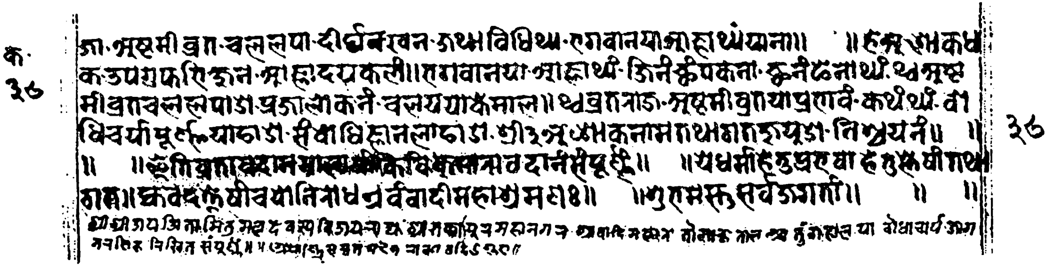

जुजु जय जितामित्र मल्ल देव संवत् ७८७ 'तुंबहाल' उल्लेख जुयाच्वंगु छगू ग्रन्थ ।

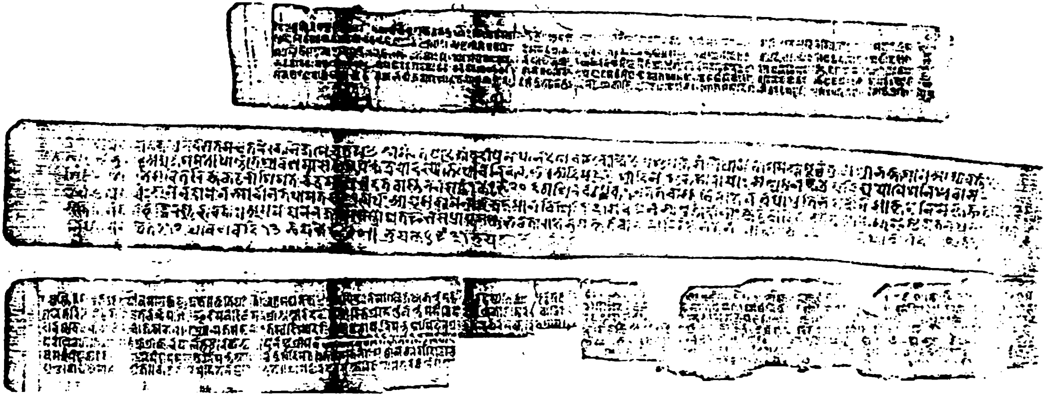

दीपंकर विहार (देवननि)या भंडारय् च्वंगु भुजिंमोल लिपिं च्वयातःगु तमसुकपत्र
ने.सं. ६८८ / ५१२ / ६६८

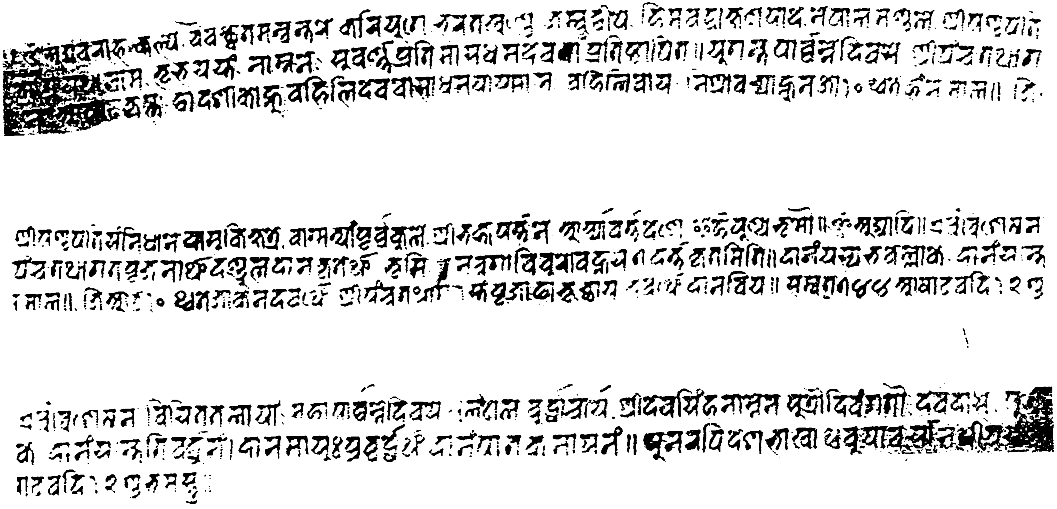

संवत् ७४४ या बहीद्यः ब्वयेगु पंचदान उल्लेख जुयाच्वंगु छगू तमसुक पौ ।

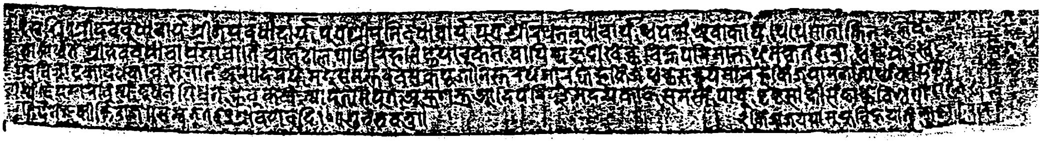

संवत् ७६३ या इन्द्रवर्ण महाविहारय् कुल देवता पलिस्थायागु छगू तमसुक पौ ।

खुगूगु शताब्दी पाखेया चा-छाप

सुकूध्वाखा बही लुँवर्ण विहारया बहीद्यः

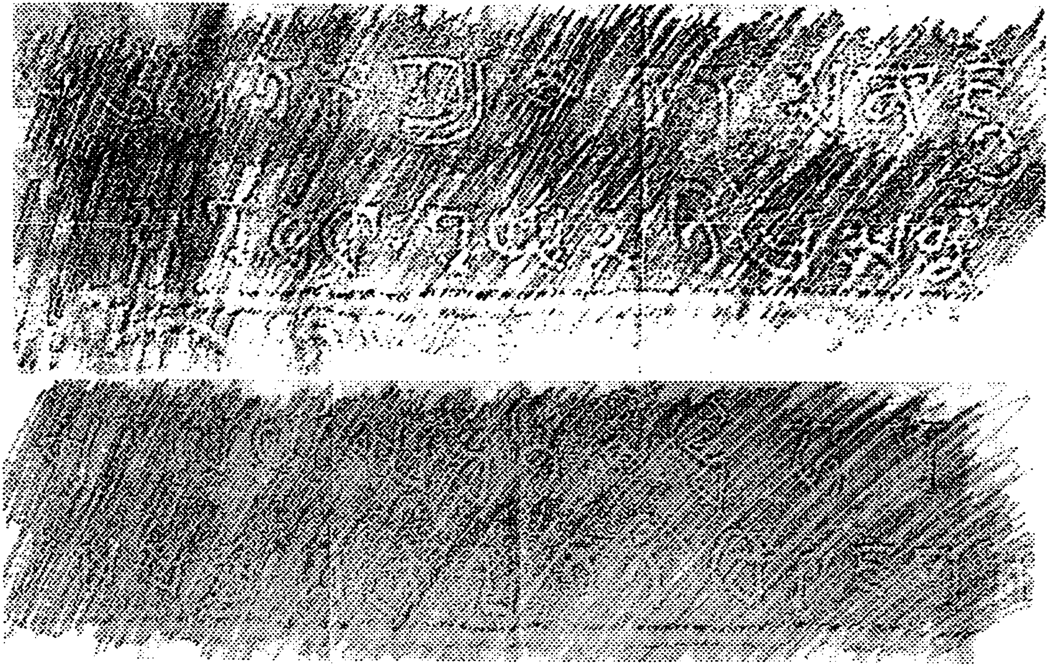

मानदेव जुजु (न्यागूगु शताब्दी) पाखेया उद्योत कारब्ये विहारय् उल्लेख जुयाच्वंगु बाग: हितिया ल्वंह-पौ

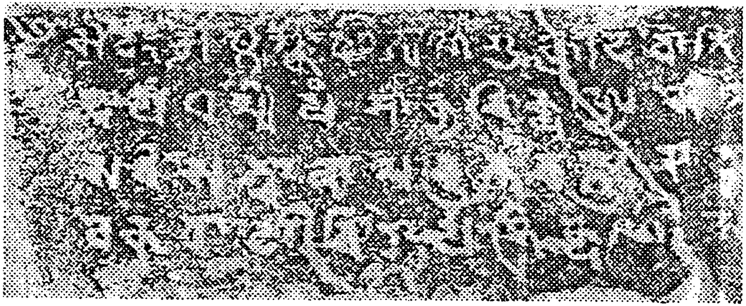

संवत् (मानदेव निम्हम्ह संवत्) १४४ भिक्षुणी संघ उल्लेख जुयाच्वंगु वाचुहितिया ल्वंह-पौ

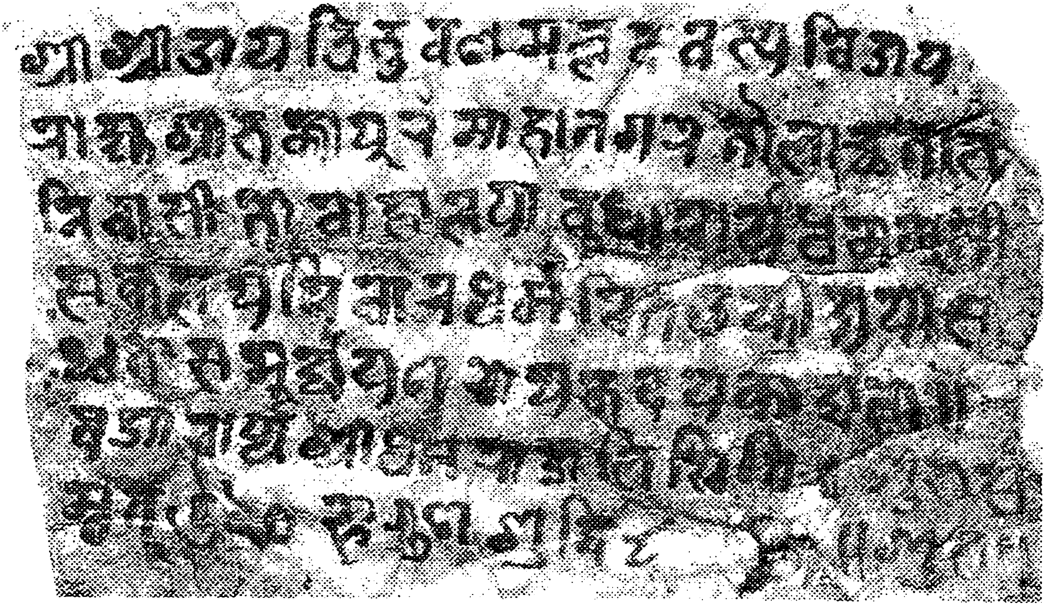

जुजु जय त्रिभुवन मल्लदेव संवत् ६८० "तोबहाल" उल्लेख जुयाच्वंगु छगू हस्तलिखित पौ ।

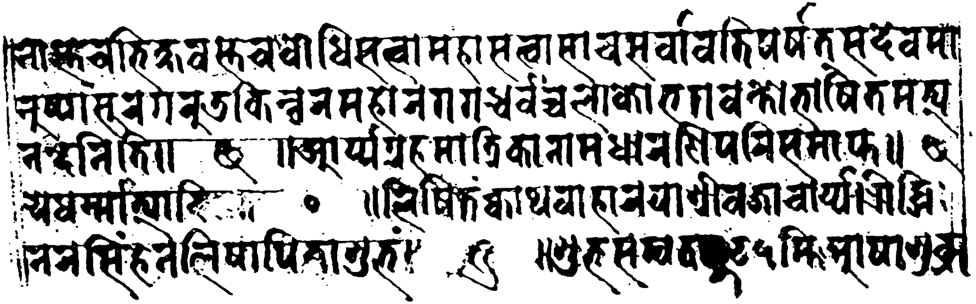

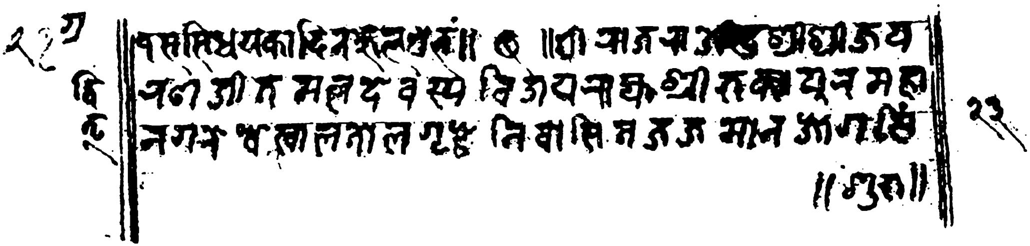

जुजु रणजित मल्ल संवत् ८८१ "क्वाथ बाहार" उल्लेख जुयाच्वंगु छगू ग्रन्थ ।

ग्वहालि कयागु सफू -

(१) गोपाल राजवंशावली : वज्राचार्य धनवज्र, मल्ल कमलप्रकाश

(२) लिच्छवि कालका अभिलेख : वज्राचार्य धनवज्र

(३) नेपालको प्राचीन अभिलेख : जोशी हरिराम

(४) अक्षेश्वर महाविहार पूचो छगू अध्ययन : शाक्य हेमराज

(५) भूमि सम्बन्धी तमसुक - ताडपत्र भाग ४ : श्री ५ को सरकार राष्ट्रिय अभिलेखालय

(६) Buddhist Monastries of Nepal : John K. Leke

च्वमि म्हसीके

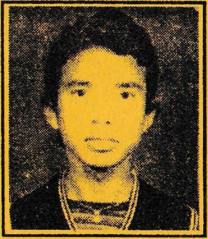

नां : सुरेशज्योति शाक्य

थायबाय् : सुकूध्वाखा, ख्वप
यांभाय् ल्या: ६११२५२

बुन्हि : १०८७ गुंलाथ्व: गुन्हिपुन्हि बुधवा:

शिक्षा : आई.ए. (चित्रकला, मूर्तिकला),
ललितकला क्याम्पस, भोताहिति ।

लजगा: : ज्यास: ज्या

सफू :

१. लिच्छवीकालिन नेपाली मुद्राहरुको लक्ष्यण
२. ख्वपदेया विहार बहीया जात: (ल्हातिइ)

पिकाक : कुत: पिकाक, तिबुक्छें-८, ख्वप, नेपा: । यांभाय् ल्या: ६१३३७४